

TARTALOM

- 3 Kiss Gy. Csaba: Pataji levelek
(Pentz tanár úr emlékezte)
- 6 Petrik Béla: A szabadságszerető ember autonómiája
(Arcképvonások a nyolcvanéves Kiss Gy. Csaba köszöntésére)
- 17 Németh István Péter: Két tóparti metszet; Pápai metszet; Egy falinaptárra
- 21 **Taxner-Tóth Ernő**: Lázadozó – langyos vízben?
(2. rész)
- 37 Győri László: Harakiri; Luca-napi búza; Két város
- 42 Gy. Szabó András: Sűrű homály
- 47 Isó M. Emese: Levelek S.-nek
(3. Aszkéta Vénusz)
- 52 Simon Ferenc: Angyali alakváltozatok
(Dömötör Mihály a téridő fénypoétája)
- 55 Kazsimér Soma: Festett lény; Kiegyezni a rémmel; Mit, mit mit; Az orvosok nem hittek a hitben; Megint leégett a Bükkben egy fenyőerdő
- 61 Baráth Tibor: A Másik (?) mint rémlény
(Kazsimér Soma verseiről)
- 66 Pelle János: Molnár Ferenc és a „konvencionális hazugságok”
(4. rész)
- 88 Illyés Mária: Gara László emlékezete beszélgetésekben, levelekben
(Kivel ült együtt Illyés Gyula a Régence teraszán?)
- 95 Sárközy Péter: Petrarca és a magyar költők
- 104 Hrčka Alexandra: Hogyan él II. Rákóczi Ferenc a kassai szlovák emlékezetben?
- 112 A Bethlen Gábor Alapítvány 2024. évi díjazottjai
(Béres Klára, Berettyán Nándor, Kiss Gy. Csaba, Vadász Bence, Bartos Mónika, Árkossy István, Batizán Attila, Fülöp Anna laudációi)
- 129 Könyvajánló // Gyarmati-Paor Zoltán: Vér/vonal

Borító: János Nikolett. E lapszámunk képanyaga Dömötör Mihály fotóművész

Metamorfózis: a földre szállt angyalok-sorozatából nyújt válogatást Simon Ferenc írását kísérve.

A képmelléklet színes képei Isó M. Emese esszéjét illusztrálják.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: **Csoóri Sándor**; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Borító:** János Nikolett; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** a Hitel Könyvkiadó Kft. ügyvezetője. **Kiadó és szerkesztőség:** 1066 Budapest, Nyugati tér 1., Tel.: +36-30-605-7356; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Kultúraért Alapítvány és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2024/1. szám kiadása” szakmai program megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítónél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 9360 Ft, fél évre 4680 Ft. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu. // Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben 2025-ben. Felelős vezető: Balla László vezérigazgató. www.gyomaiakner.hu; ISSN 0238–9908.

Dömötör Mihály: Metamorfozis: a földre szállt angyalok-sorozat, 2017–2018

Pataji levelek

Pentz tanár úr emlékezete

Akkor hal meg az ember, amikor már nem emlékeznek reá – olvasom Stjepan Pavić boszniai szerzetes barátom könyvének bevezetőjében, ahol egykori tanárainak emlékét idézi föl. Évek, évtizedek távlatából visszatekintve úgy érzem, ilyen természetű adósságomból legalább valami keveset nekem is illendő lerónom, hiszen van mit tanáraimnak megköszönni. Pályám föltehetően nem úgy alakult volna, ha nem kapok tőlük szellemi-lelki útbaigazítást. Pentz tanár úr példája, tanításai sokáig elkísértek utamon.

A Váli utcai iskolában (Budapest, XI. kerület) volt személyének bizonyos legendája. Már távolról is népszerűnek láttuk. A folyóson legtöbbször néhány fiú kísérte, gyakran tartott futballabdát a kezében. Ketten ott egyszer összeverekedtek, hirtelen előttük termett, s megállította őket. Gyorsan hozatott a szertárból két pár ökölvívó kesztyűt, tessék, mondta, így lehet szabályos. Abban az értelemben sem tekinthettük őt mindennapi jelenségnek, mivel a magyar és a történelem mellett tornatanár is volt. Igazat szólva eleinte személyét nem tudtam magamban hová tenni.

Hatodik osztályosok voltunk, amikor föllépett nálunk a tanári katedrára. Az 1956–57-es tanévben találkoztunk először a történelem tantárggyal. Vártam én ezt már korábban, hiszen a magyar és a földrajz mellett engem főleg a történelem érdekelt. Első óráján a hetes szokásos jelentése után arra kérte a fiút, hogy az ő órája előtt a tanári asztalon levő kis Lenin-szobrot tegye odébb valahová, mert zavarja őt, így mondta, a demonstrálásban. Amikor a tárgyat és módszerét kezdte magyarázni, hangsúlyozta, a tankönyv arra való, hogy használjuk, de magában nem elegendő, aki csak azt tudja, ami benne van, a közepes osztályzatot már megérdemli, de sokkal többet nem. A füzet első lapjára pedig rajzolatok oda vagy másolatok le valahonnan a régi Magyarország térképét, mivel ebben a tanévben arról az országról fogunk tanulni. Világosan, pontokba szedve adta elő az anyagot, mindig volt benne valami érdekes történet. Kiderült később,

KISS GY. CSABA (1945) művelődéstörténész, esszéista. Az MTA doktora, címzetes egyetemi tanár. Legutóbbi kötete: *A 20. század lengyel irodalmából*. Írók, művek, magyar kapcsolatok (Budapest, 2023, Nap Kiadó).

nála a feleltetés sem úgy zajlik, mint a többi tanárnál. A félév vége felé megkérdezte, ki gondolja úgy, hogy ötösrre tudja az anyagot. Jelentkezzék, aki úgy érzi, hogy megfelelően tud majd válaszolni a kérdésekre. Erre azután nyolcan-tizen is föl sorakoztak a tábla mellé. Néhány alapvető kérdéssel kezdte, s akinek balul sikerült a válasz, az rögtön mehetett vissza a helyére azzal, hogy esetleg a négyesért léphet majd újra sorompóba. Érdekelte, miként igazodunk el történelmi korszakok között. Mondott egy példát, s kérdezte, mi az, ami nem lehet igaz benne. Mátyás király lakomáját mesélte, hogy ott krumplit is fölszolgáltak, ami persze nem történhetett meg, hiszen akkor még nem fedezték föl Amerikát. Azután jöttek az újabb kérdések, végül pedig kérdezhettük mi is egymást, és az kapott jelest, aki végig állta a sarat.

Gyakran helyettesített más órákat is. Lelkesen vártuk mindig, kifogyhatatlan volt a mesélésben, népszerűségének ez volt az egyik oka. A másik a sportszeretet. Ha a mi tornatanárunk hiányzott, rögtön indulhattunk vele focizni a Dohánygyár közeli lágymányosi pályájára, bíraskodott, s magyarázta, mit lehet jobban csinálni. Előfordult az is, ha például magyarórát helyettesített, hogy érdekes játékokra buzdította az osztályt. Vegyének elő a magyar könyvet, most lehet majd puskázni, magyarázta. Az lesz a föladat, hogy mindenki válasszon ki egy olyan magyar verset, amelyet fontosnak tart, s írja föl a címét a táblára. Kezdjük a fal melletti padsorral, gyertek egymás után. Amikor azután megtelt a tábla, azzal folytatta, hogy most pedig fordított sorrendben gyertek a táblához, s töröljétek le egy olyan versnek a címét, amelyet nem láttok annyira fontosnak. Ritkultak is szaporán a verscímek a spongya munkája nyomán. Amikor már csak három cím maradt, a *Himnusz*, a *Szózat* és a *Nemzeti dal*, álljunk meg, intett a tanár úr. Látjátok, mondta, megszavaztátok, hogy ez a három legfontosabb magyar vers. Ti döntöttetek így, én is elfogadom. Ez az a három vers, amelyet mindig tudni kell könyv nélkül. Egy másik alkalommal pedig két-három jó magyarost kért meg, hogy segítsenek neki összeolvasni általa hozott könyvek szövegét. Ekkor már mertem jelentkezni én is, egy Mikszáth-novella szövegét kaptuk kézhez régebbi és új kiadásban. Nézzétek meg alaposan, buzdított bennünket, figyelmesen olvassátok minden sorát. Csakhamar kiderült, hol a különbség a régi és az új kiadás között. A Jóisten említése nem szerepelt az újabb változatban, és mi egyszerűen közöltük az eredményt az osztály színe előtt. Magamban őszintén csodálkoztam akkor, tizenegy éves múltam, hogy ilyesmi egyáltalán lehetséges. Ez volt első tapasztalatom a cenzúra működéséről. A tanár úr ezt a szót nekünk nem említette. De pontosan éreztük, miben áll a dolog. Hol volt akkor még a kommunista cenzúrát leleplező Szörényi László híres *Delfináriuma*?

Arra szintén fölhívta figyelmünket, hogy a népi demokrácia kifejezés valójában szószaporítás, mivel a demokrácia azt jelenti, népuralom, s így tulajdonképpen azt ismételve: népi népuralom. Ez volt nekem életemben az első jelzés arról, hogy miként uralkodhat rajtunk a nyelv. Azt már nem tudom megmondani, mikor beszélhetett erről, hiszen szeptemberben kerültünk a keze alá, s jószerivel október 24-étől már nem jártunk iskolába, csak valamikor november

végén, december elején folytathattuk a tanévet. A történelmi megrázkódtatás után sem éreztünk szellemiségében változást. Végül mindössze csak egy tanévet tölthettem a keze alatt, de tanításának hatása hosszú időre megmaradt bennem. Gyerekkorom szomszédsági világából két barátomnak – Szalatkay Pistának és Avar Gábornak – pedig osztályfőnöke is volt, sok történetet hallottam tőlük Pentz tanár úr nevelési módszereiről, következetes erkölcsi elveiről. Elvitte osztályait kerékpáros kirándulásra a Velencei tó meg a Balaton körül. Lélekben mindig cserkészvezetőnek érezte magát.

Avar Gábor az iskola befejezése után is tartotta a kapcsolatot a tanár úrral, többször föl is kereste, így azután volt módom hosszú évtizedek után ismét találkozni vele. Ha jól emlékszem, 1983 elején látogattuk meg Nagytétényben. Jó hangulatban találtuk, hetvenéves múlt akkor nem régen. Sokáig kérdezni nem is kellett, mondta sorra történeteit. Hogy milyen kalandos módon sikerült például megszöknie a szovjet hadifogságból. Vonattal vitték őket keleti irányba, s valahol Erdélyben föl tudták szedni a vagon aljának deszkáit, így tudtak belőle kibújni egy alkalmas helyen. Persze emlegettük a Váli úti iskolát, azt kérdeztem tőle, hiszen jártak oda számosan az ún. rendőrtelpről is fiúk, előfordult-e, hogy a diákok közül valaki följelentette a tanár urat. Nem, válaszolta, a diákok sohasem, ám a tanárok közül volt, aki megtette.

Nagytétény – ahol polgári iskolát alapított 1934-ben – számontartja emlékezetét, születésének 100. évfordulóján, 2012-ben fölavatták emléktábláját azon az épületen, ahol annak idején iskolája működött. Úgy gondolom, mély nyomokat hagyott sokunk tudatában, s régi tanítványai közül nem én vagyok az egyetlen, aki mindmáig őrzi emlékezetét.

A szabadságszerető ember autonómiája

Arcképvonások a nyolcvanéves Kiss Gy. Csaba köszöntésére

Kiss Gy. Csabával gimnazistaként a nyolcvanas évek legelején találkozhattam először. Alig lehattunk túl az Írószövetség 1981-es híres és hírhedt közgyűlésén, amikor Csoóri Sándor felmondta az aczéli kultúrpolitika által a kádári konszolidáció jegyében fogant és az értelmiségre kényszerített „egyezséget”. Gorondy-Novák Sándor, Teleki Pál hajdani titkárának, Fillér utcai lakásán tartott baráti összejövetelek egyikén – ahol a népi-nemzeti ellenzék, a *Mozgó Világ* folyóirat körül tömörülő, majd a későbbi rendszerváltó MDF magját adó szellemi kör gyülekezett – csodálkozhattam rá. Mások – Csoóri érzelmes és értelmes, Gergely András és Kulin Ferenc okos, logikus és racionális, Alexa gyors és éles, Szörényi László végtelen humorral és intelligenciával fűszerezett, Kéry Kálmán rövid, katonás – érvelését, gondolkodását már ismertem, s szinte revelációként hatott rám Kiss Gy. Csaba megnyilatkozása, amikor első ízben, majd később egyre többször hallottam. Ahogy ő is fogalmazott: „lepattantak” róla a hazai nyelv pántjai, érezhető volt, ahogy tudatosan néven kívánta nevezni a dolgokat, radikálisan szakított a Czákó Gábor eufemizmusként meghatározott, közbeszédben általánosan használt formulákkal, mindent pontosan annak nevezve, ami: a szovjeteket megszállóknak, hazai kiszolgálóikat vörösökné, 1956-ot forradalomnak. Ez a beszédmód számomra egy igen tetsző és következetes magatartást közvetített, hiszen ezekkel a fogalmakkal nem lehetett az aczéli fehér asztalokhoz ülni, és párbeszédet folytatni a kádári kultúrpolitika embe-reivel, azaz Kiss Gy. Csaba minden megnyilvánulása maga volt a Csoóri által bejelentett szakítás élő valósága. Az előző nemzedék asztalhoz kényszerített módszerével történő szakítás, lényegében ellenszegülés annak a „hazugsággépezetnek”, amelyet az akkori kommunista rezsimnek térségünkben működtettek. Ezt a világlátását nem titkoltan a lengyelektől tanulta, ahogy írta egyszer, őt politikailag Lengyelország szocializálta, lengyel tükörben nézte Magyarországot.

PETRIK BÉLA (1965) jogász, irodalomtörténész. Legutóbbi kötetei: *Borbándi Gyula – Egy sors a küldetés és szolgálat jegyében* (MMA Kiadó, 2020); *Görömbei András és Nagy Gáspár levelezése* (szerk., Nap Kiadó, 2024); *„Szabadítót mondani”. Esszék és tanulmányok* (Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány, 2024).

A hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején ez a fajta kommunikáció azon túl, hogy teljesen egyedi volt – talán a szamizdat vagy a nyugati emigráció irodalmában találhattunk hasonló szókimondó értékeléseket és megfogalmazásokat –, kockázatosnak is tűnt, hiszen komoly retorziókat és egzisztenciális következményeket vont automatikusan maga után, mivel a kádári rendszer fundamentumait kezdte ki, sorban érintve tilalomfáit: a szovjet megszállás tényét, a vérbe fojtott 1956-os forradalmat, a kisebbségi magyarság sorsát s a legfontosabb nemzeti kérdéseket.

Lengyel énje, amely valahogy belé fészkelődött, nem valamelyik felmenőjétől kapott örökség, pontosan 1964 nyarán született, amikor első ízben járt Lengyelországban. Kiss Gy. Csaba mindig is érezte és tudta, hogy a lengyelországi változások történelmi jelentőségűek, s hogy azok nemcsak a mi életünket, a magyarokét, de egész Közép-Európáét befolyásolni fogják. *Lengyel naplóját* is ez inspirálta, Kovács Istvánék konyhaasztalánál hárman kanalazták a gulyást, s egymás szavába vágva magyarázták az akkor legújabb, az 1980-as lengyelországi eseményeket. Csoóri Sándor biztatta őket, jegyezzék fel, Magyarország hogyan fogadja a lengyel változásokat, miként reagál a magyar értelmiség mindarra, ami ott történik. Merthogy az éppen a Szolidaritás születésének időszaka volt ez, amelyről Kiss Gy. Csaba is megállapította, „semmi kétségem nem volt: a történelem mozdult meg Lengyelországban”.

Szellemi érdeklődése, horizontja a hatvanas évek végén alakult, amelynek legfontosabb építő kövei között éppúgy megtalálhatjuk Németh László tanulmányait, a parlamenti könyvtárban őrzött *Készülődéstől a Minőség forradalmáig* kötetekig, ahogy az Eötvös Collegiumban tartott Czine Mihály szemináriumokat a határon túli magyar irodalomról, ahová Kovács István lengyel szakos barátja hívta, vagy éppen az erdélyi nyári utazása, szlovákiai felfedező útjai. Ebben a tájékozódásban talált rá a „lengyel” Közép-Európa szemléleten keresztül önmaga Közép-Európa eszméjére, amely mindvégig meghatározta aztán gondolkodását és munkásságát.

Szellemi orientációja, érdeklődése okán természetesen módon kapcsolódott a Kiss Ferenc által fémjelzett Hurálhoz. Ez a szellemi kör a hetvenes évek elején kezdett kristályosodni abban a környezetben, amikor a pártvezetés nem kívánt teret engedni senkinek, aki nem a párt ideológiáját követte, és semmilyen gondolatnak, amely nem a marxizmus alapján fogalmazódott, amikor a párt minden szinten kizárta az eltérő nézetek, gondolatok megjelenését, vitáját, a nézetek és érvek ütközését. Ebben az intézményi-szervezeti és ideológiai környezetben kezdett Kiss Ferenc körül kristályosodni egy szellemi kör, Für Lajos, Száraz György, Bakos István, Bíró Zoltán, Kiss Gy. Csaba, Kósa László, Kovács István, Szokolczay Lajos, esetenként Czine Mihály, Csoóri Sándor, Nagy László, Kormos István és mások részvételével.¹ Az ügynöki jelentésekből pontosan ismerjük e csoport gondolkodását, indulataikat és elképzeléseiket, elkötelezettségüket,

1 Lásd erről például Für Lajos: „Fölrepülni rajban.” *Utak a Fórumba*. Budapest, 2007, Püski, 124.

s rögzíthetjük, hogy céljuk „a népi írók mozgalmának modern továbbfejlesztése” volt.² A Kiss Ferencék által ironikusan Nagy Népi Hurálnak nevezett közös-ségük³ jelentőségét Kiss Gy. Csaba számára az egymásra találáson, a szervezet-szerúségen túl az jelentette, hogy a csoport a monopolizált, és mint azt láthat-tuk, számukra tiltott nyilvánosságon rést talált. Ekkor még nem az általános sajtószabadság elveiért szálltak síkra, csupán fórumot szerettek volna gondola-taiknak és az általuk fontosnak ítélt nézeteknek és témáknak abban a sajtóstruk-túrában és nyilvánosságszerkezetben, amelyet ekkor még teljes egészében a párt és képviselőit az Aczél György által irányított csapat felügyelt és birtokolt. Ez a rés a zárt és monopolizált nyilvánosságon Ilia Mihály *Tiszatája* volt.⁴ Für Lajos visszaemlékezése szerint Ilia kinevezését követően egyik első útja hozzájuk vezetett, s azt kérte, támogassák a lapot. Kaptak a felkérésen, hiszen a rendszeres publikálási lehetőség „valósággal szárnyakat adott a társa-ságnak”, „mondhatni, cselekvési teret nyitott” előttük.⁵ Kiss Gy. Csaba a magyar és lengyel irodalomról vagy a kettőt együtt tárgyalva (Megjegyzések Ady len-gyel utóéletéhez), kulturális életről, a nemzetiségről és oktatásról szóló írásaival kapcsolódott a folyóirat biztosította nyilvánossághoz, a *Tiszatáj* folyóirat rend-szeres szerzőjévé vált, s a magyar irodalomtörténetben akkor példátlan újdón-ságnak számítónak lengyel számokat szerkesztett Kovács Istvánnal, 1976-ban – *Most-Punte-Híd* címmel – olyan lengyel költőknek adva teret, akik akkor ha-zájukban közlési tilalom alá estek (Baranczak, Kornhauser, Zagajewski). Az 1981-es, a szükségállapot bevezetése előtt fél évvel, a Szolidaritás virágzásának idején, 1981 júniusában a *Tiszatáj*ban újabb lengyel számot állítottak össze, amelynek középpontja Krakko volt. Tájékozódásának horizontján azonban nemcsak Lengyelország állt, hanem a többi közép-európai társadalom és szel-lemi életük is, így az Ilia Mihály fémjelezte folyóirat Kiss Gy. Csaba és Kovács István szerkesztésében, Németh László tejtestvériség gondolatát felidézve, „Ke-let-Európai Néző” címmel rovatot indított a szomszédos országok irodalmának, kapcsolataink történetének és jelenének vizsgálatára.

- 2 Lásd erről részletesen Szőnyei Tamás: *Titkos írás* című munkáját (Budapest, 2012, Noran Köny-vesház, 2. kötet, 565–601). A jelentést „Sziklai Barna” adta 1972 márciusában, ÁBTL M-41884/2. – Szőnyei Tamás munkájára a továbbiakban nem hivatkozom, arra felhívva a figyelmet, hogy az általam idézett jelentések jó része a fent hivatkozott gazdagon „illusztrált” műben is sze-repel, de csak ott hivatkozom Szőnyei munkájára, ahol magam a jelentést nem dolgoztam fel. Itt is szeretném Szőnyei Tamás segítségét az anyagok felkutatásában megköszönni, nélkü-le ez a tanulmány biztosan szegényebb lett volna.
- 3 Lásd erről Pintér M. Lajos: *Ellenzékben – a „Nagy Népi Huráltól” a Magyar Demokrata Fórumig. A Kádár-rendszer nemzeti ellenzéke, 1968–1987*. Lakitelek, 2007, Antológia Kiadó.
- 4 Ilia Mihály 1972 és 1974 között főszerkesztője (már korábban is főszerkesztő-helyettese és lényegében egyik irányítója) a szegedi folyóiratnak, s egyértelmű törekvése, hogy országos jelentőségű irodalmi és kulturális lapot szerkesszen, teret adva elsődlegesen a népi mozgalom szellemi körének és eszméiknek, de integrálva minden erőt és irányzatot, amely értéket jelent.
- 5 Für Lajos: I. m., 125.

Bár Kiss Gy. Csaba egyértelműen mindig is a Kiss Ferenc–Csoóri Sándor, majd lakiteleki sátorverők, az MDF szellemi köréhez tartozott, soha nem lehetett népiként vagy elfogult nemzetiként azonosítani, nézeteivel mindig is valamilyen külön entitást jelentett ezen a szellemi körön belül, sokszor azon kívül. Egész lényével tudatosan meg kívánta haladni a magyar társadalmat a 20. század eleje óta megosztó népi-urbánus kettőséget, számára ez a szembenállás nem létezett, soha nem tudta a világot úgy értelmezni, hogy a világ e két féltekéből áll: „Semmiképpen nem soroltam magunkat egy bizonyos »népi táborhoz«, különösen akkor nem, ha ez ugyanabban a képletben a »radikális ellenzék« ellenpólusát kívánta volna képezni. Az én szememben ilyen kettőség akkor nem létezett.” S tegyük hozzá, nem létezett később sem.

A Kiss Ferenc irodalomtörténész által vezetett „Hurál” – bár a hatvanas-hetvenes években az egyedül lehetséges közösségteremtő fórumként hatékonyan fogta össze a hegemon kommunista uralommal szembeni, a magyarság érdekeit képviselő eszméket és személyeket – a nyolcvanas évek elejére már nem biztosított elegendő mozgásteret, Kiss Gy. Csabáék nemzedéke az addigi eredményeken és lehetőségeken túl kívánt lépni, s a támogatott és a tiltott határmezsgye közötti szűk sávot kereste, azokat a kis szabadságmezőket, ahol a bármiféle együttműködést a hatalommal el lehetett utasítani, és semmi olyat nem kellett vállalniuk, amely elveikkel ellentétes lett volna. Kiss Gy. Csaba politikai értelemben – ahogy említettük – a szabadabb lengyel kulturális és közélet hatása alatt szocializálódott, s valahogy nemcsak magánéletében, de munkahelyein is végig nyomon követhető volt ez a hatás.

Útkeresésének lehetséges következő állomása az 1979 végén útjára induló Bethlen Gábor Alapítvány volt, amelynek aztán évtizedekig hűséges szolgálója, mozgatója volt. Ebben a népi-nemzeti ellenzék a hatalomra történő nyomásgyakorlás egy új formáját kívánta meghonosítani, létrehozva – ahogyan Kiss Gy. Csaba fogalmazott – egy „civiltársadalmi műhelyt”. Az Alapítvány által működtetett fórumok: „Hajszálcsovekké váltak a diktatúra szerkezetében, más értékrendszert, gondolkodás- és magatartásmódot közvetítő hajszálcsovekké, jelentőségüket azonban nem méltatta kellőképpen az eddigi szakirodalom.” Az 1956-os forradalmat követő évtizedek magyar társadalmának legnagyobb hiánya, ahogy Csurka István fogalmazott, egy „szuverén szerveződés” hiánya volt. Az Alapítvány az operatív teendők intézése érdekében létrehozott egy Intéző Bizottságot, amelynek elnöke Kodály Zoltánné, titkára pedig Kiss Gy. Csaba lett.⁶ A később felállított Titkárság Nagy Gáspár vezetésével, Bakos István, Kiss Gy. Csaba, Lezsák Sándor és Krasznai Zoltán közgazdász részvételével működött, később a munkába bekapcsolódott Bíró Zoltán és Kodolányi Gyula is. A Kuratórium és a Titkárság személyi összetétele kapcsán meg kell jegyezzük,

6 Tagjai pedig Zsebők Zoltán, Szabó Gábor orvosprofesszor, Kodolányi Gyula, Mészöly Miklós, Hanák Péter, az ötletgazda Bakos István, Csoóri Sándor, Király Tibor jogászprofesszor és Kósa Ferenc voltak.

hogy már ekkor hiánytalanul együtt állt a későbbi lakiteleki alapítók és a Magyar Demokrata Fórum első vezetése. Az Alapítvány díjazottjai a hivatalos kommunista hatalom által soha el nem ismert, ugyanakkor az összmagyarság olyan kiemelkedő személyiségei voltak, akik egyfelől nemzeti és ugyanakkor egyetemes értékeket képviseltek, s másfelől akiknek a munkássága, az általuk képviselt értékek nem voltak összeegyeztethetők a szocializmus marxista-baldali, internacionalista eszméivel.⁷ Akikről a szocialista államhatalom, valamilyen rosszul felfogott és tévesen értelmezett jószomszédság jegyében tudomást sem kívánt venni, akik a szellemi-kulturális-politikai életben nyíltan vállalták a magyarság közösségi jogaiért folytatott harcot, akik a nemzeti kisebbségek jogaiért harcoltak a magyarság kényszerű asszimilációjának megakadályozásáért. Az Alapítvány ugyanakkor a szomszéd népek azon kiemelkedő képviselőit is díjazta, akik sokat tettek a határokon átívelő szellemi, kulturális közösségért, amelyet Közép-Európának nevezhetünk. Az Alapítvány és Kiss Gy. Csaba elvei, törekvései szinte teljes egészében egybevágtak, talán nem túlzás azt állítanom, hogy az Alapítvány ezen orientációjának egyik meghatározója éppen ő volt, s biztosan állíthatom, neki köszönhető, hogy az Alapítvány fennállása alatt mindvégig kitüntetett figyelmet fordított a közép-európai nemzetek kiemelkedő személyeinek elismerésére, közöttük számos lengyel, cseh, szlovák, horvát, szlovén, román író, tudós, egyházi személy, közéleti szereplő magyar kitüntetésére, akik oly sokat tettek azért a határokon átívelő szellemi, kulturális közösségért, a német és a szovjet birodalom közé szorult térségért. Így kaphatott Bethlen Gábor Díjat Zbigniew Herbert, Bohumil Hrabal, Veno Taufer, Jurij Skrobinec, Marius Tabacu, Lubomir Feldek, Nedjelko Fabrió, Vojtech Kondrót, Krzysztof Czyżewski, Sava Babič – hogy csak első évtized legfontosabb kitüntetettjeit soroljam.

Közép-Európa eszméjének egyik legfelkészültebb és fáradhatatlan szakértője – bár magyar-német szakon végzett, 1975-től a *Nagyvilág* nyugati szláv irodalmak rovatvezetője lett, 1974-ben lengyel-magyar összehasonlító irodalomtörténeti témából kezdte meg aspirantúráját – egyetemi tanárként, íróként és közéleti szereplőként egyaránt Közép-Európa újjáteremtésének, a közép-európai nemzetek „tejtestvériség” eszméjének szentelte munkáját. Nála többet kevesen tettek azért a határokon átívelő szellemi, kulturális közösségért, amelyet Közép-Európának hívhatunk. Európát véleménye szerint ugyanis nem lehet két egymással szembenálló részre, Keletre és Nyugatra osztani, értelmezésében kontinensünk ennél jobban tagolt, és legalább három alapvető tömbjét

7 Ilyen volt Domokos Pál Péter, Szabó T. Attila, Király Károly, Janics Kálmán, Újszászy Kálmán és a többiek vagy a nyugati menekült magyarság legjobbjai: Molnár József, Borbándi Gyula, Sulyok Vince, Gombos Gyula, Csicsery-Rónai István, Nagy Károly vagy éppen a már akkoriban itthon élő Püski házaspár. A díjazottak egy része mindig is hangsúlyosan a határon túli magyarság azon kiemelkedő személyiségei voltak – az említetteken túl említhetjük Sütő Andrást, Dobos Lászlót, Szócs Gézát, Tőkés Lászlót, Duray Miklóst, Markó Bélát, Szervátiusz Tibort, Matuska Mártont, Szeli Istvánt.

kell elkülönítenünk: Nyugat- és Kelet-Európa mellett Közép-Európát. Milan Kundera úgy vélte, hogy a második világháború után Közép-Európát letörölték a föld felszínéről, hogy a romokon már nem lehet újjáépíteni az egykori kultúrát. Kiss Gy. Csabának alapvetően más a véleménye: erre az újjáteremtésre nemcsak lehetőségünk van, de szükséges is, hiszen az európai identitás egyik alapvető összetevője a kultúrák sokszínűsége, s hogy ebben a gazdag kultúrkörben helye és fontos szerepe van mindazoknak az értékeknek és sajátosságoknak, amelyeket Közép-Európa képvisel. Kiss Gy. Csaba – ahogy Gróh Gáspár is megjegyezte – ma is a menthető mentésén dolgozik, a sokféle nyelvhez, gondolkodáshoz kötött műveltség, mentális örökség egyik legjelentősebb ismerőjeként. Sőt, alighanem egyedülálló abban is, hogy nemcsak a délszláv (különösen a horvát, szlovén) vagy a szlovák kultúrában, hanem a történelmi sorsközösség okán a cseh és kiváltképp a lengyel világban, történelemben és irodalomban is járatos, ami annál is könnyebb számára, hiszen az iskolai francia és német mellett egyetemi szinten beszél horvátul, szlovákul, lengyelül. Nem hiszem, hogy volna a magyar szellemi életnek még egy olyan alakja, aki vendégtanárkodott volna Zágrábban (1999–2004), Nyitrán (2005–2007), Prágában (2007–2010) és Varsóban (2011–2018), s egyszerre dolgozna a Magyar-Lengyel és a Magyar-Szlovák Történész Vegyesbizottságban is.

Érdekes ugyanakkor, hogy a pártvezetés Kiss Gy. Csabát egyértelműen és egyszerűen nacionalistának bélyegezte, a *Bibó Emlékkönyvről* készített Huszár véleményére és megoldási javaslataira épülő⁸ Kornidesz-Knopp-jelentés is kiemelte írását, amelyekre Huszár Tibor lektor – Murányi állítása alapján már-már feljelentésszerű – véleménye szerint korántsem a tárgyilagosság s a szigorú tárgyyszerűség volt a jellemző, igaz, fájdalmas kérdésekről: a trianoni és párizsi békeszerződésekről s annak következményeiről fejt ki nézeteiket. Kiss Gy. Csaba⁹ Bibó István szövegeihez kapcsolódott – írta a lektor: „mindkét (Duray Miklósé a másik – P. B.) írás Bibó István szellemiségétől távolodik el, s nacionalista elfogultságokra nacionalista elfogultságokkal válaszol. Kiss Gy. Csaba negatív példái szinte kivétel nélkül román, illetve szlovák szerzőkkel kapcsolatosak.” Fontos azonban megértetnünk azt, hogy bár a pártvezetésnek formálisan igaza volt megítélésében, hiszen a nemzet, a magyar kultúra és irodalom értékeit, történelmi hagyományait mindig is tisztelte és képviselte, közép-európaiság megőrzésének, eszméjének hangsúlyos eleme maga a hazafisága vagy, ahogy a pártvezetésben fogalmaztak, nacionalista elfogultsága, ugyanakkor éppen ezért volt képes megérteni és tiszteletben tartani a szomszéd nemzetek képviselőinek hasonló elkötelezettségét.

8 Murányi Gábor: A (Huszár-) Knopp-Kornidesz-jelentés. Egy ismert-ismeretlen dokumentum a Bibó-émlékkönyvről. *Élet és Irodalom*, 2005. október 21., 11. Jelzete: MOL M-KS-288. fond 22/1981/46. őe.

9 Kiss Gy. Csaba tanulmányának címe A nemzetfogalom néhány antinómiája Kelet-Közép-Európában, Duray Miklós írása Adalékok a kisebbségi politikához címet viseli.

Kiss Gy. Csabának 1978-ban fontos találkozása volt a lengyel történelemmel, Karol Wojtyła lengyel bíboros II. János Pál pápává történő választása, aki az első nem olasz pápa volt a 16. század eleje óta. A pápa szülőföldjén tett látogatása 1979-ben milliókat vonzott Varsóba, Krakkóba és Czeszochowába. Az állami tévében és rádióban sugárzott zarándoklat során a pápa nyíltan beszélt az emberi jogokról, valamint a véleménynyilvánítás és a lelkiismereti szabadság jogáról. A lengyel kommunista történelemben először fordult elő olyan hatalmas társadalmi mozgósítás és tömeggyűlés, amelyen a rendőrség vagy az állam biztonsági erői láthatóan nem voltak jelen. „1978-ban, épp amikor II. János Pált megválasztották pápának, találkoztam valójában a földalatti Lengyelországgal” – írta naplójában Kiss Gy. Csaba. Ez a találkozás nagy hatással volt rá, ahogy ő is fogalmazott, megvilágosodott, s ahogy azt már említettük, egyszerűen megváltozott nyelvhasználata. Kiss Gy. Csaba egy egészen újfajta kommunikációs stratégiát honosított meg az ellenzéki nemzeti demokrata körökben. Ekkor kezdődött kapcsolata a *Tygodnik Powszechny* krakkói katolikus hetilap szerkesztőségével is – amely a pápa értelmiségi köréhez tartozott –, évekkel később, 1987 novemberében nekik küldte, akkor még álnéven, tudósítását az MDF lakiteleki találkozójáról. Idestova fél évszázada járja a Magyarország–Lengyelország, Magyarország–Horvátország, Magyarország–Szlovákia utat. Hazajön, és újra elindul, tanít és tanul. Ott megpróbálja elmondani, mi a magyar, itthon pedig, hogy mi a lengyel, horvát, szlovák. „Szüntelen kaland és kísértés. Látszólagos sikerek és látványos kudarcok sorozata. Nekem mégis öröm és izgalom. A közvetítés öröme és a fölfedezés izgalma.”

Nemcsak követte a lengyelországi eseményeket, nemcsak nagy hatással volt rá mindaz, ami ott történt, de ahogy előbb utaltunk is rá, egy kicsit lengyellé is vált, s évtizedek óta tartása és emberi mentalitása valahogy az is maradt. „Lengyelsége” egy sajátos, egyedi színt jelentett a magyar civilmozgalmak, ellenzékiek történetében, egy olyan sajátos, világos, egyszerű, a lényegre látó és arra pontosan rátapintó látásmódot, az autonómiára törekvés egy olyan különleges magatartásformáját, a hétköznapi viselkedésben és a szóhasználatban is megnyilvánuló célratörő világnézetet, pontosabban a világra való nézés egy olyan formáját, amelyet például Bibó sajátos, mindenkitől különböző, de ugyanakkor jól érthető és szerethető példájában is felfedezhetünk. Így vált Kiss Gy. Csaba a nyolcvanas évekre a magyar értelmiség egy egészen sajátos, egyedülálló intézményévé, talán hétköznapi szóhasználattal úgy mondanánk, civil kurázsijával, személyében és közösségében is autonóm szereplővé.

1981 decemberében Lengyelországban bevezették a hadiállapotot, ám a lengyel kommunista hatalom ezzel a lépéssel sem tudta felszámolni az ellenzéket. A nyolcvanas években azután mindez, azaz, hogy hogyan működhet illegálisan az ellenzék Lengyelországban, óriási tapasztalati értékkel szolgált a magyar ellenzéknek, komoly inspiráló erőt jelenthetett. Kiss Gy. vezetésével 1985-ben félig legálisan meghívták Budapestre az 1948-tól 1956-ig bebörtönzött Wacław Felczak Közép-Európával foglalkozó történész professzort és tanítványainak egy

csoportját, majd egy év múlva a professzor 70. születésnapjára Kovács Istvánnal és Nagy József Zsigmonddal félegális emlékkönyvet állítottak össze, amely nemcsak tisztelgés volt Felczak személye előtt, de a lengyel–magyar barátság melletti tanúságtétel is, ahogy fogalmazott, „szimbolikus üzenet a másik Magyarországtól a másik Lengyelországnak”. A Bethlen Gábor Alapítvány, a Felczak-könyv megszervezése mind olyan újfajta kezdeményezéseknek számítottak, amelyek túlléptek az addigi magyar ellenzék informális tárgyalásain, vagy a szamizdat „földalattiságán” alapuló tevékenységén, s amelyek meghonosításában és a magyar közéletbe történő „bevezetésében” Kiss Gy. Csaba vitathatatlanul kezdeményező és vezető szerepet játszott.

Kiss Gy. Csaba a kulturális-tudományos életből érkezett meg a nyolcvanas évek első felének közéletébe, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetéből, a Magyar Írószövetség, a *Nagyvilág*,¹⁰ a *Mozgó Világ* és a *Tiszatáj* című folyóiratok világából. Politizáló értelmiségiként azonban már ott volt a magyarországi rendszerváltás első vonalában, egyik főszereplője az 1986-os Tiszatáj-ügynek – az 1986 nyarán betiltott *Tiszatáj* folyóirat újraindítása érdekében Nagy Gáspárék kezdeményezésére aláírásgyűjtés indult a Bethlen Gábor Alapítvány égisze alatt –; az őszi debreceni Irodalmi Napokon nyilvánosan bírálta a pártvezetést a folyóirat elhallgattatása miatt. A Magyar Írószövetség 1986-os lázadó közgyűlésén – ahol kemény kritikával illették és szembehelyezkedtek az aczéli kultúrpolitikával – Kiss Gy. Csaba olvasta fel a legfelsőbb párt- és állami vezetőkhez intézett tiltakozó nyilatkozatot, melynek hatására az Írószövetség újraválasztott vezetőségéből kikerültek a párttag vagy a hatalommal együttműködő írók. Zárójelben jegyezzük meg, hogy a közgyűlés anyaga évtizedekkel később épp az ő gondozásában jelenhetett meg a RETÖRKI égisze alatt. Bíró Zoltán a nyolcvanas években hívta a Pozsgay-féle minisztériumba dolgozni, amelynek feltétele párttagsága lett volna. A minisztériumi egzisztenciájának anyagi csábítása ugyan kísértette, de hát gyakorló hívő református lévén, ez az állás szóba sem kerülhetett nála.

Természetes, hogy a kádári rendszer megbuktatásában kiemelt szerepet játszó Magyar Demokrata Fórum egyik alapítója, a Lakiteleki Találkozó egyik szervezője és a Nyilatkozat egyik szövegezője és aláírója lett, később az MDF ideiglenes elnökség tagja, egy időre alelnöke és a szervezet első szóvivője. Mivel a cenzúra miatt nem számolhatott be itthon ezekről az eseményekről, írásait külföldi lapokban jelentette meg, a *Bécsi Napló*ban, a *Párizsi Magyar Füzetek*ben és az akkor már függetlennek számító lengyel *Tygodnik Powszechny*ben Martonvásári, Varga Dávid és Szabadfalvy Árpád álnév alatt. Bár 1990 nyarán a Magyar Demokrata Fórum alelnökévé választották, azon kevés politizáló értelmiségi közé tartozott, aki a választási győzelmet követően nem lépett politikai, esetleg diplomáciai pályára, hanem visszatért eredeti hivatásához, az egyetemi

10 A *Nagyvilág* című lap rovatvezetőjeként olyan, hazájukban tiltás alatt álló lengyel szerzők műveinek sorát közölte, mint Witold Gombrowicz vagy Czesław Miłosz.

katedrához, a lapok szerkesztőségébe – a legendás kétheti *Hitel* folyóirat szerkesztője lett, máig egyik legjelentősebb szerzője. Pedig sokunk számára kézenfekvő és talán elvárható is lett volna, hogy Joó Rudolf-fal együtt a külügyi vezetés magas rangú tisztségviselői lesznék, akár külügyminiszterként ő irányítja majd a magyar diplomáciát. Tudjuk, Antall József akkor máshogyan döntött, és Jeszenszky Gézát tette meg a külügyek vezetőjének. Látnunk kell, hogy a napi és gyakorlati politikai életből, a pártpolitizálás mindennapjaiból szinte pillanatok alatt milyen hihetetlen eleganciával és identitásának megőrzésével szállt ki és zsilipelt át vagy éppen vissza a tudományos élet, az egyetemi oktatás, a folyóiratok, a tanítás világába. Nyilván fáj e kényszerű visszavonulás, mert kevesen tettek annyit a nemzetközi kapcsolatokért, a Demokrata Fórum nemzetközi ismertségéért és elismertetéséért, a lengyel–magyar és többi szomszédos állam közötti kapcsolatokért, mint éppen ő. Hiszen egész addigi élete erről a kapcsolatépítésről, az egymás megértéséről szólt. Mégis, ebben a kényszerűen visszavonuló szerepben is meg tudta őrizni méltóságát és autonómiáját, tiszteletben tartotta az MDF érdekeit, s bár világosan kifejezte a berendezkedő MDF-kormánytól eltérő nézeteit, tiszteletben tartotta mások véleményét. Talán ezért ő az egyik leghitelesebb krónikása a nyolcvanas évek rendszerváltó történetének, aki a mindennapok politikai küzdelmeinek résztvevőjeként megélte és alakította ezt az időszakot, ugyanakkor tudományos felkészültséggel és elfoglaltságtól mentesen képes volt az események és összefüggések feltárására.

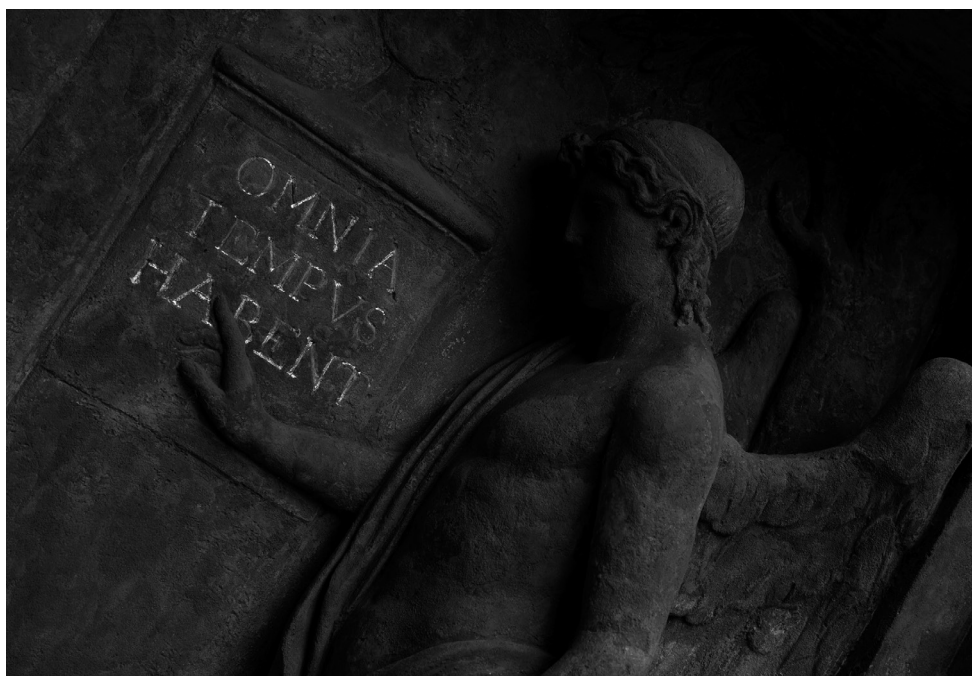
Politikai tevékenységéről már *A szabadság kísértése* című 1999-ben megjelent kötetéből is képet kaphattunk. E képek – ahogy Kovács István születésnapi köszöntésében fogalmazott – töredékesek, hiszen az ekkor közzétett politikai leckeszövegek, cikkek, interjúk, hozzászólások, beszédek az 1989 és 1994 közötti eseményekre reflektálnak, s csak rajtuk keresztül térnek ki időnként az előzményekre is. Az előzményeket és az események hátterét, ezeknek az éveknek a személyes történetét majd csak a másfél évtizeddel később megjelenő trilógiájában – a lakiteleki sátorbontástól az ötvenhatos mártírok újratemetéséig, 1987–1988-tól 1989 júniusáig tartó időszakot – dolgozta fel. Nagy szerencsénk, hogy ezeknek a sorsfordító esztendőknak, 1980–81-nek a *Lengyel naplója* és 1987–1989-nek személyes hangvételű – ugyanakkor megbízható, hiteles és objektív – lenyomata, Kiss Gy. Csaba nézőpontjából és értékelésében megszületett. A *Lengyel napló* és természetesen a személyes történelem későbbi darabjai is, bepillantást engednek ebbe a páratlan életműbe, ebbe az egyedülálló és kivételes tudósi, tanári, szerkesztői és egyáltalán nem botcsinálta politikusi és az önkéntesen vállalt Közép-Európa „szellemi-kulturális követi” életútba. Abba a mindenkor erkölcsös, vallottan protestáns etikán alapuló, következetes és a magyarság, a nemzeti demokrácia és szabadság eszméihez hűséges és elkötelezett munkába, amely a magyar nemzeti demokratikus átmenet, a közép-európai gondolat és eszme történetének, a magyar kultúrtörténet és önismeret egyik legnagyobb eredménye, nyeresége és szerencséje volt, és példája a jövőnek.

Bár életének ez a – tanári-oktatói – szakasza kevésbé látványos, és sokkal kevésbé zajlik a nyilvánosság előtt, nem kevésbé értékes és gazdag. Kutatási területei a közép-európai nacionalizmusok, a nemzeti mítoszok és szimbólumok Közép-Európában, magyar-szomszédnépi kapcsolatok és az irodalom szerepe a demokratikus átalakulásban. Vendégtanárkodásai a magyar kultúra szolgálatában példátlan missziós tevékenység, a nemzetek közötti kapcsolatépítés különös példái, amikor is egyszerre a magyar kultúra közvetítője, aki a magyar irodalomnak szerez elkötelezett ismerőket és fordítókat, de befogadója és képviselője a szomszéd nemzetek kultúrájának. Kovács István szavaival élve, a közép-európaiság Németh László-i iránytűjét követve mindenütt a magyar irodalom, kultúra iránti érdeklődést kelti fel diákjaiban, műfordítók sorát indította a magyar irodalom felé, s a mai napig meghatározó alakja a lakiteleki műfordítói táboroknak, a szlovák, román, lengyel, horvát irodalom megismertetéséért folytatott munkának, számos műfordítót, történészt, irodalomtörténészt verbuválva a magyar kultúrának. Több kötete szól erről a peregrinációról és annak szellemi eredményeiről. Tanári munkáját tanítványok, doktoranduszok sora igazolja vissza. Ezt a munkásságát nemcsak hazája honorálta magas rangú elismerésekkel, itthon Széchenyi-díjjal, de Lengyelország (Lengyel Köztársasági Érdemrend parancsnoki keresztje, 2018) és Horvátország (Háromfonatrend, 2018) is.

Hihetetlenül gazdag és sokrétű, termékeny ez a tudósi-tanári pálya, kötetek egész sorát jelentette meg: *Hol vagy hazám? Kelet-Közép-Európa himnuszai* (2011) – összefoglaló monográfia 13 ország nemzeti himnuszának történetéről, kultúszáról. *Budapest–Zágráb: oda-vissza* (1999–2004)¹¹ (2015) – ezek az írások a magyar-horvát kapcsolatokról, horvátországi szellemi kalandozásairól szólnak. *Hogy állunk a számvetéssel? Közéleti írások, 1994–2015* (2015) – a kötet válogatás az ezredforduló idején született publicisztikai írásaiból. *Harminc év után: 1987. Személyes történelem* (2017) – visszaemlékezései első kötete. *Közép-európai találkozásaim. 18 év – 41 arckép* (2018) – portrék az általa személyesen ismert közép-európai írókról, művészekről, tudósokról (például Andrzej Wajdáról, Bohumil Hrabalról és Magda Vášáryováról, a *Sörgyári capriccio* című film főszereplőjéről). *Harminc év után: 1988–1989. Személyes történelem* (2019) és *Harminc év után: 1989–1990. Személyes történelem* (2019 és 2022) – ezek visszaemlékezéseinek második és harmadik kötetei. *20. század lengyel irodalmáról* (2023) – a lengyel irodalomról szóló legújabb írások. Vagy a sorban eddig utolsó, a *Szentimrevárosi Athenas* (2025) – amelyben a hely lelkét kutatja irodalmi műveken keresztül. Kötetei sorra jelennek meg lengyelül vagy éppen horvátul, legutóbbi kötete ez idáig csak horvát nyelven láthatott napvilágot, a magyar kiadás még várat magára...

11 Horvátul is megjelent: *Budimpešta–Zagreb s povratnom kartom* (Budapest–Zágráb. Oda-vissza); horvátul ford. Kristina Katalinić. Zagreb, 2014, Srednja Europa.

Ebben az írásban nem vállalkozhattam arra, hogy Kiss. Gy. Csaba életét, jelentőségét, akárcsak vázlatosan is a maga teljességében bemutassam. Az azonban mindenképpen célom volt, hogy ráirányítsam a figyelmet arra a szabadságszerető emberre, akinek nem hivalkodó, de meghatározó szerepe volt a magyar rendszerváltás szellemi előkészítésében, a közélet aktív részese és alakítója a nyolcvanas évek végi, kilencvenes évek eleji politikai közéletnek, a magyarság, a nemzettudat történetének és megismerésének hiteles őrzője és kutatója az elmúlt évtizedekben, a közép-európai eszmeiség élesztésének meghatározó alakja, a szomszéd népek kultúrájának-irodalmának avatott közvetítője, a lengyel, a szlovák, horvát kulturális kapcsolatok fáradhatatlan mozgatója. És mindezek mellett és ezeken túl egy autonóm, a magyar szellemi élet morális gondolkodója, aki életünk és mindennapi küzdelmeink egy egyedülállóan sajátos és értékelvű nézőpontjával szembesít minket minden nap, s amely méltán emelte őt Németh László, Bibó István, Szabó Zoltán – és a sort, még ha nem is hosszan, de folytathatnánk – mellé. Akik korukban különnek, különutasnak számítottak, sokszor a megértés hiánya nélkül, de visszatekintve látjuk, hogy munkájuk, magatartásuk igazi minőséget és értéket képviselt. Ezért köszöntöm nyolcvanadik születésnapján a ma is fiatal habitusú és gondolkodású Kiss Gy. Csabát különleges tisztelettel és megbecsüléssel.

Németh István Péter

Két tóparti metszet

(szeptember)

Langy szeptemberi szellő akárha
lombokat, kócolja hajunkat az ég alatt
s a víz tükörén a selymes hinarat a fenti

ablak hófehér függönyével egybelibbenti.
Köztük lebegnek narancsszín halak,
gyöngy-buborékuktól gyűrűket von a hab.

Mindegyre hűvösebb lesz a zubogó zuhatag.
Fagyokat ígérnek. Megvolt rég a szüret,
búcsúzó fecske bögye érintette a tavat,

a tél elől ezért szállt ide egy szürke gém.
El a platánok és fűzek ejtik levelüket.
A Szentkút Mária-képének üvegén

esőcseppek gördülnek alá, mintha csak
mellettünk a Szűzanya sírdogálna,
mert ázni fog e pad nélkülem és nélküled.

De lásd a templomtorony-palástot,
azt a vörösen izzó alkonyi csodást ott
szemben, keresztjét viharok repesztették,

hála, hogy itt lehetünk mi kéz a kézben még
két harangszó közt, míg most, tán
épp most zajlik az osztozás boron és ostyán.

(október)

Fényt a sétányra hullongó platán-
lombok rozsdáján és aranyán
ki tudja, már hányadszor láttam,

mit idén csak először Veled:
a párás Balatont szürettek
múltán, a túlpártot s itt Füredet;

csónak-lánccal játszik a szél megint;
s megannyi árboz a vizen mint
keresztből rengeteg miképpen ing

(hol elzengett rég a húsvéti hallelúja);
csapat alvó vadkacsa újra
háttollába fejét hogyan fúrja;

mert kívüled már nem érthetik
hallgatásom – buborék-gyöngyeit
most is bodorkák tátogják pedig.

Pápai metszet

... mi történt, lányok...?
(Bereményi Géza)

A gimnázium fölött galambcsapat
száll a még alig szállingózva
nekieredő hó kalitkájába, szürkés rózsza
a röptük, elnyílik egyre sűrűbb fölleg alatt.
Ködben a tér, a nagytemplom tornyai,
a keresztjét egyiknek se látod,
csak sokkalta alább a harangpalástot,
de várj kicsit, moccan és máris bongani
kezd. A színházig a Várkertben vágok át
magam, léptemet előzi, túlfut a patak
habja rajtam. Érintek üres padokat,
jelét kinek is keresném, vagy lábnyomát?
Nagyobb pelyhekben hull már délután.

Pillámra olvad, csiklandja nyakam.
Hamar behavazódik minden platán,
és egy könnyezett irgalomtalan.
Küldött szemembe vedlő vén kérge
szilánkot, szúr, bár lombja borult 45 éve
rám, akkor egy csókból néztem fel.
Miért haragudnék itt szerelemmel?

Egy falinaptárra

„Ó-kalendárium páros halaként...”
(Csanádi Imre)

Esztenedeje már,
hogyan foghatom
kezét.

Most fordul velünk
ez év, percre sem állingál az idő,
mint a tapolcai malomkerék,

mit csak a böjti szelek
moccantottak, hadd nyiszorogjon
a hajdani őrlések híján
még kicsikét,

míg a Halakkal a víz felett
elúszik a márciusi ég
s a menny langyuló
vízéből e kép
miképp

a Rák, hátrál a Bak,
a Kos meg az Oroszlán,
majd megint
a Skorpió jó
a csillagforgó rendje szerint,

míg mi a kettős fasort
járjuk hullongó
platánlombok alatt.

A nyáron a Kedves garázs
előtti gyepre hengerült a Nap,
ez égő sziszifuszi kő,
s kihunyt ott (mint apánk
szeme kékje) minden katáng.

Ült betegágyamon, de Vele
hazafele
a tél
tisztább takarót húzott
minden kórházi fehérnél.

Hamarost a Nyilas íja
feszülve kél ismét,
és lábunk lassan a nevünket
susogó fenyők örökzöld
avarjába
is lép.

Esztenedeje már,
hogyan foghatom
kezét:

azóta az évszakok a szíven át
visszakerengő valcerek,
s ez év sem marad
moccanatlan akárha
kipányvázott malom-
kerék –

hallja a Drága,
ahogy
fordulna tovább.
S a nagy csöndben
főnt hogy csikorognak a csillagok.

Cicája lustán ébred, hallva
hallom, a mély álomból
föl-földoromból,
és alant meg-megzörren
az éjben a macskaalom.

Lázadozó – langyos vízben?

(2. rész)

A múzeumi terület – hetvenes évek eleji – irányítója, Gönyei Antal, Aczél elvtársnál jóval kisebb nyomot hagyott művelődésünk történetében. Aczél Györggyel e sorok írója személyesen nem találkozott; a nyolcvanas évek közepén azonban, amikor már – mellesleg jóváhagyásával (de ez külön történet) – főigazgatóhelyettes volt, a titkárnő kora reggel hozzá kapcsolta a fölháborodott pártvezető telefonját. A „nagyság minden érzetével” nyafogva kérdezte a telefonba: „Hol a főigazgató elvtárs?” Válaszra sem érdemesítve magyarázkodásmat kérdezte: „Maga miért veszi föl a K telefont?” – „Mert hozzám kapcsolták, mint Botka elvtárs helyetteséhez” – feleltem. Utasított, amint megérkezik a főigazgató, rögtön hívja őt vissza. Majd mégis elmondta, miért keresi. A vasárnapját részben azzal töltötte, hogy meg akarta nézni – nem emlékszem melyik – kiállításunkat. Kifizette a belépőt, a portás nem ismerte föl, s belépett az első terembe. A teremőr annak egyik sarkában ült és békésen aludt. Észre se vette, hogy – szokatlan módon – látogató érkezett. Aczél elvtárs átment a következő terembe, a teremőr ott is szunyókált. Amikor azzal ébresztette, hogy azonnal hívja az ügyeletet, a teremőr nem tudta, hol keresse: a kiállítási termekben nem volt telefon. Egy harmadik öregasszony, aki valamivel fiatalabb és mozgékonyabb (és kevésbé süket) volt, lement a portára az ügyeletesért. A hétvégi ügyelet, amiben az emlékező a munkatársak többségével kezdettől részt vett, azzal járt, hogy két napig az ügyeletes felelt az állománybiztonságért, a rendért, a kiállítások és látogatók biztonságáért. Valójában csak 1981 tavaszán vezették be az ötnapos munkahetet, de a szombati munkaidő addig is csak délig tartott, s mintha az ügyelet aznap reggel kezdődött volna. Ez azért fontos kérdés, mert a munkában töltött ügyeleti napok utólag szabadnapként kivethetők voltak. Azaz a kutatónak több ideje jutott saját tudományos munkájára vagy éppen családi kirándulásra, szabadság kiegészítésre. Aznapai ügyeletes azonban még nem érkezett meg, pedig szabály szerint mielőtt a közönség előtt megnyitják a kiállítást, ellenőriznie kellett volna minden tárgy sértetlenségét és meglétét.

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935–2025) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművét kutatta.

Azt kell mondani, Aczél elvtárs indokoltan dühöngött e feladatok elhanyagolása miatt. Rám dörrent még egyszer: – ha megérkezik, azonnal szóljak Botka elvtársnak, majd letette a telefont. Megkönnyebbülten bíztam főnökömre – aki vel csak másnap találkoztam – a magyarázkodást. Természetesen fölhívta a K telefonon a kulturális terület akkori korlátlan urát, de addigra Aczél elvtárs lecsillapodott, s belátta, az adott fizetésért csak kisnyugdíjas öregasszonyok hajlandók teremőrzésre. Sok víz lefolyik még a Dunán, mire a Szépművészeti-beli vakmerő rablás a figyelmet ráirányítja a biztonsági veszélyekre.

Ha ez történeti munka lenne, szerzőjének tudnia kellene, mikor került a Múzeumi Osztály élére Gönyei elvtárs, aki arra törekedett, hogy a felügyelete alá tartozó területen megerősítse a szakmaiságot. Nem lehetett könnyű dolga, hiszen az ugyanerre törekvő Illést sem ő választotta múzeumvezetőnek. Sőt közvetlen utódát sem, akit a legnagyobb igyekezettel sem lehetett szakembernek nevezni. Azt hiszem, a többi főigazgató kinevezése sem mind rajta múlt: egy részüket mindenesetre „örökölte”. Általában azonban a szakmaiság dolgában ez a terület nem állt rosszul, s a minisztérium munkatársai sem csak a pártnak voltak az elkötelezettjei. Főosztályvezetőként Gönyei elvtárs hívta munkatársai közé Villangó Istvánt, aki jól ismerte a múzeumi munka csínját-bínját, és sokban támogatta e sorok írójának kezdeményezéseit. Miután főosztályvezetővé lépett elő, Bodó Sándor osztályvezetői kinevezését támogatta, aki egyike lett azon keveseknek, akik az MSZMP uralmának szétesése után is helyt álltak, és elismert szakemberek maradtak.

Gönyei elvtárs hívta a minisztériumba a kitűnő művészettörténésznek induló Mráz Lászlót, aki (valószínűleg) nagy szerepet játszott Antall József – és e sorok írója – főigazgatóhelyettesi kinevezésében. A Rákosi- és Kádár-korszakban magasabb állások betöltéséhez – a szakmai javaslatok mellett (illetve fölött) – elengedhetetlen volt a BM egyetértése, és az említett kulturális osztály (végső soron: Aczél elvtárs) támogató véleménye. Enélkül – ismétlem – senkit, pláne pártonkívülit nem lehetett vezető állásba kinevezni. (Osztályvezetői megbízásomhoz még nem volt erre szükség.) Laci időben belépett a pártba is, s olyan eredményesen dolgozott a minisztériumban, hogy kinevezték politikai munkatársnak az MSZMP KB kulturális osztályára. Azaz Aczél elvtárs befolyásos tanácsadója lett. Egyedülálló pályafutás, mert miután ez az állása '90-ben megszűnt, országosan elismert művészettörténészként szerzett nevet magának. Alighanem a legelső volt – még a Németh-kormány idején –, aki a Magyarországról a Szovjetunióba hurcolt műtárgyak ügyét hivatalból fölvetette, és élharcosa lett azok (nem teljes) visszaszerzésének. Fiatalabb volt az emlékezőnél, későbbi nemzedék neveltjeként a párttal is más viszonyban volt: úgy gondolta, csak tagjaként lehet sikeres és befolyásos. Aki vezetői munkakörbe került, annak értelemszerűen minden felső utasítást végre kellett hajtania. Mivel azonban felettese is emberek voltak, erősen befolyásolni lehetett a döntések végrehajtását, elérni a kedvezőbbnek tartott megoldást.

A szocializmus építésének egyik sajátossága volt a magántulajdonban levő műalkotások, könyvek, kéziratok múzeumi „védelem” alá helyezése. Magát a tárgyat nem kobozták el, csak számontartották. (Bocsánat: számontartottuk, mert ebben e sorok írója is részt vett.) Sajátossága, hogy ezt a tulajdonosok kérték, hogy elkerüljék lakásukba társbérlő betelepítését, esetleg ezen a címen lakbértámogatást kérjenek és kapjanak. Múzeumi feladatkörbe tartozott a védett gyűjtemény meglétének rendszeres ellenőrzése. Az irodalmi múzeum kéziratárossainak is a hivatali feladatai közé tartozott, ami az emlékező szerint ritkán volt kellemtelen kötelezettség. Többnyire érdekes személyes kapcsolatot jelentett neves írókkal vagy azok örököseivel. Vagyis a védettségi szemlék végzőit sok érdekes élmény várta. E sorok írója nem emlékszik, ki tartotta számon a szemlék időnkénti esedékességét, de a szemlélő – szerencsés esetben – rendszeresen ugyanazokhoz járt. Minden eset – és minden védett gyűjtemény – más volt, külön-külön valamennyit akkor sem lenne érdemes felsorolni, ha az ottani élmények mélyebben belém rögzülnek. Vagy (ahogy illett volna) naplót vezetek.

Kiemelkedően kedves élményem többszöri látogatásom Weöres Sándoréknál, aminek mindig ugyanaz volt a szertartásrendje. Károlyi Amy nyitott ajtót, elmondtam miért jöttem és ki vagyok, ő pedig megnyugtatóan, hogy emlékeznek rám. Hogy velem kapcsolatban mire (arcomra, alkatomra, vagy másra), az soha nem tisztázódott. Egy hosszabb asztalhoz ültettek, amire rögtön bor és pohár került azzal: várjuk meg a koccintással Sanyikát. Akit mindig munka közben találtam. Sajátos és jellegzetes hangján (amit Karinthy „Cini” hüen tudott utánózni) azonnal belekezdett költői, művelődéstörténeti, személyes dolgok elbeszélésébe, majd koccintás után egészen máshol folytatta. Rengeteget tanulhattam volna ezekből a szabadelőadásokból, ha jobban figyelek, s főleg ha követni tudom asszociációs logikáját. Mivel nem érdekelt a családtörténet (és az övét csak igen nagy vonalakban ismertem), nem is sejtettem, hogy közös felmenőink vannak: Weöres Sándor dédanyja édes húga volt az én szépapámnak. Ennek persze, ha tudja, ő sem tulajdonított volna különösebb jelentőséget, nekem azonban alkalmat adhatott volna, hogy költővé fejlődése, majd naggyá válása néhány részletéről olyasmit is megtudjak, amit mások nem.

Védettségi szemlék alkalmából Illyés Gyula maga nyitotta ki a kertkaput. Előzetesen időpontját és útvonalát telefonon gondosan meghatározta, nehogy véletlenül a közeli Kádár-villába próbáljak becsengetni. Szívélyessége jeléül a pohár ital itt sem maradt el. A bor nem volt pontosan kimérve, a látogatás ideje viszont igen. Sem Weöresék, sem az ő kéziratgyűjteményét, aminek megtekintése a látogatás ürügye volt, egyszer sem láttam ugyan, de Illyés e helyett életkoromhoz és munkámhoz illő történeteket hozott szóba. Csak utólag jöttem rá, hogy ez is ki volt számítva, nehogy alkotói kérdéseket tegyek föl, ami egy irodalomtörténészről indokolt lett volna, de nem is készültem rá. Először talán természetes tiszteletből és tapintatból, majd alkalmazkodva a körülményekhez. Az üveges verandán ültünk, s mindig kimentette távollétéért a felségét, a lányát és a vejét is. Aztán felszólított, hogy hörpintsük ki a poharunkat, és kikísért.

Megint csak utólag jöttem rá, hogy mindennek ellenére elmulasztottam néhány kérdés föltételét.

A szemlész különös kapcsolatba került „Milán nénivel” – Füst Milán özvegyével –, akit valójában Erzsi néninek kellett szólítani, s mindig egy bögre csokoládéval várta. Otthon teát ittak, a kisgyermekkorú kakaóinak ízét rég elfelejtette, izgalmas volt „igazi” forró csokit kapni, de az bizony csalódást okozott. Vendéglátója, aki házassága anyagi alapjainak jórészt üzleti szellemével (és családi öröksége révén) egymaga teremtetten elő, hogy író férje szabadon éljen kedvteléseinek, nem értékes műtárgyakkal teli otthonára volt igazán büszke, hanem háziasszonyi mivoltára. Mindig elmondta, hogy a csokoládét saját receptje szerint készíti, „igazi kakaóból”, ilyet máshol nem kapok. Az „ilyen” titka azonban egyszer csak lelepleződött: a szemlész felesége valami süteményhez csokoládékrémet csinált, s ahhoz szovjet gyártmányú „instant kakaót” használt. Ugyanolyan borzasztó mellékíze volt, mint amire a Hankóczy utcai lakásból emlékeztem. Ettől persze „Milán néni” nem lett kevésbé varázslatos özvegy. Mert érdekesebbnél érdekesebb történetekkel – és pletykákkal – traktálta Milán bácsiról, aki már rég meghalt – és baráti társaságáról, Karinthyról (Frigyesről, nem Ciniről), Kosztolányiról, a Somlyókról és híres festőkről, akiktől több nagyszerű mű volt a gyűjteményükben. Lassanként elmondta történetüket, megfejtette üzeneteiket, s e sorok lusta írója balga módon nem jegyezte le mindezt, pedig lenyűgöző lenne földézni – vagy idézni. A lustaságon kívül volt erre egy másik oka is. Dévényi Iván barátja – aki idősebb volt – hallgathatta Füst Milán egyetemi előadásait (ő már nem), s elragadtatottan beszélt a *Látomás és indulat a művészetben* című nagy esszéről, amit ő csak olvashatott, s noha sokkal érdekesebb volt a korabeli marxista elméleteknél, nem tett rá akkora hatást, mint Ivánra (és másokra) az előadások. A *Feleségem története* pedig nem tartozott kedves olvasmányai közé, az özvegyként megismert feleség a maga erős egyéniségével jobban lenyűgözte. Füst Milánról csak tudta, hogy nagy író, az előbbieket műveit viszont szívesen olvasta is.

Az íróözvegyek nem feltétlenül csodált gyűjteményéből a barátságtalan Kassákné mellett megkapta a fensőbbes Hatvanyt is. Lehet persze, hogy nem is ő volt fensőbbes, hanem a tetőtéri lakása, ahonnan páratlan kilátás nyílt. Kitárult a Parlamenttől a budai hegyekig húzódó csodás panoráma, középpontjában a Margitszigettel. (Ebben a házban lakott Aczél elvtárs is.) Füst Milán egykori otthona ugyanolyan nagypolgári jólétet árasztott, mint Hatvany Lajosé, ott a tágasság és a sok kiváló festmény volt meghatározó, itt finomabb, kevésbé látványos elegancia uralkodott. A többi örökösökről nincs különösebben érdekes emléke. Kivéve azokat a szemléket, amelyek elvitték MórícZ Zsigmond lányaihoz. Három igen különböző – édesanyja korosztályához tartozó – asszonyhoz. Leányfalura és három különböző lakásba. Gyöngyi régi bérházban lakott, s már annak belső tere más – rossz szó, de nem talállok jobbat –, kispolgáribb, elhasználtabb, zsúfoltabb, szűkösebb körülmények hangulatát árasztotta, mint Virágé (a Mese utcában) és Lilié (a Németvölgyi úton). Az utóbbi két ház

a Bauhaus szellemében épült, világosabbra, tágasabbra, modernebbre, s ehhez illeszkedett a berendezésük is.

„A Móricz” úgy jelentette fiatalságom legfontosabb közterét – az ötvenhatos harcokkal és a Lordok Házának nevezett önkiszolgáló étteremmel, a környékén lakó ismerőseimmel, a közlekedési csomóponttal –, hogy a nevét adó nagy író kultusza is az ötvenes években élte virágkorát. Regényein nőttem föl, egy időben talán még Jókainál is nagyobb hatással volt irodalmi érdeklődésemmre. Sikerült olyan benyomást kapnom, ami azt sejtette, hogy a ránézésre is igen terjedelmes Móricz-hagyaték kiemelkedően izgalmas forrásanyag lehet. Miután ezt a védettségi feladatot megkaptam, gyorsan elolvastam legidősebb lányától az *Apám regényét*, s a személyes találkozások nagyjából igazolták is várakozásomat. Virág alighanem írói tehetségének legjobban sikerült portréit rajzolta meg Gyöngyiről és Liliről; apjukról és családi életükről. A kultusz tudatos formálójaként elhitette (nemcsak velem, de a „tudománnyal” is), hogy ő ismeri legjobban a hagyatékot, az életmű és az életrajz legtöbb titkát is. Iróniája pedig finoman kiemelte, mi az, amit tárgyilagosan – és nem a gyermeki szeretet hófokával – a kritikus szemével lát. Az ötvenes évektől a kilencvenesekig úgy illeszkedett írói munkássága a korszak borzalmas történetében, hogy sokat meg tud tartani kívülálló szándékából (miközben a forradalom után fontos közéleti szerepet vállalt a Kádár-rendszerben), de a kötelező világnézeti szólamaikat is beépíti írásaiba. (Érdekese, a 21. századra mennyire elavult a regényeiben megjelenített „modern nőeszmény”). Teljesen azért soha nem ragadta magával sem a sematizmus, sem a kor „normatív kritikai igénye”. Itt az öregember zavarba jön, mert a sok az elnagyolt vázlat, a témák „túlírtsága” bizony kiemeli Virág tehetségének a korlátait. (Minden személyes rokonszenv ellenére.)

A védettségi kiküldetés a „lányokhoz” szólt, ők voltak a Móricz-hagyaték közös örökösei. A két idősebb testvér – legalábbis Virág szerint – együtt, szoros kapcsolatban nevelkedett, s kislány korukban közösen lepődtek meg, hogy új kistestvérük született. A személyes találkozás is azt igazolta, hogy Lili szinte mindenben más volt, mint két nővére. Neki mostohaanyjuk (apjuk második felesége) a szeretett „kisanya” volt, s noha nővérei is elfogadták e nevet, nem érezték annak. Ha a lányok valamiben egyetértettek, az a hagyaték birtoklásának tudata volt. Apjuk utolsó éveinek dédelgetett Csibéjéről és annak fiáról hallani sem akartak. A szemlélő is csak évtizedekkel később találkozott Móricz Imrével, akinek örökrészét csak bírósági határozatra adták ki. Az ő nézőpontjukból bizony vitatható volt a késői fiú rokoni helyzete.

A „Móricz-lányok” a szemlélőt nem Füst Milánné szívélyességével, még kevésbé Hatványné (jó értelemben vett) arisztokratizmusával fogadták. Nem kapott sem forró csokit, sem finom porcelán csészében valódi „angol teát”. (Amit angolosan „orosz teának” mondanak, noha bizonyára valahol Indiában születelték.) Gyöngyi kapcsolatuk végéig megőrizte tartózkodását és sértettségét. A sértő persze nem a szemlélő volt, hanem a vele – Móricz Zsigmond lányával – és férjével (a kevésbé elismert költővel) méltatlanul bánó, gondokkal teli életére

haragudott. És nővére volt féltékeny, hogy „elírta” előle apjuk történetét. Gyöngyi szerény, de jó polgári környezetben és körülmények között élt, jövedelmük alapját könyvkötő műhelyük biztosította, amiben mások voltak a feladatok, mint az országgyűlési (kinevezés alapú) képviselőiséget is vállaló – íróként sikeres – Virágéban. A hagyatékna csak néhány darabja volt Gyöngyiéknél, azt sem látta a szemlélő. A védettséget férje írásaira kiterjesztve kérték. A szemlélőt mindig egyedül fogadta, s kifogástalan udvariassággal kezelte, de nehezen vette tudomásul, hogy az ő otthonában teljesíti kötelességét. Ahogy az „ügyfelek” többségénél, nála sem merültek föl sem pozitív, sem negatív érzelmek.

Ezt azért kell hangsúlyozni, mert Lili húga és a szemlélő, a negyed százados korkülönbség ellenére igen jó viszonyba kerültek. Lili sikeres (Jászai Mari-díjas) színésznő volt, aki minden találkozás alatt más érzelmekkel teli szerepet játszott. Nem sajnálta a fáradságot, hogy különböző szívfájdalmairól meggyőzze a munkáját végző – és az ő művészi-társadalmi szintjétől távol élő – fiatalabb férfit. Az első alighanem a szerencsétlen asszonyé volt, akit mindenki ki akar használni, akinek a jó szándékával az egész világ – beleértve nővéreit – visszaél, akinek semmi nem sikerül. A Németvölgyi úti lakása a régi középosztály ízlése szerint volt berendezve, kellemesen, hangulatosan. Lakása vagy lakásuk? Akkori férjével (neves rendező) soha nem találkoztam, nem is emlékszem, hogy szóba jött volna, noha a színházi világról Lili sokat mesélt – jellegzetes nyelven, kedves mosolyával és figyelmességével. Egyik életrajza szerint ő gondozta apja hagyatékát, azt azonban nem tudom, ez miben valósult meg, mert a hagyaték hollétéről és jövőbeli sorsáról vele szót sem lehetett váltani. Noha apja mostoha- anyjával folytatott levelezését ő adta ki, minden felelősséget Virágra hárított. Őt csak az érdekli, hogy jó kezekben legyen, a többi Virággal tisztázom. A hagyaték közgyűjteménybe kerülése után azzal lepte meg e sorok íróját, hogy átköltözik a Lendvay utcai Színészházba, ahol teljes ellátást kap, még bejárónőt sem kell neki fizetnie. Aztán jött a következő meglepetés: innen telefonált, s kérte, látogassa meg. Törhette a fejét, hogy néhány szál virágon kívül mit vigyen, de jól vizsgázhatott, mert a látogatása többször megismétlődött.

Lili – fiatalos egyéniségéből következően – a nyugdíjas otthonban sem lett Lili néni, művésznőnek szólították. Virág akkor lett Virág néni, amikor a védettségi szemléről férjének beszámolt, s megemlítette a kíváncsi muzeológus nevét. A miniszterhelyettes elvtárs pedig visszakérdezett, vajon e ritka névvel nem lehet fia annak a vegyészmérnöknek, akit ő a háború előtt ismert. Ráadásul modern berendezésű lakásuk a Monda utcával párhuzamos Mese utcában volt. (Azt is észrevette, hogy a szemlélő ugyanazt a zsinórírást tanulta, amit valamivel fiatalabb Virág lánya.) A leányfalusi házat a három leánytestvér közösen használta, mondhatni, Virág néni parancsnoksága alatt. Ő felügyelte a páratlanul gazdag Móricz-hagyatékot, amelynek kéziratos anyagát is fölhasználta, amikor két – máig becsült – könyvet is írt apjukról. Voltaképpen azonban a könyvtár, a bútorok nagy része és sok személyes tárgy is az írói hagyaték része volt.

A szemlélő másodszor vagy harmadszor járt a leányfalui nyaralóban, amikorra legalább nagyjából föl tudta mérni a párját ritkítóan gazdag anyagot. Virág néni ekkor már sokkal barátságosabb volt. Első alkalommal a postacím iránymutatása szerint szállt le a buszról, de hiába kérdezősködött, senki nem tudta, melyik a Móricz-villa. (Az uszodából ismert Kazinczy „Cinit” kellett volna megkérdeznie, de ez nem jutott az eszébe. Így megkereste a címben megadott házszámot, amit egy végtelennek látszó gyümölcsöskert rácsos kerítésének kapuján talált. „Vajon hol a száz tőke szőlő?” – kérdezte a láthatatlan Múzsától, mert csak gyümölcsfákat látott. És a Hang visszakérdezett: „Hol a vén diófa?” Emiatt vette meg az ingatlant (a hatalmas kerttel) Móricz Zsigmond, olvashatjuk az *Apám regényében*: „Nem bírt a fától menekülni, csábított, babonázott. Beleszeretett a diófába, szülőföldje szent fája volt a dió.” A szemlélő azonban nem tudott becsengetni, mert csengőt nem talált, s a kapu be volt zárva.

Nem tehetett mást, elindult a kerítés Duna felőli oldalán a távolban, fehér vitorlaként föltűnő nagy ház felé, ami tényleg nem „villa” volt, inkább kúria. Itt is nehezen jutott be, de elintézte a dolgát, és semleges érzelmekkel távozott. Csak talán később kapott engedélyt – vagy talán fölszólították rá –, hogy végigsetálhasson a csodálatos kert gyümölcsöktől roskadozó fái között, s felmérhesse képzeletben, hosszában milyen hatalmas terület mellett gyalogolt oda-vissza. Alig hitte, hogy a hetvenes években ilyen szép és kíváncsú gyümölcsös nemcsak regényekben létezik, hanem egy a fővároshoz közeli nyaralófaluban is. (Ahonnan reggelenként helyi kofákkal – ezzel a kiveszett „emberfajjal” – hajókázott Zsiga bácsi Pestre.) Ezután – vagy a következő alkalommal – a házat és a hagyatékot is megnézték. „Ez apám dolgozója, ez az íróasztala, ez a régi írógépe, amelyen én is sokat kopogtattam, amikor az életéről írtam” – mondta Virág néni. Akiből ezután kitört a panasz: a ház nagysága ellenére kicsi ahhoz, hogy minden örökös neki tetsző időben itt nyaraljon. Apja halála óta a gyümölcsfák gondozását sem vállalja senki a családból, de még a fű levágását, virágok ültetését sem szívesen, viszont állandó a vita, ki mikor jöhet és hányad magával napozni. Szoba ugyan elég sok van, de mindenkinek nem jut hosszabb nyaralásra. A zsinórirást használó lánya például hozza a férjét és a gyerekeket is, mire Gyöngyi is bejelentkezett az unokáival, szóval akkora a feszültség, hogy a legjobb lenne eladni az egészet. „A hagyatékot is?” – kérdezte mohón a kézirat-táros, aki arra nem emlékszik, hogy akkorra már vezetővé lépett elő, vagy még csak osztályvezető helyettes volt. Mindenesetre a vételi lehetőség fölmerült ötletét múzeumi kollégáival is megosztotta, és a mindig igen józan Láng Jóska figyelmeztette, hogy ennek a lehetséges vételára nemcsak a múzeum költségvetési keretét haladhatja meg sokszorososan, de a minisztériumét is. Számok még nem merültek föl, de Jóska is átnézte a gyűjteményt, megkísérelték fölmérni pénzbeli értékét, ami igen kétes vállalkozás volt. Miután ezt jól megvitatták, az osztályvezető – vagy még csak helyettes – fölkereste a minisztériumban Villangó elvtársat, aki támogatólag nyilatkozott. És lelkesedett. Magának tulajdonítva a megszerzés esetleges érdemét. Hosszú alkufolyamat nyomán eljutottak a vételi

ajánlatig, amit Virág néni elfogadott volna, de Gyöngyi mereven elutasította a „kiárusítás” gondolatát, és Lili is bizonytalanul akadékoskodott. Mint minden hasonló esetben, az egyezkedés váratlan nehézségek sorába ütközött. Régen történt, a pénz értéke az óta akkorát változott (romlott), hogy még ha szabad volna, akkor sem lenne érdemes összegeket emlegetni. Maga a főtárgyaló sem emlékszik rá pontosan, csak arra, hogy az OSZK és az MTA kéziratárának vezetői fölháborodva és aggodalmasan vették tudomásul, hogy a hatalmas hagyaték a Petőfi Irodalmi Múzeumba kerülhet. A lényeg az, hogy így történt, „a lányok” végre beletörődtek a „kiárusítás” gondolatába, s a pénz nem jöhetett rosszul. A házat és a kertet a család az ingatlanpiacon értékesítette.

Ekkor érte a „lányokat” az a meglepetés, hogy Csibe fia – Móricz Imre – bíróságon támadta meg az ügyletet, s meg is nyerte örökösödési perét. Végül meg egyezett nővéreivel, amiben az „állami tisztviselőknek” már nem jutott szerep. Vele csak néhány évtized múlva találkoztam személyesen, rokonszenves mérnökember, de a hagyaték nem került szóba. Nem, mert az emlékező bizony nem ismeri ki magát a Csibe-ügy történetében, ami sokkal több ellentmondásos változatban olvasható és hallható, mint a fenti „diófa történet”. Közben azonban a minisztérium jogászai szabálytalannak ítélték a szerződés szövegét, mert nem volt azonosíthatóan felsorolva a hatalmas kéziratok anyag minden tétele. Arra hivatkoztak, hogy a család így megtarthat jó néhány értékes anyagot. Villangó Pista azonban ezt az akadályt is elhárította.

Ekkor a múzeum kéziratárának teljes személyi állományát mozgósítani kellett, hogy a hagyaték minden fontosabb elemét listázzák és bedobozolják. Csak hetek munkája nyomán sikerülhetett a Móricz-hagyatékot szállítható állapotba hozni. Ebben a munkában még maga a minisztériumi főosztályvezető is saját kezűleg besegített. Ezután jöhetett a – talán nem is egy – teherautó, amire a kéziratárosok mindent fölpackoltak, s a múzeumba szállítottak. Noha többen – főleg a nők közül – derekukra panaszkodtak, e sorok írója vidám hangulatra, néhány jó szentendrei ebédre emlékszik. Továbbá Karinthy Cini meghívására, a nála átnevetett poharazásra, az aláíró falra, s a Batthyány téri Angelikában megtartott búcsúbeszélgetésre. Miért éppen az Angelikában itták meg az áldomást a nagy munkára és az értékes szerzeményre? Ki tudja? Talán mert a Batthyány téren van szentendrei HÉV végállomása, innen mindenki máshová ment haza. (Lehet, hogy ez másként történt? Hiszen a teherautókat le is kellett rakni, s ebben ugyanazok vettek részt, akiktől itt „ez jó multság, férfimunka volt!” elégedettségével vett búcsú emlékével köszön el?)

A teljesség kedvéért meg kell említenem, hogy közel két évtizeddel első londoni utamat követően újra oda indultam. (Úti célomról a következő fejezetben lesz szó.) Amint felszálltam a repülőre, s le akartam ülni a helyemre – szó szerint –, belebotlottam a nagybeteg Cs. Szabó László hosszú lábaiba. A váratlan találkozást később megírtam a *Hitel*-ben, amiből csak annyit idéznék, akkor ígérte meg, hogy a Sárospataki Kollégiumra hagyja könyvtárát; levelezését és kézíratait

pedig az irodalmi múzeumra bízta. Miután halála után a teherautónyi rakományt szerencsésen hazahoztuk, nemzetközi feladataim ismét Londonba szólitottak, s Villangó elvtárs megbízott, keressem föl Ignótus Pál ott élő örökösét, s nézzem meg, mit is ajánlott megvételre Aczél elvtársnak. Kedves, idős magyar származású (de inkább angolul beszélő) hölgy – Sára néni – fogadott, aki megmutatta a gyűjteményt, amelyről megállapítottam, hogy nagy részét az ötvenhat utáni – „londoni” – *Irodalmi Újság* levelezése teszi ki, s az egész rendkívül érdekes képet ad az emigráció íróinak különböző elképzeléseiről és szenvedélyes vitáiról. Jelentésem nyomán megbíztak, részletesen mérjem föl a gyűjteményt, s vitassam meg vételi ajánlatunkat a tulajdonos asszonnyal. A vételi szerződést maga Aczél elvtárs hagyta jóvá, s intézkedett, hogy az anyagot diplomáciai posta hozza Budapestre.

Ez után – vagy talán ez előtt? – egy Nagy-Britanniában élő magyar kalandor is bejutott a közismerten kéziratgyűjtő politikushoz, és vételre kínálta föl a birtokában levő magyar kéziratokat és nyomtatványokat. Mivel nem jutottak dűlőre, fölhívott – persze Aczélra hivatkozva –, s arra kért, másnap délután találkozzunk a Rákóczi úti Palace hotelban. Rossz benyomást tett rám, s noha London szívem szerinti úti cél, nem örültem, hogy – a nagykövetség közvetítésével – föl kell keresnem. Mire eljutottam a Temze partjára, kiderült, hogy az eladó most éppen Bradfordban lakik. Illetve azon kívül valahol, de a főpályaudvarra értem jött autóval. A ház nagy volt, s a kulturális attasé szerint megígérték, hogy szállást biztosítanak. Hogy miért nem alhattam a tágas – bérelt – lakásban, annak talán az ifjú feleség volt az oka, mindenesetre ők fizették a városban a szállodát, ahol főleg kamionosok szálltak meg egy-egy éjszakára. Az nem lett volna zavaró, hogy olcsó és egyszerű szoba volt, de hasonlóan vékony falakat még soha nem láttam. Talán nem is állt másból, mint két oldalról összeragasztott tapétakartonból. Így aztán közelről hallottam minden cipőkoppanást, orrfúvást, tüsszentést, köhögést és más lehetséges zajokat. A három nem éppen pihentető éjszakáért csak a tartalmas reggeli kárpótolt: a rántottához babfőzeléket adtak, az elmaradhatatlan pirítósra bőségesen jutott vaj és lekvár, a müzslivel együtt. Vacsorára a szomszédos áruházban vásároltam be, ahol a pénztárnál mindig ugyanaz a csinos, fiatal pénztárosnő ült, s azzal véste magát a szívembe, hogy rám mosolyogva mondta: „Thank you very much, love!” Ebben az esetben természetesen a love jelentése és jelentősége izgatott, míg másnap rá nem jöttem, hogy leginkább a „köszönöm szépen” megfelelője Yorkshire-ben. A terjedelmes gyűjteményben kevés érdekesebb írást találtam. A tulaj óriási összeget kért.

Én meg harmadnapon nem Londonba indultam vissza, hanem kirándultam Keighley-be, hogy fölszálljak a Haworth-ba induló buszra, s megnézzem azt a falut, ahol a Brontë-lányok laktak és írták hallhatatlan regényeiket. Feledhetetlen élmény volt, s kiderült, hogy a lápnak fordított moore szó itt (és a regényekben) kopár, köves, bokros területet jelent, nem vizes lápot, mint az Ecsedi. Sok időm nem volt, estére visszaértem Londonba, és beszámoltam tapasztalataimról. A nagykövetség azonban – ki nem fejtett emigránspolitikai okból –

mégis a gyűjtemény megvásárlása mellett foglalt állást – a kért összeg töredékért, ám az anyagot a hazaszállításához nekem kellett rendeznem, lajstromoznom és dobozokba csomagolnom. Ez újabb londoni kirándulást jelentett, mert a tulajdonos ekkor már az egyik London magjától igen távoli külvárosban lakott. Már csak dobozokat kellett szerezni a szállításhoz, de szerencsére nem sokat, s ebben már volt tapasztaltom: a kulturális titkár kocsiján elmentünk az egyik nagyáruház személtlerakójához és szedtünk elegendő (jó állapotú) dobozt a szállításhoz. Jutalmul nemcsak igen kellemes szobát foglaltak a követség közelében, de talán ez volt az az egyetlen eset, amikor a külügy segítséget nyújtott valamilyen kulturális ügyben.

Ez után már szinte adódott, hogy miután – diplomáciai úton küldött levélben – Pestalozziné Kende Éva följajánlotta Aczél elvtársnak, hogy, bizonyos feltételekkel, a magyar államnak ajándékozza a felmenőjének írt Kölcsey-leveleket. Engem küldtek Genfbe, ahol ő akkor lakott, hogy megállapítsam eredeti levelekről és még miről van szó. Pestalozzi úr svájci diplomata volt, a Nemzetközi Vöröskereszt alelnöke, aki első szolgálati helyén, a háború utáni Budapesten ismerte meg későbbi feleségét, akit magával vitt hazájába, majd különböző állomáshelyeire. Felesége egyébként Kölcsei Kende Zsigmond dédunokája (ha jól számolom), aki a költő rokona és Szatmár vármegye alispánja volt. Kölcsey országgyűlési szereplése az ő támogatásával kezdődött.

Báró Kende Éva kellő gyanakvással és szigorú távolságtartással fogadta a kommunista állam küldöttjét. A feszült hangulat akkor kezdett enyhülni, amikor kiderült, hogy a küldött ismeri Kölcsey írását, abban egyes betűk formálásának sajátosságát, továbbá a 19. század eleji kézírássok és az ahhoz használt papírok jellegzetességeit. Voltaképpen csak egy levelet nézett meg alaposabban, s rögtön fölismerte, hogy a többi is ugyanattól a kéztől származik, a tinta és a papír is hasonló, ezzel tehát nem kellett sok időt eltölteniük. Még egy-két pillantás a kis gyűjtemény többi darabjára, s a küldött feladatát lényegében elvégezte. Oldottabb beszélgetés következett az asszony feltételiről, s kiderült, hogy a tervezett ajándékozást még egyeztetnie kell két testvérével is. Az egyikük – Gábor – Írországból lakik, és a felesége magyarul nem beszélő ír asszony. A másikkuk – Zsiga – Kanadában él egy aranyos magyar feleséggel és felnőtt gyerekeikkel. A beszélgetés ezután ide-oda kanyargott, és valahogy a háziasszony némi büszkeséggel említette, hogy Zsiga felesége gróf Bethlen Ilona lánya, Salamon Margit. „Csak nem Nedec várának utolsó úrnője?” – Kérdezte Aczél elvtárs szakértője. A háziasszony meglepődött, ő meg nem tudta elhallgatni, hogy anyai ágon Nedeczky leszármazott. Ekkor még úgy tudta, a család a – Trianon után Lengyelországhoz csatolt – várról kapta a nevét. Csak vén fejjel jutott el a nem létező családi örökség nevezetes épületegyüttesébe, s ekkor tudta meg, hogy a névadó nem a vár volt, hanem a közeli Nedece község. (Az utolsó magyar tulajdonosok – köztük Kende Zsigmondné – fényképe viszont ma is látható a dunajeci várból.) Szinte rokonok vagyunk – mondta nevetve (immár) Éva néni, s kifejtette, azt szeretné, ha a magyar nemzetnek szánt ajándékot Czégénydányádon,

egykori kastélyukban ünnepélyes külsőségek között adhatná (formálisan) át. Még elvitte a irodalomszakértőt az Egyetem előtti parkban található reformátorok fala elé, ő meg el szeretne volna mondani Illyés ide illő versét, de csak az első sora jutott eszébe: „Száznegyvenhármát léptem: ez a hossza / a szoborsornak...” Ezzel le is zárhatta volna genfi kiküldetését, amiből majd egy egész nap maradt még, mert a másnap esti gépre volt repülőjegye. Az ottani konzul följajánlotta, hogy elviszi egy kis autózásra, ő meg a közeli Mont Blanc „csúcsát” kérte úti célként, hogy megnézhesse a jeget, minek nem árt se nap, se szél. Föl is lanovkáltak a csúcsra, s megtalálták, amit keresett, talán a költői hangulatot is, csak éppen nem láttak semmit a hegy „válláig” érő köd miatt. A diplomata csak nevetett, ő már jó időben is járt itt, Aczél elvtárs küldötte viszont kissé morc lett: nem is jutott el soha többé a Mont Blanc csúcsára.

Kende Zsigmond ellenlevelei Kölcseyhez rég az irodalmi múzeum kézirat-tárában lapultak, azokat a hamarosan Budapestre érkező kis köteggel az emlékező rendezte sajtó alá. (Szép ajándék lett az adományozóknak, de a sietség miatt néhány hiba becsúszott, amit évekkel később – a Kende-kastély felújítása alkalmából kiadott kötetben – Szabó G. Zoltán korrigált.) Vagyis a Czégény-dányádra tervezett ünnepségen volt egy kötetünk, amit az átvevő állami főtisztviselő a Kende család tagjainak kézbe adhatott. Mindennek megszervezése során (minisztériumi kolléganőmmel) váratlan akadályba ütköztünk – négy évtizeddel a földosztás után. Az állami tulajdonba vett kastélyban működő gyermekotthon vezetőjével gyorsan megegyeztünk, aztán fölkerestük a megye illetékes vezetőjét. Az elvtárs elsőre nemet mondott átadási tervükre, mert mi lesz, ha a parasztok föllázadnak, amikor egykori földbirtokosaik ismét megjelennek, mégpedig az államhatalom kíséretében. Ez az aggodalom elég valószínűtlenül hangzott, de azért mégis be kellett vetni, hogy Aczél elvtárs így állapodott meg a családdal. Erre a főelvtárs bekérte a megye államvédelmének a parancsnokát, és hosszan vitatták a helyzet lehetséges veszélyeit. Végül a belbiztonság képviselője vállalta, hogy fenn tudja tartani a rendet. Vagyis jelentettük minisztériumunknak, hogy már csak azt a vezetőt kell megtalálniuk, aki a levélköteget a Magyar Népköztárságát nevében átveszi. Végül egy miniszterhelyettest küldtek a szatmári faluba. Lényeg, hogy szép idő volt, a jórészt megyei előkelőségekből álló meghívottaknak és vendégeinknek a kertben tudtak teríteni, s a díszebédet is ott szolgálták föl. Ennek a szervező azért örült, mert a – most néhány éve felújított – kastély belülről elég lelakott volt, itt meg a Kölcsey-verseskéivel díszített timpanon alatt semmi nem zavarta a jó hangulat kialakulását. Az életrajz egy későbbi mozzanatához mindez annyival járult hozzá, hogy a megye vezetői, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem és a püspök képviselőin kívül a Nyíregyházi Főiskola két tanára – Csorba Sándor és Takács Péter – is jelen voltak. De erről később.

A következő években Kende Zsigmond leszármazottai közül Zsigáék egyszer, a többiek többször is hazalátogattak – immáron magánemberként, saját költségükön. Gáborék egy ízben magyarul nem beszélő lányukkal jöttek, aki

talán tizenöt éves lehetett, mindenesetre nagyon élvezte a Vidámpark forgatagát, de a *János vitéz*ről még csak nem is hallott, míg a Barlangvasút falán föl nem tűntek egyes jelenetei. A kirándulás szervezője megpróbálta a történetet angolul összefoglalni. Szerencsére Gábor közbeszólt, s azt kérdezte, vajon megvehető-e valahol a Petőfi-mű angol fordítása. S ha a történetmondó jól emlékszik, találtak is egy példányt a Váci utcai Idegennyelvű Könyvesboltban. Mindez már magán ügy – lenne, ha Éva néni az egykor szakértőként kezelt férfi otthonában nem nyílt volna meg, s nem meséli el változatos életét. A háziasszony, azonban finom pizzát csinált, és jó pogácsát süített, bor meg jutott mindenkinek.

Kende Éva az érettségi után nem elégedett meg a cégényi kastélyban kínáló társasággal, hanem a fővárosba jött, ahol számos rokona élt, akik közül valaki állást szerzett neki Horthy kormányzó környezetében. Sajnos, ennek részletei homályban maradtak, e sorok írója nem tulajdonított kellő fontosságot történelmünk eme részletének. Annyi kiderült, hogy Éva néni nem az idősebb, hanem a fiatalabb Horthy Miklós irodájába került titkárnőnek. Mintha többször is el akarta volna mesélni ennek történetét – talán a csak általa ismert titkokat is beleértve –, de a házigazda és felesége tapintatos akart lenni, mert valami szerelmi ügyre gyanakodott, s ezért nem kérdezősködött. E sorok írója csak jóval Éva néni halála után jött rá, hogy az 1944-es kiugrási kísérletben kulcsszerepet töltött be: ő gépelt le minden bizalmas iratot és levelet. Van, aki a résztvevők közül emlékiratában ezt a titkolt moszkvai út előkészületeivel kapcsolatban meg is jegyezi. Ezekről sokáig nem volt szabad a fátylat föllebbenteni. Svájcban vagy a világ más részein, ahol férjével szolgálatban álltak, ezek senkit nem érdekeltek: hiszen a Faragho tábornok vezette Horthy-delegáció küldetése végül kudarcot vallott. A különbéke – vagy legalább: a fegyverszünet – nem jött létre. Mire a titoktartás erkölcsi kötelessége oldódott, s néhányan írtak a történetekről, Éva néni svájci állampolgár lett, Pestalozzi-gyerekeket szült, akik nem érdeklődtek magyar ügyek iránt. Ki tudhatja, mi mindenről nem készült a szigorúan zárt körülmények között följegyzés, amit csak Éva néni ismert a túlélők közül, de magával vitte a túlvilágra. Hiszen élete jó része azzal telt el, hogy nagykövetfeleséggént vacsorákat és koktélparkettákat adott a világ távoli pontjain levő városokban. Vége felé, amikor bele-belefeledkezett történeteibe, talán, ha ismerem az azóta hozzáférhető szövegeket, föltehetek néhány olyan kérdést, amire tudhatta a választ. Elmulasztottam. Ez bizony súlyos mulasztás volt. Hadd tegyem hozzá, Éva néni közelről ismerte azt a Horthy „Nikit”, akiről elrablásán (és fogságán) kívül alig tudunk valamit. Tudhatta, milyen ember volt. A történelem ugyanarról szól, ami megtörtént, de azért sok-sok kérdés maradt, amit harminc évvel később az öreg emlékező már föl tudna tenni.

Az alábbi esemény főigazgatóhelyettesi időszakom vége felé történt sok mással együtt, ami napi feladatként mára érdektelenné vált. Sok változatban olvasható annak az ötvenhatos (forradalom előtti) francia könyvkiállításnak a története, amelynek – akkor szenzációs – anyagát a kiállítás látogatói eltulajdonították.

A kiállítás nekem is maradandó élményem volt, de nem találok könyvtáramban onnan elhozott könyvet. Talán ennek a sikernek az emléke készítette a budapesti Francia Intézetet, hogy a nyolcvanas évek végén újból könyvkiállítást rendezzen, ezúttal az irodalmi múzeumban.

Múzeumi előkészítésének felügyeletét a főigazgató vállalta magára, már csak azért is, mert helyettesének Helsinkiben akadt (kiállításcsere érdekében) dolga. Elutazása előtti napon sokáig dolgozott, hogy másnap délután elindulhasson – Moszkván keresztül – a hosszadalmas útra. (Helsinkibe ugyan naponta volt közvetlen repülőjárat, de az állami szervek arra jegyet csak magasabb beosztásúaknak vettek. Így az átlagos szintű kiküldöttek Moszkváig repültek, s onnan vonattal mentek a finn fővárosba. Így sokkal olcsóbb volt, ráadásul forintban lehetett fizetni.) Amikor az említett helyettes a Károlyi-palotából hazaindult, már alig volt valaki az épületben, de a porta előtt észre kellett vennie, hogy a gondnok és a kiállítást kivitelező technikus egyforma dobozokat raknak le egy teherautóról. Gondolta – és meg is kérdezte –, hogy a franciakönyvek érkeztek-e meg, de az kicsit furcsálta, hogy csupa egyforma dobozt látott, noha a kiállítás könyvei lehetnek kicsik és nagyobb méretűek is. Balszerencséjére az egyik dobozt a jelenlétében leejtették. Abban viszont nem könyv volt, hanem francia parfüm, amelynek magas áráról volt némi fogalma. (Vett már Párizsban parfümöt – jó drágán.)

Cselekedni kellett. Kérte a fuvarlevelet, de az nem volt: a gépkocsi vezetője azt mondta, a repülön – diplomáciai postával – érkezett dobozokat neki csak fölrakták, a papírok a franciáknál vannak. A hazakészülő utasítást adott, hogy gondos számolás alapján melyik jól zárható helyiségbe rakják a sok dobozt. Továbbá vegyenek föl jegyzőkönyvet. Míg a rakodás befejeződött, felhívta a Francia Intézetet, hogy a tévedésről tájékoztassa őket, de az ottani portás a követtséghez utasította, ahol az ügyeletes másnapra ígérte az illetékes megjelenését. Másnap ezért ment be, hogy a főnökét tájékoztassa, s ekkor kiderült, hogy reggel kevesebb dobozt találtak, mint ahány az esti jegyzőkönyvben szerepelt. Riadót fújtak, a franciák mellett a magyar rendőrséget is értesítették.

Mire hazaért Finnországból, kiderült senki nem tudja, hogyan történt, ami történt, hová lettek az éjszaka eltűnt dobozok; de ami a legfurcsább volt, a franciák nem izgatták magukat, a rendőrség pedig azzal zárta az ügyet, hogy nem sikerült a körülményeket megbízhatóan tisztázni. Annyi biztos, hogy a diplomáciai úton érkezett dobozokban nemcsak könyvek, hanem illatszer és pipereholmi is volt. Mit kezdett a nagykövetség a rengeteg méregdrága parfümös üveggel? Olvastam valahol, hogy a kilencvenes évek német törvényei megengedték, hogy „fejlődő országokban” üzleti költség címén számolják el azt, amivel „megkenték” az illetékeseket, de ezt a gondolatmenetet inkább felejtjük el, ez az írás nem „tényfeltáró” riport.

Így élt tehát egy kis múzeum főigazgatóhelyettese. Közben igyekezett munkanapjába beilleszteni az akadémiai doktori értekezéséhez szükséges kutatásokat.

Igyekezett szakfolyóiratokban publikálni, kortárs irodalomra nem jutott ideje. Arra se figyelt igazán, hogy gyengül az erőszak durva keze, s eszébe sem jutott, hogy a nyolcvanas évek végére ki is hull a fennálló hatalom kezéből. Meglepetődött, ki mindenkivel találkozott az Erdély-tüntetésen, de Nagy Imre újratemetésére nem ment el. Arra viszont fölfigyelt, hogy a magyar ifjúság nevében egy Orbán Viktor nevű fiatalember a szovjet csapatok kivonását követelte. Vitába is keveredett a politikai életben tevékeny szerepet vállaló kollégájával, aki aggódva bizonygatta ennek a meggondolatlanságnak a veszélyeit.

De ez már egy másik történet, ami úgy kezdődött, hogy nagy tervekkel – és még nagyobb meglepetésekkel – megalakult a Kölcsey Társaság. Kezdeményezője – noha ezt nyíltan nem szokás kimondani – a nyíregyházi Főiskola két említett tanára volt, persze úgy, hogy a dolognak a megye vezetője lett a zászlóvivője. Furcsa zászló volt ez, amelyen hol a *Hymnus* költője, Szatmár nagy szülőtte volt látható, hol pedig – elmosódottan, de határozottan – az MSZMP legnépszerűbb politikusának magabiztos arca. Úgy látszott, hogy a párt néhány helyi tagja Pozsgay Imrében látja a jövő emberét, mögé sorakozik föl; ő pedig, aki még maga sem látta, mi lehet és (főleg) mi lesz a történelmi szerepe, első hallásra örült, hogy egy újabb kis segédcsapatot nyerhet – részben apolitikus irodalmárokkal. Az elképzelés már a megalakulás előtt kis gellert kapott, valaki vagy valakik nem akarták, hogy Pozsgay helyetteséül a formálódó ellenzékben igen határozott irányt képviselő irodalomtörténészt válasszák meg. Vagy talán azt nem akarták, hogy az alakuló Társaságot magával sodorja a politikai átalakulás hullámverése? Végül is az irodalom művelői sokkal nagyobbra értékelték saját – előkészítő – szerepüket, mint az a magyar társadalom, amelyben az irodalom szellemisége még sokkal mélyebben élt, mint abban, amelynek tagjai e sorokat olvashatják. Az irodalom (és a művészetek) világa azonban – akárcsak a későbbi választópolgárok – saját tapasztalataik, nézeteik és álmaik függvényében különböző irányokban keresték a változások (változtatások) lehetséges útjait. De ebbe se menjünk bele, túl bonyolult. Elég annyi, hogy „mindenkinek volt egy álma”, nagyjából azon a szinten, mint az 1969-es slágerben, csak éppen ezek sehogy sem akartak összeilleni mások álmaival. Mert arról mindenki elfeledkezett, hogy a rendszer működőképessége azon múlik, a többség tudja-e, **neki** melyik csavart kell meghúznia, melyik virágot öntözze meg, és így tovább...

„Mikor és hol?” – kérdezte emlékezete szerint, noha be kell ismernie, a nyolcvanas évek látszólagos sikerei ellenére – kereste azt a munkahelyet, ahol újat kezdhethetne. Fő vágya elérhetetlennek látszott, hogy valamelyik egyetemen taníthasson. Az Irodalomtudományi Intézet még inkább megközelíthetetlennek bizonyult számára. Noha annak két fontos munkatársa többször is náluk vacsorázott. (Meg viszont.) Meg is tanították a kínai evőpálcikák használatára, de ebből nem jöhetett ki semmi. Mások fölillantották előtte elérhető lehetőségként a *Magyar Nemzet* főszerkesztői állását. Ennek hírért újságokban is olvashatta,

de akik efelé csábították, azoknak nem volt sem elég befolyása, sem kellő hite abban, hogy egy ismeretlen és roppant összetett szerepkörben helyt tudna állni. Álmodik a nyomor, gondolta, miközben Domokos János távozásával megürült az Európa Kiadó igazgatói állása. És még mielőtt álmodozhatott volna róla, kiderült, hogy jó barátja, Osztoivits Levente szeretné azt megkapni, s ezzel ez is messziről látott hajó maradt a valóság tengerén. Lázadozásnak egyetlen útja látszott járhatónak – írta doktori értekezését.

Vissza a Kölcsy Társasághoz. Egy szakmai feladatokra fölkészült szervezet alakult, amely nem utasította el (de nem is tartotta hivatásának), hogy a már megindult politikai erjedésben is szerepet vállaljon. Az Irodalomtörténeti Társaság 1988-ban éves szakmai találkozóját Sátoraljaújhelyen nyitotta meg, majd második napon a résztvevőket és előadásait átvitte Fehérgyarmatra. Közelgett a bicentenárium, Kölcsy Ferenc és életműve egyre nagyobb figyelmet kapott. E sorok írója csak útközben tudta meg, hogy a költő kultuszának gondozására (mint hajdan Petőfiére) Társaság alakul. Elvárható – mondta a buszban valaki a leendő Társaság nevében –, hogy ebbe a vándorgyűlés résztvevői belépjenek. Zavartalanul el is hangoztak Fehérgyarmaton az előadások, némelyik talán még vitát is generált, akár indulhattak volna haza, ami a főntebb kiemelt előadónak sürgős lett volna, mert másnap került sor fia sorkatonai eskütételére. A levezető elnök szünetet rendelt el addig, amíg – meglepetésre – Pozsgay elvtárs megérkezik, mert társaság alapításra csak vele kerülhet sor.

Többször megírtam már, most szégyenkezve ismétlem: a vándorgyűlést a gyarmati pártszékház dísztermében tartották, ahová csak a személyi igazolvány (vagy tagkönyv) fölmutatásával lehetett – meghívásra – belépni. A szünetben néhányan átmentek a szomszédos kollégium büféjébe kávézni, s őket igazolás nélkül visszaengedték. E sorok írója azon az újabb kudarcán töprengett, hogy nem tudta elintézni, a BVSC vízilabda szakosztálya mentesse föl fiát az elsőéves egyetemista fiúknak kötelező egyéves katonai szolgálat alól. Hivatkozása az volt, hogy már játszott a felnőttben is, de erre azt a választ kapta, hogy nem állandó kerettag. A bosszankodó apa föl-alá sétált a folyosón. Egyszer csak arra lett figyelmes, hogy a bejáratnál vigyázó munkásőrök mozgásba lendülnek. Elsőnek a parancsnok rohant a bejáratához, amely előtt aztán megállt Pozsgay elvtárs fekete autója. Amint kiszállt, „katonai tiszteletadással” fogadták: a tisztek sapkájukhoz emelt kézzel, az őrség tagjai géppisztollyal a kezükben álltak sorfalat. No, végre, gondolta a türelmetlen várakozó, de Pozsgay elvtárs eltűnt a kistanácsterem vastag borítású ajtaja mögött. Belátta, nem tehet mást, tovább kell sétálnia az előtérben.

Közel félóra újabb várakozás után megjelent egy roppant izgatott fiatalember, aki az ő nevét harsogta, majd betelerelte a kiváltságosok irodájába. Maga Pozsgay elvtárs is rá várt, akárcsak a megye féltucat vezetője és néhány ismerős irodalomtörténész. Mivel doktoriját Kölcsy világról írta, tudnia kellett, hogy a szakma már évek óta Kulin Ferencről várja a nagy Kölcsy-monográfiát. „Na

vége”, mondta, de nem Pozsgay elvtárs, hanem a megyei tanácselnök. „Most felolvasom az elnökség névsorát, döntsék el az elvtársak, hogy az alakuló közgyűlésnek egyenként kell róluk szavaznia, vagy csomagban.” Pozsgay elvtárs elsőnek és utolsóinak foglalt állást, amikor a „csomag” mellé állt, ami azt jelentette, hogy egyben szavaznak az elnökség teljes névsoráról. Természetesen őt javasolták – majd választották – a Kölcsey Társaság első elnökének, s ezt mindenki magától értetődőnek vette. Hogy alelnöknek e sorok íróját nevezték meg, azon sokan meglepődtek (legjobban az érintett), mások beletörődően bólogattak. Kulin Feri „csak” elnökségi tag lett, noha az alelnöki szerepe neki járt volna. Hősrünk megtudta, hogy az izgatott fiatalembert Hamar Péternek hívják, s ő lesz a Társaság (később kiderült: zseniális) titkára. Az elnökségben a két nyíregyházi főiskolai tanár is helyet kapott, s az emlékező azt gyanítja, ők javasolták alelnöknek, mert – mint derék kisvárosiak – nem akarták, hogy a Társaság a „pestiek” kezébe kerüljön. (Noha Kulin Pomázon lakott.) Végül meg kell említeni, mint az elnökség később nélkülözhetetlennek bizonyult tagját, a térség MSZMP-és országgyűlési képviselőjét, László Bélát, de meghatározó szerepéről egy másik fejezetben lesz szó.

Addig kellene ide egy jó Kölcsey-idézet, csak hogy ennek olyan bő a választéka, hogy nehéz egyikkel a fentieket lezárni. Íme mégis egy önvallomásnak is jó sor: „Ablak vagyok, de nem látsz rajtam által...”

Győri László

Harakiri

Sose jártam még Budapesten
azelőtt más volt az otthonom
minden olyan tág ismeretlen
a szűk világból hogy kiestem
tágabb világba téve lábnyomom
visz visz de hova visz a testem

úgy várok minden villamosra
hogy előre félek hova visz
állok és várok szívszorongva
ez a villamos ez a kikerics-
sárga mindegyik sárga hát ez is
mind mind annyira egyforma

csak a számuk más a számuk
melyikre szálljak majd melyik
visz oda ahova magamat szánom
az utcát tudom de nagy a számum
por dobál szélvész szomorít
sivatag homokja ül a számon

melyik visz jobbra melyik balra
nem kérdezem csak úgy teszek
mint aki tudja hát belecsapva
tolongok én is akár a többiek
fölszálllok én is szívszorongva
a zsúfolásig töltött villamosra – – –

egy nagy sötétlő moziba jutottam
az előtér csupa ciráda óarany
nagy garral a kasszához futottam
két jegyet kértem adta szóval

a napóleont elfogadta tőlem
rá se néztem és meg se lepődtem
a cirádás óarany időben

a személyi igazolványt kérte tőle
a jegyszedő a moziterem őre
egy halottól? neki olyan mindegy
hogy mi a filmhez a korhatár
hány éve halt meg? ez itt a szabály
mert mi óvjuk a mi élőinket

hány éves halott? huszonöt éves?
jó de ezen mindig elájul valaki
úgy nézze hogy nagyon is rémes
bambuszkarddal a harakiri – – –

néztük és odanyúltam a kezéhez
még volt rajta hús de a nyüvei
elvonultak egy új nő teteméhez

a csontja zörgött ránk pisszegtek
csönd legyen mondták hangosan
és akkor nem mozdultunk többet
a sötét arany cirádás moziban – – –

pedig lett volna mit mozognunk
ölelkezni akart még a csontunk
akinek nincs halottja bódult
nem tudja hogy közöttünk mi van

Luca-napi búza

A Luca-napi búza
régi hagyomány,
de már kifakulva
ez a tudomány.

Mert a Luca-napiból
kel ki a jövő,
az a kis mag, ami jól,
szépen nagyra nő,

abból lesz majd a jó vetés,
a jó aratás,
a tömör, súlyos fejű, nehéz,
jót adó kalász.

Mert többfélét vetettek
a tél derekán,
egy kis marékkal innét,
jó-e vagy silány,

egy kis marékkal onnat,
tudni, hogy melyik
fajta adna jobbat,
hogymint elvetik.

Félig hiedelem, félig
józan, okos ész
elvetni cserépnit –
a kiszemelgetés.

Búzanemesítés
ez a fél babona,
tudáskiterítés
öntudatlana.

A téli sötétből
ered ki a fény
ablak pereméről,
párkány közepén.

A fény áradása
nyár idézete,
sugarakba ásva
nyúlik fölfele.

Két város

Nevem gyöke Győr,
onnan származom,
eddig megúsztam
majdnem szárazon.

Új hazánkig
hosszú volt az út,
Duna vizén át
vitt a csónakunk.

Két évszázadra
rá kutya világ
sodorta félre
a harmóniát.

Apámat torzrajz
gúnyolta: kulák,
aljanép lettünk,
utolsó kutyák.

Így lettem otthon
riadt hontalan,
mint ismeretlen,
úgy érzem magam.

Furcsa féregre
néznek, hogyha rám.
Ki ez az ember?
Csak egy szürke szám.

Derék polgárok,
jó anyák, jó apák,
félszük mennydörgés,
álmuk gyertyaláng.

Ha írtam róluk,
fabatkát sem ért.
Dehogy kapkodnak
a könyveimért!

Ott a könyvesbolt
hamar csődbe jut,
sóhajt a boltos,
a redőnybe rug.

Ajándék könyvem,
ráírva pedig,
hogy *szeretettel*,
kótyára vetik.

A szülőváros
nem túl büszke rám.
Mit is reméljek
most már ezután?

Nem nagy rajongó,
nem verskedvelő,
az egész kisváros
nagy verstemető.

Záporban állok
csuromvizesen,
két város áltat,
vagy egyike sem.

Sűrű homály

Azon a novemberi napon nem esett sem a hó, sem az eső, holott már napok óta erről szóltak az időjárás-jelentések. Az átlagosnál valamivel hűvösebb volt a kora reggel, amikor Somfai János kilépett háza kapuján. Az éles levegő, a sötétség megborzongatta, de csak addig, amíg a sarki ívlámpa fénye szét nem mállasztotta a sűrű homályt, rábocsátva sugarát a sínparra, melyen már ott állt sárgán, kivilágított ablakaival a villamos. Két kocsiból állt a szerelvény, itt volt a végállomása. A kocsik üresen álltak, utas nélkül, de Somfai tudta, csak néhány perc, és megjelenik a szomszéd utca felől a magas, vele egykorú férfi, aki hegesztőként dolgozott egy kerületi szerelvényüzemben. Más ember ebben a hajnali órában nem utazott ezen a szakaszon, a harmadik megállóig nem szállt fel a járatra senki. A villamosvezető már bent ült elől a fülkében, széles válla elfödte a fülke egy darabját, mozdulatlanul, mereven ült, mintha aludna. A magas férfi a szomszéd utcából lassú, kimért léptekkel közeledett, és mielőtt felszállt volna az első ajtón, csuklóján az órájára nézett. Ahogy kapaszkodott fel a lépcsőn, a koci parányit megingott, s ezen Somfai minden alkalommal elcsodálkozott. Hogy lehet, hogy ez a több tonnás jármű megérzi egyetlen felszálló súlyát? A hegesztő Somfai felé tekintett, köszönt neki, tőle három sorral odébb helyet foglalt, ki nyújtóztatta hosszú lábait, fejét az üveglapnak döntötte, s becsukta a szemét.

A villamos elindult. Kihalt házsorok mentén, egyenes szakaszon futott a pálya, közvetlen egy kátyúkkal tarkított aszfaltút mentén. Szegényebb peremkerülete volt ez a városnak, távol a nagy forgalmú utaktól. A lakótelepek sivárságát néhány igényesen kivitelezett kertés családi ház, ápolt, játszóterős park oldotta fel. Régóta lakott itt. Amikor az egyetem jóvoltából, ahol docensi minőségben tanított, itt kapott lakást egy frissen átadott lakótelepi ház negyedik emeletén, először lehangolta a környék. Később megszokta. Főleg az utóbbi időben fedezte fel előnyeit, mindenekelőtt a csendet, melyet mindinkább értékelt. Egy éve ment nyugdíjba, már nem kellett minden nap a városba utaznia. Két hete azonban változott a helyzet. Ismét utazott, ezúttal volt munkahelyénél

jóval messzebbre. Fia kérte segítségét, aki Dunakeszin élt, és családjával nemrégén költöztek kertes házba. Garázsépítésbe fogtak a telek sarkában. A garázs alapjainak kiásását még az ősz elején elvégezték, de a mester a falak felhúzásával, a betonozással, az ácsmunkával csak ekkorra tudta vállalni a munkát. Somfai a keze alá dolgozott, keverte a betont, talicskázta a híg masszát, hordta a téglát, végezte a segédmunkás feladatát a legjobb tudása szerint. A körme két helyen beszakadt, tenyere érdes durva lett, alig ismert a kezére egy hét után, de ez nem vette kedvét, jólesett a munka, rég próbálta ki testi erejét.

A harmadik megállóban hirtelen tele lett a villamos. Csoportosan szálltak fel az emberek, tízen-tizenketten, összeszokott, régi ismerősök, az utastér zsongott a hangjuktól. A Nyugati pályaudvart három átszállással érte el, a vonat pontosan indult, jó húsz perc múlva Dunakeszi-Gyártelepre érkezett.

Ahogy megindult lefelé a lépcsőn az aluljáróban, egy nyers, darabos vonású asszony állta el az útját a kijárat előtt. Tágra nyílt szemmel egyenesen ránézett. Somfai visszaszaladt az időben, jó pár évtizedet, amikor még egyetemre járt. Ott találkozott ezzel az arccal, ezzel az alakja vesztett, elhízott, középkorú vagy inkább az időskor elején járó asszonnyal. Emlékezete élesen vetítette maga elé az egyetem harmadik emeletének folyosóján ülő, várakozó, kezében könyvet szorongató nő képét. – Zakkant – mondták az asszonyról csoporttársai, aztán néhány nappal később ő is megbizonyosodott a nő zavart, a normalitás határát meghaladó viselkedéséről. Elhitette magáról, hogy egyetemista, naponta ott ült a magyar tanszék előtt a padon, mint akinek feladata van, mint aki órára vár. A tanárok is jól ismerték, gyakran beült a hallgatók közé az előadóterembe, és szorgalmasan jegyzetelt. Könyökével takarta el a papírt, mint a kisiskolások, hogy ne lássa senki, mit ír bele. Ha valaki feltűnően sokáig nézte, annak nagy hangon odavágta: – Mit bámulsz?

Kipakolni nem lehetett, nem tudták, talán nem is történt rá kísérlet. Aztán egyszer csak elmaradt.

– Meg tudna hívni egy felesre? – kérdezte Somfaitól az asszony, és meg sem várva válaszát a legnagyobb nyugalommal hozzátette: – Egy fél valamire. Hideg van és elfogyott a pénzem.

Somfai két vagy három alkalommal maga is betért a vendéglátó egységbe, mely közvetlen az aluljáróból kilépve fogadta a vonat utasait. Két deci száraz, fehér bort szokott kérni magának, a „Fiatál házasok borát”, ami kimért bor volt, máshol nem is találkozott vele.

Az asszony kitartoán nézett a szemébe, nem volt tolakodó, csak egyszerűen nem engedte el Somfai tekintetét. Somfai ösztönösen a zsebe felé nyúlt, ami fölösleges mozdulat volt, tudta, hogy elég pénzt vett magához még tegnap este. A mesternek napközben is akadtak kiadásai, apró dolgok, melyeket sürgősen be kellett szerezni, nem rohanhatott állandóan a fiához. Legszívesebben sarkon fordult volna, magára hagyva az asszonyt a kérésével együtt, de nem tudott mit mondani, nem jutott eszébe semmi, amivel kimenthette volna magát. Tenyere a zsebében matatott. Két tízezer forintosra emlékezett, ennyit gyűrt bele tegnap,

erre egészen pontosan emlékezett. A helyzet kínos volt, ösztönös mozdulatával jelét adta, hogy hajlandó segíteni az asszonyon egy kis adománnyal, de a tízezreket mégsem rángathatta elő nadrágjából. Egyszerre néztek a vasúti restiféle ajtajára, mely mögött világosság volt, fények és árnyékok mozogtak az üveggel mögött. Kis ideig még várt, próbált kibújni a csapdából, melyet ostoba pénzkeresésével idézett elő, de tanácstalan maradt. Nem volt mit tenni, döntött. – Ha akarja, meghívom – mondta beletörődően, és maga elé engedve az asszonyt, beléptek a helyiségbe. Három vendég ácsorgott a kora reggeli órában a pult előtt, két egymással beszélgető fiatal férfi, és távolabb egy magányos öregember. Unikumot rendelt magának és az asszonnak is, de nem emelte koccintásra poharát. – Egészségére – hűmmögte kelletlenül, és igyekezett minél előbb túlesni az egészen. – Egészségére, tanár úr.

Somfai egy hajtásra kiürítette poharát, és már indult kifelé, hogy egyszer s mindenkorra magára hagyja a nőt, amikor visszafordult. – Ismerjük egymást?

Talányos, furcsa tekintettel figyelte Somfait az asszony, és mintha el is mosolyodott volna. – Rám nem emlékezhet, de az anyámra igen.

Somfai megdöbbsent. – Hát innen az ismerős arc –, s most már egészen tisztán látta maga előtt az egyetem folyosóját, mely mindig világos volt a nagy ablakok miatt, áradt be a fény az üvegeken, és az ablakok előtt a fehérre festett padok egyikén ott ült ő is. Könyveket ölelt magához, és várta, nagyon várta, hogy bejuthasson az előadóterembe. – Mindig gúnyolták anyámat, hibbantnak tartották, de maga nem.

Somfai később ugyanennek az egyetemnek a tanársegédje lett. Mint fiatal tanársegéd, a magyar tanszékre menet szinte naponta elhaladt a nagy üveglablakok előtt, a padok még hosszú ideig álltak a falak mentén, ilyenkor gyakran eszébe jutott a „dilinyós” asszony.

– Nem volt mindig beteg az anyám – hallotta nagyon távolról, a feltolult emlékeken túlról a nő hangját –, teljesen normális életet élt, csak mikor mi már felnőttek lettünk, én és az öcsém, akkor változott meg. Lépésről lépésre vesztette el kapcsolatát a világgal, mindig új feladatot keresett magának, új szerepeket, ahogy az orvos mondta. Korábban bolti eladó volt, ott felmondott, aztán alkalmi munkákból élt, végül kitalálta, hogy egyetemi hallgató lesz. Ez lett a téveszméje. Az orvosok azt mondták, súlyos pszichózisban szenved, de ártalmatlan az emberekre.

Somfai nézte a darabos arcot, a száj mozgását: vajon miért mondta, hogy ismeri őt?

– Egyszer bementem az anyámért az egyetemre. Ott ült a padon a könyveivel, mellette maguk, az egyetemisták. Akkor anyám a fülembe súgta, hogy egyedül maga az, aki nem gúnyolja ki őt. A többiek folyton nevettek rajta. Később egyre gyakrabban kellett az anyámért mennem, sokszor láttam magát az előadóterem előtt.

Somfai valóban nem gúnyolódott az asszonyon, sosem élcelődött rajta, erre jól emlékezhetett a lánya. Idegenkedve fogadta csoporttársai viselkedését. – Itt

lakom a játszótér mellett. Amikor először megláttam, gondot okozott, hogy honnan ismerem. Aztán rájöttem, hogy maga az az egyetemista, akire anyám rámutatott, aki nem nevette ki annak idején. Nem sokat változott az arca negyven év alatt. Megőszült, de az arca ismerős volt. Azt is tudom, hogy a fia itt él.

Somfai mozdulatlanul állt a kijárat ajtó és a pult között, nem tetszett neki a bizalmaskodó hang, arra gondolt, hogy ideje mennie, a mester már biztos a helyszínen várja, téglákat kellene rakni a deszkaállványra, vagy a betonkoszorú kiöntésében segédkeznie, de maradt. Megzavarta, amit hallott. Az asszony megérezte tétovását, és közelebb lépett hozzá. Kopott kezításkájából töredezett szélű jegyzetömböt húzott elő. – Ez csak az egyik a sokból.

Somfai kényszeredetten átvette és megpörgette a jegyzetfüzet lapjait. Ákom-bákom betűk halmaza borította végig az oldalakat, margó, bekezdés sehol nem volt, szabálytalanul ömlöttek a sorok egymás alá. Sok értelmezhetetlen mondat, néhol egy-egy idegen kifejezés került a szavak közé. „Mettafizika”, két „t”-vel, felkiáltójel utána. Helyenként vízszintes vonalak, végtelenített írásjelek töltötték meg egész oldalakon át az irkafüzetet; egy reménytelen, kudarcra ítélt kísérlet fájdalmas nyomai. – Nem megy – olvasta egy helyen a bevésett mondatot. A betűk szinte átütötték a papírt. Somfai megkockáztatta a kérdést.

– És otthon is elővette, olvasta édesanyja – a kifejezéseken gondolkodott – ezeket a jegyzeteket?

– Az asztali lámpa mellett lapozgatta esténként. Csak azt nem szerette, ha kinevették.

Kutató szemeit Somfaira vetette. – Egyszer öcsém fia belenézett a papírokba és elkezdett nevetni. – Mit olvasol ezen, mi ez a macskakaparás? – No, akkor dühös lett, nagyon mérges, összeveszett az unokaöccsével, fél évig nem beszéltek.

Somfai még egyszer átpörgette a jegyzetömb lapjait. Az egyik oldalon egy rajzon szemüveges tanárt vett körbe egy csoport fiatal. Az előadóterem lépcsőzetes padsorával a bölcsészkar előadótermét juttatta eszébe. – Egész jól rajzolt az édesanyja – mondta Somfai, és más rajzokat is felfedezett még a füzetben. – Ez is jó. Ismerős ez a szemüveges tanár. – Visszaadta a gyűrött paksamétát. – Maga nagyon hasonlít az édesanyjára. Amikor észrevettem, azt hittem hirtelen, őt látom. – Én mindvégig az édesanyám mellett maradtam – közölte minden átmenet nélkül, erőteljes hangon az asszony, mintha parancsra mondaná, mintha valaki is kételkedett volna az igazában. Arca vonásai hirtelen meglágyultak: – Sokáig élt – csúsztatta táskája mélyébe a papírcsomót, gyűrűt zsebkendőjével a szemét törölte. – Gondoskodni nem tudott magáról. Állapota egyre rosszabb lett, a végén már csak feküdt. Olyankor felpolcoltam a vánkost a háta mögött, elláttam őt. Gyakran kérte ezeket a jegyzeteket. Azt hiszem, boldog volt akkor.

Somfai az órájára nézett. Már jó negyedórja várja a mester, aki mindig pontos volt, sosem késett. A szokatlan helyzet visszatartotta. Negyven év vagy inkább negyvenöt, mostanában nemigen gondolt erre a múltira. Fogalma sem

volt, hogyan zárja le ezt a furcsa találkozást, mi legyen az utolsó, elköszönő mondat. Álltak egymással szemben, kiszolgáltatottan mindketten, már nem volt mondanivalójuk a másik számára.

– Még egy felest?

– Köszönöm, az jó lenne.

Somfai kinyitotta az ajtót, de még elkapta az asszony utolsó szavait. – Szeretett egyetemre járni.

Csípős, barátságtalan idő volt odakint.

Dömötör Mihály: Metamorfozis: a földre szállt angyalok-sorozat, 2017–2018

Levelek S.-nek

3. Aszkéta Vénusz

Igen, jól emlékszel, tényleg elhívtak az egyetemre, hogy tartsak az északi reneszánszról előadást, szóval Cranach és Vénuszai főszerepbe kerülnek majd ott is. Alap! De te is tudod, hogy az a bizonyos Neidhart-kiállítás megrendezése okozna igazán örömet és szakmai kihívást. Tartok tőle, hogy az csak a fejemben fog összeállni.

Amit viszont a Vénuszokról írsz, azzal vitatkoznék, szerintem nem ilyen költői a helyzet, és túlságosan is a görög művészetről alkotott ideádból indulsz ki, mindenestre azt látnod kell, hogy korszakonként és kultúránként eltérő, hogy mit és miért jelenítenek meg az ilyen festményeken. És az egy izgalmas tulajdonságuk, amire a múltkor is utaltam, hogy alapvetően egy ilyen alkotást nagyon kevesen láthattak, hiszen nem egyszerűen magángyűjtemény részei voltak, hanem (gyakran letakarva tartott) hálószooba-dekorok, miközben a teljes társadalomról mesélnek. Ez a „két ember látja és az egész közösséget leírja”-jelenség rém izgalmas, ahogy a háttérben megbúvó kukkolás motívuma is: kifejezetten úgy készültek, hogy az alkotó számolt a nézővel, a testet vizslató tekintetekkel.

És mindeközben ismerek egy olyan (ál)Vénuszt, amelyet pedig napról napra tömegek láthattak, mert nyilvános térben volt elhelyezve.

Ez a Vénusz-szobor egy késő középkori alkotás, amelyen patikamérlegen kimért módon keverednek a kései gótika és a reneszánsz stílusjegyei. Először úgy írom le neked, ahogy a mai muzealizált közegben áll előttünk az egész-alakos ábrázolás. A nő kontraposztban áll, ez az a kompozíció, amely annyira foglalkoztatta a reneszánsz mestereteket is. A beállítás nem kifejezetten frontális, az alak a felsőtestével határozottan jobbra fordul, ami az egész testet mozgásba hozza, és a kézmozdulata is követi ezt az irányt, ahogy összekulcsolja, illetve éppen hogy összeérinti kezeit maga előtt. Közben a fejével visszafordul, kissé meg is dönti azt, miközben visszanéz ránk. Az egész tartásában van valami megfoghatatlan légiesség és könnyedség. Az alak meztelen, de nem ez az első,

amit tudatosítok vele kapcsolatban, sőt ahogy körbejárom a szobrot, úgy bon-
takozik ki és mutatja meg igazán a részletekben rejlő kimunkáltságot. Azt hi-
szem, azért is csak sokára esik le, hogy egy meztelen Vénusz áll előtttem, mert
az arannyal szőkített, nagy hullámokban leomló haj nemcsak az arcot keretezi,
hanem az egész testet is. A combközépig leérő haj a vállon folyóként omlik le
és palástként borul a hátára, eltakarva így a hasát, a fenekét (és más taktikai
csomópontokat), közben a melleket körülölelve kiemeli azokat. Meztelen marad
a mellkas, a karok, az egyik csípő, a combok és a táncleptést imitáló lábak. Ha
hátról nézzük, ahol tényleg szinte csak az alakot borító hajzuhatag látszik, és
észrevesszük a finoman faragott, a földtől eltávolodó sarkat, akkor látszik igazán
a szobor faragásában is érvényesülő kettősség: a haját dekoratívan ismétlődő
hullámvonalak tagolják, a szőrcsuha-motívumot (!) felidézve (ez nekem fontos)
a kései gótika formanyelve szerint, míg a lábakat és a talpat a reneszánsz aktokat
idéző könnyedséggel formálta mestere. Botticelli Vénusza lép le így a kagylóról.
A nőalak különben itt egyszerű talapzaton áll, amely sziklát imitál. A kései
gótika és a reneszánsz egyidejű érvényesülése végigvonul az alakon: az arc
szelíd mosolya és az alak kifinomultsága az előbbi világában gyökerezik, míg
a kontraposzt, a test megformálása, a mozdulat megragadása Dürer munkás-
ságának ismeretéről árulkodik, emellett is az ideális testarányok keresése jel-
lemzi a mestert, amely olyannyira közös a reneszánsz mesterekben.

Szóval ez a meztelen Vénusz a maga visszafogott szépségével, embernagyságú
méretével – 177 cm magas: sokaknak nem nagy teljesítmény, de jóval magasabb
nálam – és kifestése révén hús-vér színével az augsburgi domonkos templom
díszje volt. A szobrot Gregor Erhart, az ulmi szobrásziskola tagja készítette 1510
táján hársfából. Ugye szokatlan megfogalmazási módja ez a szent Mária Mag-
dolnának, akinek misztikus aszkétaként kellene előttünk állnia?

Mert ez a szobor nem más, mint Mária Magdolnának azon ismert ábrázolási
típusának egy variánsa, amelyen remeteszentként jelenik meg előttünk, mint
aki a társadalomból teljesen kivonult. A hagyomány szerint egy barlangban
– Sainte-Baume barlangjában – élt elvonultan, teljes szegénységben és magány-
ban, ruhája csupán haja volt, eledele az oltáriszentség, amelyet angyalok vittek
neki. Amikor imádkozott, angyalok emelték az égbe, hogy hallhassa az angyali
kar énekét, ilyenkor arca ragyogott, mint a nap. Így élt teljes elszigeteltségben
harminchárom esztendeig. A történet folytatása szerint egy nap egy pap buk-
kant rá, aki elvitte a templomba, ahol pedig áldozás után összeroskadtt az oltár
mellett.

A rögzült ábrázolási formulának megfelelően a szobrot eredetileg angyal-
figurák vették körbe, látszólag azok emelték a magasba. A kompozíciót egy az
egészlet összefogó ovális fémszerkezet segítségével lógatták be a mennyezetről
a templom terébe: a hívek előtt tehát ténylegesen a levegőbe emelkedve jelent
meg a szemlélővel hasonló méretű, kiterjedésű nőalak. Azért ez elég látványos
lehetett, ugye? A szobornak és installálásának köszönhetően a szent jelenet
ekképpen megelevenedett, mint egy látomás a laikus előtt. Ha pedig így gondolsz

rá, félelmetes is, milyen tudatosság játszik amögött, hogy az egyszeri híveket elkápráztassák. Ez is az oka annak, hogy a szobor minden irányból gondosan van megfaragva, nem egy nézetre komponálták, számoltak azzal, hogy minden oldalról értelmezhetőnek és érthetőnek kell lennie.

Az augsburgi Mária Magdolna-templomot 1513–1515 között újíttatták meg, így a szobor megrendelését és elkészültét is ehhez a dátumhoz szokás kötni. Ez az időpont és a helyszín is – Augsburg ennek az időszaknak pezsgő világvárosa – kínálta a lehetőséget arra, hogy Gregor Erhart valami egészen szokatlant alkosson: a konvencionális ábrázolási típust jól ismerve, annak motívumait használva, példátlan módon értelmezte újra Mária Magdolna hagyományos égbe emelkedő alakját. Hogy lássuk a mű különlegességét, elég a mindössze tíz évvel idősebb Tilman Riemenschneider ugyanezt a témát ugyanilyen körbejárható kompozícióban feldolgozó alkotását felidézni: a münnerstadti nő enyhe S-alakban hajlik, de a beállítás erősen emlékeztet Erhart mester munkájára. Mária Magdolna testét szőr borítja és takarja, a hársfa szobor 190 cm magas, s ismerjük az alakját körülvevő angyalok egy részét is. Nagyjából harminc évvel korábban készült ez a kompozíció, mint az augsburgi, és biztos vagyok benne, hogy Erhart ismerte ezt a szobrot, megnézte mielőtt neki látott a sajátjának – tehát nem csak a Mária Magdolna elragadtatását ábrázoló metszetek sorát használta előképként –, mégis nem egyszerűen más stílus, hanem karakteresen más szemléletmód jellemzi a két alkotást. A Riemenschneider-alkotást kötik a kései gótika konvenciói, míg Erhart azt meghaladva alkotja meg egészen mai nőideálját: a nádszál vékony nőalakot, amely végtelenül egyszerű, semmi manírt nem mutató beállítása felfedi a női test hajlatait. Közben a könnyed beállítás lehetőséget ad arra, hogy megmutassa a mester, hogyan tudja megformálni az izmok mozgása nyomán a test mélyedéseit és gyűrődéseit, a bemélyedő húst, a puha bőrt. A részletek leltározása mutatja leginkább, mennyire szemben áll ezzel az arc kifinomult modellezése, amelyet határozott vonások jellemeznek, melyet a polikróm festés és az arcára tapadó hajszálak modellezése puhítanak és oldanak fel.

(Egyébként Dürer Mária Magdolna-kompozícióját szokás előképként felhozni, de szerintem az a nő annyira robosztus, hogy az a csoda, hogy az angyalok meg bírják tartani.)

Mindeközben az Erhart-mű egészében az a legmeglepőbb, hogy Mária Magdolna egyáltalán nincs zavarban, a szégyenlősségnek nyoma sincs. És persze ez mindegyeszerre anakronisztikus szempont, kár számon kérni a szobron: az eredeti szoborcsoport az angyalokkal együtt több méter magasán lehetett, és a templomtérben függött a levegőben, jóval a laikusok feje felett: impozáns, sőt megbabonázó lehetett a jelenléte. De korántsem kelthette ezt a profán, érzéki Vénusz-jelleget, mint ma: a magasban, angyalokkal körül véve egészen más perspektívából volt látható, mint ma a kiállítóterben. Ma szinte élénk lép, megszólítja a nézőt, a 16. században a fejek felett lebegett, elérhetetlen, megközelíthetetlen alakja legfeljebb azt a vágyat jelképezte, amelyet a mindenkori hívő

érez, ha szeretné ő is átélni a csodát, amelyben a remete részesült: az égi karok éneke zengésének meghallását a felhők felett. Érdeemes nem elfelejteni, hogy ma szuper megvilágítás segíti a műalkotás megcsodálását, míg ez eredeti közegében egyáltalán nem ilyen volt, homályban, folyton szürkületben, legfeljebb gyertyafény által megvilágítva lehetett látni. Ez magyarázza is az arc erőteljesebb modellálását és festését: ez volt a látogatótól a szobor egyik legmesszebbre eső pontja, miközben a kompozíciónak sokkal erősebben meghatározó eleme lehetett egykor, ahogy letekintett. S a mozdulat is így nyerhet értelmet: ennek a kis elfordulásának köszönhetően nem takarta ki a saját arcát, miközben illik az askéta szerephez. De persze ott motoszkál a fejében, hogy éppen a fényárnyék játéka emelte ki igazán domborulatait, s hogy az égbe emelkedő szent témája jó apropó volt a meztelen test modellezésére, praktikus kerettémát szolgáltatva – akár az Ádám és Éva-jelenetek, és ahogy ezt leírom neked, sokkal inkább látom ezt a szobrot a meztelen Évának, az almát kínáló nőnek.

A szobrot egyébként később eltávolították a templomból, az angyalokat is leszedték róla. Nem tudom, mikor, és ez nagyon bosszant. Vajon kik nem bírták elviselni ezt a szobrot a templomban? A német művészeti piacon a 19. század végén bukkant fel, és onnan került a Louvre-ba, amelynek 1902 óta gazdagítja a gyűjteményét, és a „La Belle Allemande” néven, azaz a szép német nő megnevezéssel vált ismertté. Erről mindig eszembe jut, hogy Mária Magdolna ünnepnapja a magyar néphagyományban július 22., ami szépségvarázsló nap. Ez illik is ehhez a szoborhoz.

És most ugyan mint a Vénusz-szobrok sorába illeszthető alakként írok róla neked, de valójában egy ikonográfiai kutatáshoz kapcsolódó tézisem miatt tartom izgalmasnak, amelynek ez a szobor az utolsó utáni eleme, már csak visszhangozza azt. Az az ötletem, hogy a számos jelentéssel bíró vadember (ezért olyan fontos nekem a Magdolna a szőrcsuhában-jelenség) a kései gótikában már nem a vágyaitól hajtott ösztönlény vagy a civilizátlanság szimbóluma, hanem a bűnbánat folyamatának megjelenítője. Ez így tömény, és most nem is megyek bele, hogy hogy kerül a vademberek közé Magdolna, inkább még annyit, ha tényleg eljuttok Párizsba még február elején, ne csak Gregor Erhart szobrát néz-zétek meg, hanem az időszaki kiállítást is, amiért fáj a szívem, hogy lemaradok róla. A „Figures du fou. Du Moyen Âge aux Romantiques” („a Bolond alakjai: a középkortól a romantikáig”) címet viselő tárlat Élisabeth és Pierre-Yves elképzelése alapján a bolond figurájának jelentésváltozatait mutatja be gazdag emlékanyagon keresztül, és ott van egy bizonyos törülköző tartó is, amiről muszáj majd beszélünk!

A SZÖVEGBEN ELŐFORDULÓ SZEMÉLYEK

Gregor Erhart (1470?-1540): ulmi születésű német szobrász, az ugyancsak szobrász Michel Erhart fia. Ulmban tanult, 1494-ben Augsburgban telepedett le, ahol vezető mester vált belőle.

Sandro Botticelli (1445–1510): firenzei festő, Fra Filippo Lippi tanítványa, a Mediciek pártfogoltja. 1470-ben már saját műhelye volt. Elsősorban mitológiai témájú festményeiről és freskóiról ismert.

Tilman Riemenschneider (1460–1531): német szobrász. Strassburgban és Ulmban tanult kő- és faszobrászatot, 1483-ban telepedett le Würzburgban. A vezető művészt a városi tanácsnokok közé is beválasztották, de polgármester is volt. Követte a reformáció tanait.

Albrecht Dürer (1471–1528): német festő, grafikus és művészetteoretikus. Kitanulta az ötvösmesterséget, 1486-tól Michael Wolgemut tanítványa volt, számos tanulmányutat tett, többek között Velencébe. Nürnbergben telepedett le.

Élisabeth Antoine-König: művészettörténész, korábban a Musée de Cluny kurátora volt, ma a Louvre iparművészeti osztályának vezető kurátora.

Neidhart von Reuenthal (1180 k.–1250 k.): középkori német dalköltő, hozzá kötődik az ún. udvari népköltészet (höfische Dorfpoesie) kialakítása. Halála után mondai alakká lett, számos paraszti, trágár hangú költeményt tulajdonít neki az utókor. Versei a 15. században is nagy népszerűségnek örvendtek, kifejezetten alkalmasak voltak a társadalomkritika megfogalmazására.

Pierre-Yves Le Pogam (1964): művészettörténész, középkorász, a Louvre szobrászati osztályának vezető kurátora.

A SZÖVEGBEN ELŐFORDULÓ MŰALKOTÁSOK ADATAI

Sandro Botticelli: *Vénusz születése*, 1485 k. (tempera, vászon, 173×279 cm, Galleria degli Uffizi, Firenze, ltsz. 00158551)

Gregor Erhart: *Mária Magdolna*, 1515–1520 k. (festett hársfa, 177×44×43 cm, Louvre, Párizs, ltsz. RF 1338)

Tilman Riemenschneider: *Mária Magdolna*, 1490–1492 (hársfa, Magdolna: 190,6 cm, az angyalok: 57,3–73,8 cm, Bayerisches Nationalmuseum, München, ltsz. MA 4094, MA 3428, MA 3429, 11/305, 11/306, 13/1307, 13/1308)

Albrecht Dürer: *Mária Magdolna*, 1504–1505 (fametszet, 221×150mm, magángyűjtemény)

VÁLOGATOTT IRODALOM A TÉMÁHOZ

Teget-Welz, Manuel: *Der Augsburger Bildhauer Gregor Erhart, Ingeniosus Magister* (Studien zur internationalen Architektur- und Kunstgeschichte 181). Petersberg, 2021, Michael Imhof Verlag, 238–247.

Marincola, Michele D. – Kargère, Lucretia: *The Conservation of Medieval Polychrome Wood Sculpture*. Los Angeles, 2020, Getty Conservation Institute, 204–205.

Angyali alakváltozatok – Dömötör Mihály a téridő fénypoétája¹

Az „aiszthésizisz” ógörög szó, amelyből az esztétika szavunk ered, jelentése pedig ’láthatóvá, érzékelhetővé tétel’, vagyis a művészet alapvető paradoxonát fogalmazza meg, hiszen annak lényege a láthatatlan láthatóvá tétele. Tehát a műalkotásnak valamilyen érzékszervünkkel fölfoghatónak kell lennie, mert anélkül nem jön létre. A mű Hegel szerint: „a szellem érzéki látszása”. Ugyanakkor az alkotás – bár valamilyen formában fizikai jelenség: látható, hallható, tapintható – mégsem az anyagban létezik, hanem az alkotó és a befogadó lelkének interakciója hozza létre. A betű a könyvben, a kép a falon, a fénykép a memóriában, majd kinyomtatva a keretben, a hangjegy a kottában csak „piszok” a papíron, mert csak és kizárólag az olvasásban, a szemlélésben, a megszólaltatásban és a meghallgatásban válik érzékelhetővé. Csak ha elidőzünk a műnél. Ha részt veszünk benne. Ha ráhagyatkozunk. Az esztétikai tapasztalat: titokzatos alakváltozások sorozata. Ez az átalakulás a metamorfózis. Ezért ez a kiállítás címe. Természetesen ez is görög szó. Előtagja a „meta” valami utánit jelent, a morfé pedig az *’alak’*, tehát az *alak* utánit, az *átalakulást*, az *átváltozást* jeleníti meg, ahogyan a művész lelkében ki-*alakul* a műalkotás – ezt nevezhetjük ihletnek, teremtő képzeletnek, szemléleti egésznek – majd ezt követi az *alak*-ítás, az *alak*-adás. A művész ekkor tényleg nagyot *alak*-ít: *alak*kal ruházza fel az *ak*-talant, az *amorf*ot, a szemléletünk számára hozzáférhetetlent, mert a valóság átláthatatlanul kusza és végtelenül töredezett. Ezért mondja József Attila: „Műalkotáson kívül egészet soha nem szemlélünk.” Ez a folyamat a megformálás: a poiésizisz, ebből ered a poézis, a költészet, a poétika szavunk, hiszen ez a megköltés folyamata. Eredetileg a fazekas korongozását jelentette, ahogyan az *amorf* agyagtömbből korsó lesz. A porból és a sárból pedig ember. Az isteni és az emberi teremtés rokonságát, ugyanakkor óriási léptékbeli különbségét is

SIMON FERENC (1961) magyar szakos gimnáziumi mestertanár a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnáziumban. Kötete: *A „Columbo-módszer”. Tanulmányok és kritikák*. Polgári Hódmezővásárhelyért Alapítvány, 2020.

1 Elhangzott 2024. szeptember 14-én a Párbeszéd Házában Budapesten, Dömötör Mihály fotóművész *Metamorfózis, a földre szállt angyalok* című kiállításának megnyitóján.

érezkelhetjük itt. A művész szemléleti egésze teremti meg a szem-(l)életét, a gondolat fényárnyékát, ami megsűríti a fekete és a fehér igazi színárnyalatait, ezért lesz sokszínű és sokjelentésű, ami monokróm. Ezért készít fekete-fehér fotókat Dömötör Mihály. És ezzel teljesíti be Gink Károly kérését, aki 1973-ban így dedikálta neki *Ithaka* című könyvét: „Dömötör Mihálynak, akinek kívánom, hogy lásson és láttasson.”

A művész 1950-ben született Hódmezővásárhelyen, a művészetek, az alföldi festészet, Tornyai János városában; tizenhét éves korában kezdett fényképezni. 1980 és 2015 között a szegedi Móra Ferenc Múzeum műtárgyfotósaként – amit Pelbárt Jánostól és Nagygyörgy Sándortól tanult – láttatta régi korok kultúrájának tárgyi emlékeit. Vallomása szerint nagy hatással volt és van rá Heidegger *Lét és idő* és *A műalkotás eredete* című írása, amely meghatározza lét- és művészetelméleti gondolkodását. A művészi megismerés a valóságon túlit, a dolgok által elfeledett igazságot kívánja felfedni, így téve érzékelhetővé az egyébként érzékszerveinkkel felfoghatatlant.

Az első metamorfózis akkor történik, amikor a művész lelket lehel az anyagba: a kőtömbből, a fából szobor lesz. A második, amikor Dömötör Mihály fényfestészete révén az anyagszoborról – önmagán túlmutató jelentést hordozó – angyalfénykép készül. Dömötör Mihály a téridő festője, a fény és az árnyék, a fekete és a fehér árnyalatainak poétája. A fényképezőgép a fotóművész ecsetje, ezzel hordja fel az anyagot a képre, amelynek két összetevője van: a tér, vagyis a szemlélet, a képkivágás, a nézőpont; hogy honnan, mikor, mit és hogyan fotóz, lát és láttat. És az idő, például az expozíciós idő, amiből a fény és az árnyék alakul. A fotó a leggyorsabb, a másodperc töredéke alatt létrejövő alkotás. Amikor Dömötör Mihály meglátja például a prágai temetőben az egyik angyalábrázolást, kiválasztja a teret és az időt, a fénykép elkészül, majd az utómunkálatokkal finomítja a képet, hiszen a költők is javítanak. A harmadik metamorfózis akkor következik be, amikor a fénykép által érzékelhetővé tett lélek, az immár látható láthatatlan a befogadó lelkében jelentéseket *alakít* ki. Ez természetesen nem azonos a művet kiváltó lélekkel, hiszen a mű – elkészülte után – önálló életre kel. De csak akkor, ha befogadjuk. A művek és a szövegek értelmezésével a hermeneutika foglalkozik, ami érdekes módon, de nem véletlenül, szintén „angyali tudomány”. A szó Hermész nevéből ered, aki az istenek hírnöke, szárnyas sarut hord és kétágú kígyós botján angyalszárny van. „Aki megért, / és megértet, / egy népet megéltet” (Kányádi Sándor: *Játszva magyarul*). Ezt teszi a művész, és ha – miképpen a nyelv is mondja – „isteni tehetség”, akkor kapcsolatban áll a följebbvalóval, hiszen tőle kapta az emberi teremtes képességét, amikor a semmiből teremt világokat, vagyis olyan műalkotásokat, amelyek részesítenek „a létben való gyarapodásban” (Gadamer).

A különböző helyeken és formában talált angyalábrázolásokon nem maga az angyal, hanem annak jelképe, az anyagság válik érzékelhetővé. Nem az angyal, hanem a jel jelentése. Ezért nem annyira lényeges, hogy az anyagszobrok művészi értéke milyen. Mert a szimbólumban a jelentés a jel fölé nő. Hiszen nem

szobor, hanem angyalfotókiállítás megnyitóján vagyunk. A különböző időben készült angyalszobrok és domborművek és a róluk készült fotók különleges létezőt ábrázolnak. Az angyalok legjobb meghatározását Weöres Sándor *A teljesség felé* című művében adja meg: „A személyiség-mögötti végtelen áramokat a keresztények angyaloknak, az ógörögök isteneknek, az indek déváknak nevezik. [...] Az egyéniségbe-süppedt mai ember elvesztette az angyalokról való tudást; nem hisz a levegőből leereszkedő láthatatlan szárnyasokban, és ebben igaza is van. Csakhogy nem tud arról, hogy személyisége és lelke nem azonos; arról, hogy időbeli személyisége mögött rejlik a nem-időbeli lélek, mely nem valakinek a lelke, hanem tagolatlan, határtalan; s a léleknek különféle megnyilvánulásai az angyalok.” Az angyalok tehát nem az időben és nem is a személyiségünkben léteznek, hanem azon kívül, nem az órával mérhető, fizikai időben, a kronoszban, hanem a fizikai időn túli, metafizikai időben, a kairoszban, az Isten által rendelt kegyelmi időben. Ahogyan a *Prédikátor könyvében* olvassuk: „ΤΟΙΣ πᾶσι χρόνος καὶ καιρὸς τῇ παντὶ πράγματι ὑπὸ τὸν οὐρανόν.” „Omnia tempus habent, et suis spatiis transeunt universa sub caelo.” „Mindennek rendelt ideje van, és ideje van az ég alatt minden akaratnak” (Préd. 3, 1).

Dömötör Mihály: Metamorfozis: a földre szállt angyalok-sorozat, 2017–2018

Kazsimér Soma

Festett lény

Szárnyasállat mászott elő a szekrény mögül.
Mondja elvisz, nem hagy benne a lápban.
Nem ismerős, pedig én festettem
a bútor hátlapjára.

Az akril tartós,
de ez meglep.
Nem kopott meg,
túlélte az átváltozást is.
Színei vibrálnak,
baljós csillogással veri
vissza fényeit a lép:
bokáig vagyok benne.
Most már térdig.

Innen ragad ki a lény, értem jött,
mondja hangja az agyamban,
így kommunikáltunk eddig is,
álmom az övé,
hisz ezért festettem, örködjön kívül-belül,
míg a mocsárszobában
aludni próbálok.

Minden vágya volt, hogy óvjon.
Most is ezen van, ígéri, elvisz,
ez az ő személyisége, segít,
mert mást nem tud. Egysíkú létezés.

Na látod, van bennünk valami közös, mondom.
Mégfogja a lábam, kitinszőrös ujjain függök,
úgy emel, hogy először fejjel belebukok a lápba.
Magasabbra, magasabbra – bugyborékolom.

Kiegyezni a rémmel

Az arc otthonossága eltörött,
szilánkokban van közünk hozzá.
A magunkra ismerés lehetősége viszont
maradt, várat magára. Állati alól
kibányászni
az emberi tekintetet: ez a feladat! Így
nyílik meg ábrázatunk hibriditása. Közelít,
fenyeget, rémiszt,
elnyelésre tája száját a Másik
– nehéz együtt dolgozni látványával.
Engedd, hogy belédköpjön, engedd, hogy
megmarjon: te közelségével, ő húsoddal
telítődik. Szervek robbannak ki testünkből,
készül a közös lé, a massa, amiben
feloldódva megfő az önismeret is. Rálátást
nyerni magunkban a Másikra.

Mit, mit mit

Kérdezi gazdáját állandóan a lidérc,
aztán hozza, amit kíván az úr,
aranyat, kincset, hitet,
ha kell. Nyomasztó jelenlétét
csak idővel tárja fel.

A kameracsapdát
és a hurkos botot beraktad már,
kérdezi Marci a kocsí mögül,
ha nem, ide vele,
elcsomagolom azt is.

Legközelebb ehhez a lényhez kerültünk,
kérlelhetetlen kitartása, mit mit mit,
gazdájának terhes,
nekünk szimpatikus.
Még a ganajt is hordja,
csak vágya beteljen,

mit mit mit hozzak,
követelőzött. Szart,
mondta ügyfelünk
– a lény ura – mérgében.
Egy lidérc pedig mindig
teljesíti a kérést.
Tényleg tarthatatlan
már a helyzet,
fekáliába merülnek a
hétköznapiak.

Meghívásos kiszállás ez most,
írtást kértek, de mi másra készülünk.
Rokonlélek, a kihívás élteti,
mint minket. Elvinnénk magunkkal
tanulmányozni. Apródunknak
is jó lehet, kérnénk tőle
a lápi kisasszonyokat, a farkasembert.

A csalétek felesleges,
nem eszik mást,
csak parancsokat fal,
a kutatásért él,
halni nem tud.

Elmozdítani úgy lehet,
ha olyat kérsz,
amit megragadni képtelenség,
amit teljesíteni nem tud,
a hiány útnak indítja – el a háztól.

Garázsunkból kigördül a kocsink,
kezdődik az újabb expedíció.

Ma tényleg sikerrel járunk.

Az orvosok nem hittek a hitben

A fertőzés jelei
egyértelműek,
nyakam környéke dagad,
gennyedzik fülem.
A két kis seb mellemen
pedig egyre mélyebb.
Egy ujjperc is
elmerül benne már.

És mintha surrogná is valami
bent, rohan az agyvíz,
koponyafalon dörömböl,
ami fészket rakott.
Nem elég a tér?

Hé, mit fecskendezett
ez belém csonttűjével.
De tényleg, mi történt.
Csak a két fehér vonal
villanása van meg.
Marci, nem örködtél,
elaludtál, pedig nem
ebben egyeztünk meg.

Úgy volt, hogy űzöd az árnyakat,
kipihenhessem a vidék bolygatását,
testem nyűgét. Psssszzzt.
Nem úgy értem, nem baj,
mármint kergetni a lényeket
sohasem terhes, elhatároztuk,
felfedjük az erdei sokaságot,
a láp mélyét bevilágítjuk.

De azért a végtag fárad,
és most az álom mellett
megnyomott más is. Irány
a sürgősségi, mert már az
orromból is nedve csurog,
levegőt alig kapok.

Legalább ne nevéssen ki,
ha nem hiszi, amit mondok,
ha nem hiszi, hogy a hit valóság.
Szopja meg a Nora magát is.
Az éjlány volt, mellkasomon
táncoló. És ami a legrosszabb,
hogy most nem mi, a lény
vadászott. Vadetető szívemből
szívta életerejét, bennem meg
csak vágyat hagyott maga után.

De mindezt végigmondani
már nem volt levegőm.
Induljunk Marci,
kapjuk el,
bizonyítani akarom,
nem bennük kell hinni,
csak nekünk.
Íme a nyom.

Itt lesz a zárójelentés,
jobbulást, pihenjen,
igyon sok folyadékot.

Megint leégett a Bükkben egy fenyőerdő,

de a rezervátum őrei hajthatatlanok,
hiába magyaráztuk nekik
telefonon a nyilvánvalót.

Nekik a fa csak fa, a kő csak kő.
Mocsárrét, szikes puszta, lombhullató erdő
– biotóp-konceptiójuk hiányos.

Mi tudjuk, láng támadhat
az ismeretlentől is.
A bükki nehézfejük,
a vadőrök viszont
csak vakon kóvályognak
az erdő hamujában.
Hogy lehet így érteni a természetet,
ha róluk, garabonciásokról mit sem tudnak?
Nem számolnak tüzeikkel mert,

a kő csak kő, a fa csak fa,
a garabonciás nem garabonciás.
A garabonciás nekik semmi.

És nem értik, nem a tudomány ellen,
csak a lények mellett vagyunk,
Marci, én és ők – így teljes a kép.

Lohasztó alakok!
Nem hiszünk már benne,
hogy valódi szakemberek vagytok.
Félre az útból, ezt az ösvényt most mi tapossuk ki.

Eddig volt az ész szava, a hiedelem ténye,
a fantázia igaza. Most jöjjön az átok,
ha máshogy nem:

párologjon el szemetek a tűzben,
ha nem *azt* látjátok vele, amit kell.

Lények nélkül
nincsen táj.

A Másik (?) mint rémlény

Kazsimér Soma verseiről

Óvodáskoromban szentül meg voltam győződve arról, hogy a váci röcsöge (ami tudvalevőleg egy bagoly-mókus hibrid) létezik. Hogy e furcsa név miként született – mesében hallhattam-e hasonlót, esetleg megálmodtam, vagy a nagymám által sokat emlegetett „Mucsaröcsöge” ihletett-e –, nem tudom, csupán annyi bizonyos, hogy Vác városában egyetemistaként jártam először, és nem leltem nyomára ennek a – minden bizonnyal – kistestű mindenevőnek. Vác lakosai tökéletesen palástolták rettegésüket, nem tekintgettek a magasba, attól félve mikor veti rájuk magát a bestia, a gyermekeket kiengedték a parkokba játszani, az utcán lődörgők nem siettek haza alkonyatkor; be kellett látnom, hogy a váci röcsöge nem úgy létezik, ahogyan azt néhány évesen elképzeltem. Talán nem félelmet keltő, nem megfogható, egyszerűen: nincs – mégis *jelentése* van, persze inkább rólam állít valamit, mint önmagáról.

Ilyen szempontból *valódi* rémlény.

Kazsimér Soma és K. Takács Márton egyedülálló művészeti projektje a magyarországi rémlények felkutatását és bemutatását tűzte ki célul. A költő (Kazsimér) és a fotós (K. Takács) „vadászata” mint paródia is felfogható, ugyanis tevékenységük felidézi azokat a megmosolyogtató amerikai „reality” kategóriába sorolt tévéműsorokat, amik jobbára másodrangú csatornákon futnak – bár mivel magyar szinkronnal is elérhető némelyik, úgy tűnik, hogy a hazai nézőközönség is érdeklődést mutat például a Sasquatch, a Pocahontas megyei tűzsárkány vagy a Jackson megyei Waja asszony iránt, hogy csak a kedvenc „szörnyeimet” említsem.¹ Ugyanakkor Kazsimér és K. Takács messze túllépi a paródia és a szatíra műfaji határait. Igaz, hogy projektjük megvalósítása nem mellőzi a humort (például úgy tettek szert viszonylag nagy ismertségre, hogy vidéki internetes hírportáloknak küldték el történeteiket vagy éppen a *Balázsék* című reggeli műsorban

BARÁTH TIBOR (1996) Kincsesbányán élő irodalomkritikus.

1 Az itt felsorolt rémlényeket a Mountain Monsters epizódcímeiből emeltem ki, a tűzsárkány a 2. évad 5. részben szerepel, Waja asszony a 6. évad 2. részében; a Sasquatch, más néven „Bigfoot” utáni hajsza a teljes harmadik és negyedik évadot kitölti. Az epizódlista itt érhető el: https://en.wikipedia.org/wiki/Mountain_Monsters (utolsó megtekintés: 2025. március 7.)

meséltek a mátránovái fanyűvőről),² de kutatásaik, a versek és fotók, amik először a *Bevezetés a kriptozoológiába* című kiállítás anyagát alkották, valódi tétje ontológiai jellegű. A „kriptidek”, azaz „rémlények” a művészek esztétikai univerzumában nemcsak szörnyek és fantázialakok, hanem az emberi psziché önreflexiói, a tudatalattiból kiszakított, vágyak és félelmek által megformált tartalma. Alkotásaik a valóság és képzelet közötti, elmosódott határokon egyensúlyoznak; a misztikus lények, a magyar hiedelemvilág szándékos kifordítása és kibővítése, a szürreális elemek hangsúlyos jelenléte mind az emberi létezés, és a transzcendencia kérdésköréhez irányítja a befogadót, aki ezúttal egyszerre néző és olvasó. A művek értelmezésekor a vizuális élmény és a vers-jelentés összeadódik, a rémlények ábrázolása már önmagában határátlépésként fogható fel, sőt az alkotók – akár Frankenstein – két fragmentum egybefércelésével próbálja megragadni ezeknek a kriptideknek a lényegét. Úgy tűnik, nem írhatók le hiátusok nélkül, és a fényképek sem adják vissza teljes valójukat; mind ábrázolásuk, mind értelmezésük megkívánja a határok folytonos átlépését és annak elfogadását, hogy a befogadó nem juthat végleges, zárt jelentésekhez. A temetőben tűz körül táncoló titokzatos csoport példaként a halálfélelem, a hatalom, a nyomhagyás momentumát jelenítheti meg³ – a befogadótól függően akármit. Ez annak köszönhető, hogy a rémlények elsődleges feladata a szembeállítás a „Másik” szimbolikus létezésével, ami ismétlődően önreflexívvé válik, és a saját emberi mivoltunk új aspektusból való vizsgálatára ösztönöz minket. A művészek célja, hogy kikökkentsék az értelmezőt annak komfortzónájából, és olyan pozícióba tereljék, ahonnan újszerű módon, ismeretlen nézőpontból döbbenhet rá saját létezésére. A rémlény nemcsak egy történet, egy fantáziadús lidérc, hanem mindaz, amit magunkból a világba vetítünk, és ami mintegy visszatükrözi a hétköznapi és az ismeretlen arcunkat is. Jelen írásom címében ezért is szerepel a kérdőjel: ugyanis a kriptid éppannyira a „Másik”, mint amennyire én magam azzá válok; ebből következően egyszerre vagyok szemlélője és alanya is a fényképeknek és verseknek.

„Néztük őket, ők meg visszánéztek, belénk”⁴ – olvasható ez az emblematisz mondat a kiállítás bevezetőjében, ami Kazsimér műhelyességében is olvasható. A fiatal költő nyilatkozataiban állandó jelleggel visszatér arra a – számára is fontos – kérdésre, hogy a versek, fotók rémlényei mennyiben segíthetik az önértelmezést. A rémlények utáni kutatás, aminek legfontosabb mozzanata a művé formálás, az identitás keresésének egyfajta kivetüléseként is felfogható; e művészeti

2 Közös kiállításuk előtörténetét a következő cikk foglalja össze részletesebben: <https://refresher.hu/1655-Szexehes-ogrek-Vasarosnemenyban-kifordult-kutya-Sonkadon-es-a-matranovaki-fanyuvo-cirregese-Ime-a-magyar-remlenyek-kiallitasa> (utolsó megtekintés: 2025. március 7.)

3 <https://www.szon.hu/helyi-életstílus/2019/10/kikotottek-a-kenusok-de-nincsenek-razavak-mifele-borzalom-varta-oket-a-nagyari-temetoben>

4 <https://www.kulter.hu/2023/02/kazsimer-soma-muhelyessze/>

gyakorlatban az alkotás túllép a rögzítésen, és inkább interaktív közegként működik, nemcsak szó szerint (gondolok itt a performanszra például), hanem átvitt értelemben is. A művek ugyanis széttöredezett narratívákat kínálnak, a hangsúlyosan szimbolikus ábrázolásból adódóan az ismert, logikus világunk határain túli tárul fel – ami szinte törvényszerűen szétágazó, szövevényes és dinamikus változó értelmezéseket, olvasatokat eredményez. Annak, aki a rémlényekkel foglalkozik (teszem azt Kazsimér versein keresztül) sokkal inkább aktivizálnia kell a fantáziáját és nyitottabbá kell válnia, mint „általában” – a rémlények világába gyermeki naivitással és ámulattal kell belépünk. Főként azért, hogy ez a „mese” végül rólunk, az emberekről, a világról szólhasson.

Kiasztikus viszony ez. Rémlény: nézni azt, ami által magunkba látunk.

A *Szőrmebunda emberbőrön* című vers⁵ különlegessége abban rejlik, hogy a rémlények fikciós mivoltjára irányítja a figyelmet. Kazsimér világa nem egy szokványos mesebirodalom, és nem az a célja, hogy olvasói feltétel nélkül elfogadják fantáziájának szüleményeit, más szabályok szerint és más fundamemtumokra építi fel szerzőtársával együtt a kriptidek világát. Míg például J. K. Rowling roxforti miliójében minden varázselemet természetesnek kell vennie az olvasóknak (azonnal működésképtelenné tenné a regényeket, ha egy olvasó nem hinne el mindent szó szerint – megjegyzem, a fentebb említett remek sorozatban is igencsak lefojtott a kétkedés jelenléte), addig Kazsimérék világa őszintén leleplezi a csalást. A vers története nagyon egyszerű: ha a mátranováki fanyűvő nem cserkészhető be, akkor a kutatóknak kell szolgáltatniuk – azaz létrehozniuk – a bizonyítékot. És magát a lényt: kezdve a megjelenésétől a hangjáig. A költemény két kulcsszava a címben szerepel: a szőr és a bőr. A vers beszélője először meztelenre vetkőzik, ami paradox módon egyszerre értékelhető úgy, mint az én kitárulkozása és elvesztése. A pórség teljes egészében láttatni engedi az embert, nincsenek takart felületek, nincs rejtettség, ugyanakkor a ruháktól való megválás szimbolikus a hétköznapi identitás levetéseként is olvasható. A szőr szintén kettős értelemű: felöltésekor takarásba kerül az ember, és színre léphet a rémlény – ámde ez a takartság nagyon is sokat fed fel a bunda alatt megbújó emberről: „itt mátranovákon ma / én szülöm meg a fanyűvőt”. Az elkészült fotón így nem az ember (a lírai én), de nem is a fanyűvő szerepel, a kép tárgya egyszerűen: az álruha. Azonban – bár a kép csalás – a vers végén mégsem számolódik fel a fanyűvőbe vetett hit, a vers nem állítja, hogy a fanyűvő ne létezhetne, csupán annyi bizonyos, hogy rögzíthetetlen a maga valójában. Ezen a ponton érdemes visszatérni a szöveg középső szakaszának alábbi részéhez: „jönne a fotó / annak most kellene keletkeznie / marci készül végre legyen róla is / hogy a rettenet saját képével rághassa ki a / hitetlenkedést a helyiekből”. A vers valóban elmeséli annak történetét, miként sikerült csapdába csalni a fanyűvőt, ámde azt is részletezi, miért lehetetlen lefényképezni, ami

5 <https://www.kulter.hu/2021/09/kazsimer-soma-versei-2/>

természetesen a fabulától függetlenül, a rémlény mivoltból adódóan nyerhet valódi magyarázatot.

A *Nyálka és takony* című költeményben⁶ a lírai én kutatótársával együtt a kömörői hidrovámpír nyomába ered. A vers valóban a bizonytalanságról vall, jól érezhető, hogy mindvégig jelen van a „mi van, ha...” kezdetű szöveg. Emiatt, bár a történetben kifejezetten egyszerű a különféle viszonyrendszerek alá be-kategorizálni a szereplőket (marci, a szkeptikus, jános, a meggyőződéssel teli, a lírai én, a kettő között őrlődő személy), a hidrovámpír fenntartja saját misztikumát, ami abból ered, hogy szinte százszázalékos biztonsággal jelenthető ki, hogy a hidrovámpír nem létezik. Azért csak szinte, mert a rémlényekkel való foglalatosság mindig előfeltételezi a tényektől való ideiglenes távolságtartást. Így a bizonytalansági faktor válik a szöveg játékerévé (ahogyan a szörnyvadász műsorok is ebből építkeznek). Legalább egy tört századnyi esélyt kell adnunk a rémlények létezésére – persze ez nem a hús-vér valójuk elfogadását jelenti, sokkal inkább nyugszik pszichológiai alapokon. Éppen az a nyitottság és naivitás működteti a szöveget, amivel a gyermekek fordulnak a mesék világa felé; a hidrovámpír legalább annyira valóságos, mint a kis gömböc. A vers kulcsmondata ezért a következő: „orvosi leletek / rajtuk a ráció és a sötét / rettenet erői hadakoznak”. Ez a mondattöredék pillanatok alatt zúzza össze az orvosi leletek (melyeknél kevés racionálisabb, logikusabb, rideg tényekkel teliírt dokumentum van) megnyugtató kereteit azzal, hogy csak utalásszerűen említi meg a leletek korlátait. Aki vett már kézbe orvosi papírokat, az pontosan tudja, hogy a leletek vagy azzal kezdődnek, hogy a páciens milyen panasszal érkezett (nem foglalkozva az előzményekkel), vagy ha tekintetbe is veszi a beteg állítását (jelen esetben, hogy a sebeket a hidrovámpír támadásából szerezte), azonnal félrebeszélésnek, képzelődésnek, átmeneti pszichés reakciónak – azaz mesének – tekinti a páciens magyarázatát. Ez így is van rendjén – a tudomány területén legalábbis. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy jános a megbízható szemtanú, aki az igazságról vall, ő az a személy, aki megtörtségében ragadható meg, a művész számára az irracionalitásban, az abszurdításban rejlik karakterének legizgalmasabb összetevője. A lírai én, ha bele is borzong olykor a történetbe, azon tűnődik, miként kezelje ezt a meghasonlást: „úgy tűnik jános már ellépett régi magától / úgy kínálja a bizonyítékokat / hogy elengedni nem akarja / ezek tartják a határon / velük kiválasztott átjáró / nélkülük falu boldja”. Ez a határ azonban nem csupán a fantázia-valóság érintkező vonalára utal, hanem a normális-számkivetett különbözőségére is: jános a hite miatt eltávolodik az emberektől, feltehetően kerülik őt, talán ki is nevetik a háta mögött. A bizonyítékok így elsősorban őt töltik el megnyugvással, birtoklásuknak köszönhetően még a normális emberekbe, a társadalom kötelékébe kapaszkodhat; magyarázatot adhatnak furcsa hitére, így joviálisabban ítélik meg történetét. Nem vetik ki, nem szakad el önmagától, csak ahogy a vers is írja, ellép.

6 <https://irodalmiszemle.sk/2023/01/kazsimer-soma-versei/>

Ezt a nyugvópontot kavarja fel a vers zárata, ami arról tudósítja az olvasókat, hogy „mintának / lekaparok egy kis nyálkát az ajtó keretéről” – vajon ennek tükrében miként értsük jános történetét a hidrovámpírról?

E bevezető írás lezárása előtt még szeretnék röviden kitérni a *Száraz híd* címmel ellátott szövegre, ami a vásárosnaményi „szexéhes” ogrék álhírére reflektál (bár tudvalevő, hogy Kazsimér álnéven küldte be a cikket). E kitérőben csak arra az egyetlen sorpárra összpontosítanék, ami a következőképpen hangzik: „nem kell az erdőből ami otthonos / csak a vágyott idegenség”. A rémlény-poétika mozgatórugója az idegen, a más és Másik, az embertől elkülönülő színrevitele, és ebből adódóan az önértés terén feltáruuló kivételes nézőponthalmaz. Az identitás ugyan töredékesen, de mindig visszaverődik a rémlényekről, akik ilyenformán segítik elő, hogy az ember lényegisége új fénytörésbe kerülhessen, hogy felismerhetővé váljanak rejtett tulajdonságai, hogy feltörhessenek a mélyben rejtőző érzelmei. Kazsimér Soma versei (nem feledkezve meg K. Takács képeiről sem), mint általában a kiváló (irodalmi) alkotások, bátran közelítenek a végső kérdésekhez, miközben képesek új kérdéseket feltenni és új válaszokat előhívni a műértelmezőből. A rémlények teret engednek, sőt, kiprovokálják a világ és az ember újragondolását – különösen igaznak érzem ezt az állítást azokra a versekre nézve, amelyek rovatunkban jelentek meg; és amelyek megérdemlik a gondos újraolvasást.

Dömötör Mihály. Metamorfózis: a földre szállt angyalok-sorozat, 2017–2018

Molnár Ferenc és a „konvencionális hazugságok”

4. rész

„Miféle társaságba vagyunk itt keverve?”

Molnár az első világháború után sikeres, ünnepezt színpadai szerző volt Pesten és a nagyvilágban, mégis megkeseredett ember, aki úgy érezte, ifjúkori ideáljai Horthy Magyarországon csak kegyetlen paródiaként valósultak meg. Nem lett öngyilkos – bár 1911-ben, Varsányi Irén miatt megpróbálta – mint a regényének főhőse, Andor, de a lehetőségei összeszűkültek. Éles támadások érték, melyekre nem válaszolt – híressé vált a mondása, hogy „a céltábla nem lő vissza” –, de Magyarországról fokozatosan kiszorult. Kozmopolita művészként, darabjai jóvedelméből élt Európában, leginkább San Remóban, az olasz Riviérán és Velenecében, és egyre inkább csak látogatni járt vissza szeretett Budapestjére. Helyzetét jól jellemzi az a kijelentése, melyet 1926-ban mondott egy, a tiszteletére rendezett fogadáson: „Ha sikert aratok a külföldi színpadokon, magyarként ünnepelnek, és itthon büszkék rám. Ha megbukom, zsidó vagyok, aki szégyent hoz a magyarságra.” Ezt a képtelen helyzetet, író kortársai lenézésével és irigységével együtt elfogadta, nem tudott változtatni rajta. Bár „gyűlölte az antiszemitizmust, nem szerette emlegetni a saját zsidóságát. Vallásos semmiképp sem volt, a zsidó nagyböjt idején kiült a Lipótváros egyik vendéglőjének teraszára habos tortát enni.”¹

Az 1919 őszen hatalomra került, rövid életű ellenforradalmi kormányok időszakában a politikusok eleinte nem sokat foglalkoztak a külföldön tartózkodó Molnár Ferencsel, akinek a darabjait ekkor is játszották a pesti színházak. De a népszerű zsidó színészeknek és énekeseknek már „hadat üzentek”. 1920. április 5-én a legnagyobb taglétszámú radikális szervezet, az Ébredő Magyarok Egyesületének (ÉME) tagjai berontottak az Operaházba, és tüntettek a Wotan szerepében fellépő zsidó bariton, Rózsa S. Lajos ellen. Másnap megszólalt Pekár Gyula, a vallás- és közoktatásügyi államtitkár, és az esetet néhány fiatalember elítélendő egyéni akciójaként jellemezte. Mégis úgy vélte: „Rózsa Lajos túlérzékenyen ítélte meg a helyzetet. Egyébként nem is hihetem, hogy felelőtlen elemek

PELLE JÁNOS (1950) író, történész.

1 Sárközi György: *Színház az egész világ*. Budapest, 1995, Osiris-Századvég, 68.

éretlen csínyei miatt bárki is felelőssé tegye a kormányt.” Nem sokkal később felettese, Haller István miniszter, a numerus clausus törvény későbbi betervezője parlamenti interpretációban kelt ki a „tehetségtelen zsidó írók” – többek között Molnár Ferenc, Bródy Sándor, Szomory Dezső – ellen.²

Az ÉME 1920. szeptember 19-ei tömeggyűlésén kihirdetett, és a *Hazánk* című hetilapjában másnap közölt követelése az Est-konszern lapjai, vagyis olyan újságok ellen irányultak, melyeknek Molnár a munkatársa volt. E követelések közül itt elég hatot idézni a huszonötből: „7. Az irodalom és sajtó termékeinek keresztény nemzeti szempontból való ellenőrzése. 8. Újságírói kamara létesítése. 9. Büntetőjogi felelősségre vonása az újságoknak, melyek az ország leromlásában bizonyíthatóan vétkesek. A kommunista újságok haladéktalan beszüntetése. 10. Az újságok szellemi irányítói zsidó fajú és szabadkőműves egyének nem lehetnek. 11. Valamennyi újságíró tartozik esküt tenni, hogy minden írásával a magyar nemzeti állameszmét szolgálja. 12. Cenzorok kizárólag keresztény magyar nemzeti szempontból feltétlenül megbízható egyének lehetnek. 13. A bomlasztó és nemzetellenes zsidó állami támogatásban nem részesülhet. Papírelosztás kizárólag keresztény szervezetek által eszközölendő.”

Az *Új Nemzedék* közölte 1920 őszén *A vörös hetesek* címmel megjelent névtelen írást, melynek szerzője alighanem Kosztolányi Dezső volt. „Így kezdődik: A magyar irodalom ellenlábait röviden »vörös heteseknek« is nevezhetjük. Vörösöknek, mert nemzetköziek, és a nemzetköziség színe a vörös, heteseknek pedig azért, mert pokoli véletlen folytán pont heten vannak. [...] A hét író: Molnár Ferenc, Biró Lajos, Lengyel Menyhért, Gábor Andor, Heltai Jenő, Bródy Sándor, Szomori [sic!] Dezső. [...] A vörös hetesek sülve-főve együtt éltek. [...] Összetartásuk szinte egyetlen nagy célban domborodott ki: *megfosztani az irodalmat nemzeti jellegétől*. Molnár, Biró és Lengyel soha nem írták darabjaikat a magyar színpad számára, soha nem törekedtek arra, hogy darabjaikban magyar szív dobogjon, magyar lélek lüktessen és magyar levegő lengjen, mert üzleti érdekük azt kívánta, hogy Berlin és Bécs még Budapestnél is jobban tapsoljon nekik.” Az írás már második része egy sorozatnak, amely *A magyar irodalom és az ő irodalmuk* címet viselte, s az „ő irodalmuk” egyértelműen a zsidó írókra vonatkozott. A „hetek” történetesen valóban zsidónak születtek.³

Ebben a helyzetben szimbolikus gesztus számba ment Molnár Ferenc új, *A hatyú* című darabjának bemutatója, melyre 1920. december 18-án került sor a Vígsházban. A premier nagy siker volt, és a lelkes fogadtatás a közönség részéről több volt, mint a valóban briliáns komédiának szóló elismerés. Az *Est* című liberális napilap másnapi számában megjelent kritika rávilágít arra, miért volt annyira népszerű Molnár Budapesten a húszas években.

„Molnár Ferenc darabjainál az az érzés fogja el az embert, mintha a szerző erős fogadalmát venné arról, hogy a tőle való várás mindenképpen teljesülni

2 https://caruso.blog.hu/2016/05/17/a_rozsaugy_avagy_az_operahaz_elso_felbe_maradt_eloadasa

3 <https://irodalmiszemle.sk/2017/08/szechenyi-agnes-egy-export-drama-magyar-kontextusai/>

fog. Egy néma paktum a közönség és az író között, amelyben a közönség feltétlen bizalmat előlegez a szerzőnek, a szerző pedig viszonzásul a maga nagyszerű írói egyéniségének összes elemeit nyújtja át: világos emberismeretét, ragyogó humorát, kissé szégyenlős, meleg szentimentalizmusát. Stílusának minden homálytól mentes egyszerűségét, végül pedig a színpadi hatásnak majdnem a lelkiismeretességig biztos kiadagolását. Molnár Ferenc színdarabja teljes szimbóluma e kettős obligációnak: a közönség sokat vár, a szerző mindent adott.”

A „Beatrix hercegnő kastélyában”, valahol Nyugat-Európában játszódó komédiában megtaláljuk Molnár többi főúri környezetben játszódó darabjának ismerős elemeit: Ági Miklós tanár, az özvegy hercegnő fiainak nevelője és Alexandra, a lánya között előre megtervezett szerelmi románc bontakozik ki, melynek célja, hogy Albert herceget féltékennyé tegye, és a trónörökös végre megkérje Alexandra kezét. Csakhogy a fiatalok között valódi érzelmek parázslanak, ez okozza a feszültséget. De a szerelem kibontakozásáról természetesen nem lehet szó: a nevelőnek felmondanak, távoznia kell a kastélyból. Vagyis az emancipáció problémája merül fel, ami a polgári származású Ági Miklós és Alexandra utolsó dialógusából ki is derül:

„Ági: Ahogy én itt most beszélek, amit én ma cselekszem, ahogy én innen ma eltűnök, az az én válaszem a Fenséged csókjára.

Alexandra: Azt nem kértem, hogy ezt a szót kimondja.

Ági: Nem fájt kimondani. Kapni sokkal fájdalmasabb volt.

Alexandra: Fájdalmasabb, mint adni?

Ági: Oh, igen. Benne éreztem minden szánalmat, de minden lenézést is. Gőgös dolog volt. Azt jelentette, hogy nem vagyok ember. Hogy engem szabad. Mint egy kis gyereket, vagy egy állatot.

Alexandra: Úgy érezte?

Ági: Ha nem így éreztem volna...

Alexandra: Akkor?

Ági: Akkor úgy visszaadtam volna, Fenség, hogy talán még most is tartana.”

Figyelemreméltó, hogy a keresztény-nemzeti kurzus irányvonalát követő kritikusok egyáltalán nem vitatták a darab mondanivalóját, csak azt kifogásolták, hogy „a magyar valóság előtt behunyja a szemét, álomvilágot jelenít meg”. A *Magyarság* című keresztény politikai napilap bírálata, mely 1920. december 19-én, tehát a bemutatót követően jelent meg, a szerző ellen fordítja addigi sikereit: „A hattyú szerzője Molnár Ferenc, akit másfél évtizeden keresztül a sajtóban csak egyféleképpen, 'a diadalmas Molnár'-ként volt szabad nevezni. A hattyú már eleve úgy készült, hogy a szerzője a 'diadalszállító' külföld felé kacsingatott.”

De a legélesebben, egyértelmű antiszemita irányultsággal a Keresztény-Nemzeti Sajtóvállalat napilapja, a *Nemzeti Újság* mart bele Molnárbá. Részlet Kádár Lehel *Idegen csillagok alatt* című, 1920. december 19-én megjelent vezércikkből. „Ma este lelkes tapsra csattogtak össze a Vígszínházban a tenyerek, melyek ötven-hatvan esztendő óta saját fajtájuk pénzügyi, irodalmi és politikai

hegemóniájáért harcoltak soha nem lankadó energiával, ötlettel és kegyetlenséggel... Az első zsidó vendég és a legelső zsidó 'barát' mérgezte bele a magyar családokba a kelet céljait és a 'nyugat' imádatát, az idegen kultúrák bámulatát, a magyar történelmi érzés lekicsinylését. A fajnak minden individuma egy-egy agitátor volt, aki szívós-tudatosan terelte a naiv hitű magyar családokat egyrészt a Vígsházba, másrészt a zsidósajtó hasábjaihoz."

A Horthy-korszak első éveire rányomta bélyegét a különítményesek és az „ébredő magyarok” terrorja és a sorozatos antiszemita tüntetések. A Numerus Clausus törvény (1920. évi XXV. tc.) parlamenti vitája, majd elfogadása alapjaiban kérdőjelezte meg a magyar zsidóság asszimilációját, a „harmonikus polgárosodás” programjának realitását. Márpedig Molnár számára ez létkérdés volt, mert az asszimiláció volt világszemléletének „tengelye”, erre az eszmére építette, mintegy Max Nordaut cáfolva, egész életművét.

Magával Nordauval, a meggyőződéses cionistává vált családi baráttal Molnár megszakította a kapcsolatot. (Erről nem rendelkezünk bizonyítékokkal. Elképzelhető, hogy évszázados késéssel előkerülnek levelek, melyek ennek az ellenkezőjét bizonyítják, kiderül, hogy mégiscsak leveleztek, sőt, még találkoztak is.) De ha Molnár a húszas évek elején, amikor már többnyire Nyugat-Európában tartózkodott, nem is találkozott személyesen a már idős Nordauval, valószínűleg olvasott róla és tőle. Lehet, hogy a kezébe került *Az asszimiláció tragédiája* című pamfletje, mely 1922-ben magyarul is megjelent Kolozsváron, a cionista Kadima kiadónál. Ez a baljóslatú, a német zsidók tragédiáját előre vetítő írás Albert Ballin hamburgi zsidó hajómágnásnak, a HAPAG (*Hamburg-Amerikanische Packetfahrt-Actien-Gesellschaft*) elnök-vezérigazgatójának az öngyilkosságáról szól. Ami 1918. november 9-én, az világháborúnak véget vető fegyverszünet életbe lépése előtt két nappal történt.

Ballin meg akarta győzni Vilmos német császárt a főhadiszálláson, hogy hagyja abba a teljesen reménytelen háborút az antant hatalmakkal. De adjuk át a szót a Nordaunak. Ballin „azt ajánlotta, hogy kössék meg sürgősen a meg egyezési békét, és aggódó ékesszólással tárta fel azokat a szörnyű veszedelmeket, amelyek Németországot hosszú évekre, talán évtizedekre fenyegetik, ha győzelmes ellenségei kereskedelmi flottáját megsemmisítik, a tengerentúli országokhoz való viszonyát elnyomják és világkereskedelmét megfojtják. A katonai hallgatóság megbotránkozva emelkedett fel és szidalmakkal kelt ki e szavak ellen, és Vilmos császár, aki nem tudta legyőzni dühét, megvetésének ezeket a szavait vágta az arcába:

Te, zsidó kalmár, az én birodalmamban akarod magadhoz ragadni a hatalmat? Nos, hát, nem fog sikerülni, az én hivatalom után hiába nyújtod ki a kezed, a német nép sohase fog téged szolgálni!

Szégyenletesen elűzve a császártól, Ballin hazatért Hamburgba, és mivel az átélt esemény fojtogatását nem bírta ki, golyót repített a szívébe."

A pamflet végén Nordau levonja a tanulságot. „Az asszimiláció fanatikusaiknak azt kiáltanám: 'Et nunc erudumini!', 'és tanuljatok!', ha nem tudnám, hogy

képtelenek a tanulásra. De mi, akik hangosan, keményen és büszkén hirdetjük zsidóságunkat, mi, akik minden nemzeti álruhát, minden hamis arcot, minden alakoskodást megvetünk, nekünk jogunk van megrendülni, de megerősödve és erkölcsileg felemelkedve szemlélnünk az asszimiláció tragédiáját, és jogunk van arra, hogy mély részvétellel tekintsünk szerencsétlen Ballin véres holttestére, a szerencsétlen Ballinra, akinek annyi nagy tulajdonsága mellett nem volt ereje rá, hogy ellenálljon a gonosz kísértésének, és aki odaírta nevét a szerződés alá, amely zsidó lelkét a pokolnak ígérte.”⁴

Bethlen István miniszterelnöksége alatt konszolidálódtak a társadalmi viszonyok, a radikális antiszemiták háttérbe szorultak. A kulturális kormányzat, a hivatalos körök ekkor már nem támadták a világsikerű Molnár Ferencet, akit 1923 januárjában a Kisfaludy Társaság a tagjává választott.

1924-ben írta *Az üvegcipő* című, „keserű vígjátékát”, melyet második házassága ihletett. Molnár a Fedák Sárival folytatott hosszabb viszony „lezárásaként” 1922-ben feleségül vette a népszerű színésznőt, de második házassága eleve kudarcra volt ítélve. Mielőtt az anyakönyvvezető elé állt vele, már beleszeretett Darvas Lilibe. A fiatal színésznő lett a harmadik felesége, 1926-ban vette el. Az 1924 novemberében tartott vígszínházi bemutatón ő játszotta Irma, a tündéri cselédlány szerepét. *Az üvegcipő* a „külső Józsefvárosban”, egy panzióban játszódik, abban a környezetben, ahova regényének főhőse, Andor hiába vágyakozott. A poétikus részletekben gazdag darab főhőse Sipos Lajos negyvennyolc éves „műbútorasztalos és bútorrajzoló”, akinek az alakját Molnár önmagáról mintázta. Adélról, a panzió fiatal szeretőt tartó tulajdonosnőjéről a korabeli nézőknek Fedák Sári jutott az eszébe. Ő és Irma (akit Darvas Lili játszott) egyaránt szeretnének férjhez menni Siposhoz. Ez végül Irmának, az ifjú, bájos és ártatlan cselédlánynak, a „külvárosi Hamupipőkének” sikerül, de a beteljesült szerelem már csak rövid boldogságot ígér.

„Irma: Mondd, ugye szép életünk lesz, és virágzó kikelet?

Sípos: Csakis.

Irma: Fogunk sokat fürdeni?

Sípos: Egész nap.

Irma: És megyünk a klasszikusokhoz?

Sípos: Soha.

Irma: De elveszel feleségül!

Sípos: Amint lehet.

Irma: És, ugye, lesz gyerekünk?

Sípos: Rögtön.

Irma: És ugye, én leszek az anyja?

Sípos: Ha jól viseled magad.

Irma: És te mije leszel neki?

Sípos: A nagypja.”

4 Max Nordau: *Az asszimiláció tragédiája*. Cluj, 1922, Kadima Kiadó. „A zsidóság vezérei” sorozat, 45–46 és 50.

Molnár a húszas években egyre kevesebb időt töltött el Budapesten. De *Az üveg-cipő* 1924. november 15-ei, vígszínházi bemutatójára hazajött, nem törődve az ellene irányuló támadásokkal. A darabban reagált arra, hogy az előző években „faji alapon” gyalázták, kétségbe vonták a tehetségét. Az „ébredő magyarok” sajtója „Neumann Pinkász” néven emlegette a „darabgyárost”. Sípos Lajos mondja a harmadik felvonásában a rendőrnek, aki kihallgatja az őrszobán:

„Nahát, most aztán nevezzenek Pinkásznak, ha egy szót értek az egészből. (Fölkel, erőlyesen) Kérem szépen, bocsánatot kérek, de most már bátorkodom megkérdezni, mit akarnak itt tőlünk, és miféle társaságba vagyunk itt keverve?”

A radikális antiszemitákra tett célzást a jórészt zsidó közönség pontosan értette. Ugyanakkor Molnár ekkoriban már kifejezetten óvakodott attól, hogy a műveiben zsidóként egyértelműen beazonosítható figurákat szerepeltessen, a brit fennhatóság alatt épülő „cionista projektekre”, Max Nordau álmának megvalósulására pedig egyetlen szót sem vesztegetett. Ez Jeruzsálemben is feltűnt. Erről tanúskodott az Ady Endréért lelkesedő, majd az első világháború poklát regényekben megörökítő, héberül és magyarul egyaránt publikáló Avigdor Hameiri (eredeti nevén: Feuerstein Avigdor) írása, mely *Az Új Kelet* című napilap *A föld* című heti mellékletében jelent meg 1925. november 13-án. A *Jákob kútja* című cikk alcíme: „Nyílt kérdőlevél Molnár Ferenchez és a többiekhez”. Részlet a cikkből:

„Molnár Ferencet (amint mondtam, példának, szimbólumnak veszem), aki egy nagystílusú író zsenialitásával annyiszor belevájt a zsidó pszichológiába, és páratlanul szikrázó elmésséggel, örökbecsű formában annyi értékes momentumot adott át az irodalomtörténetnek – Molnár Ferencet tényleg nem érdekli, mi zúg itt végig ezen a kis országon mostanáig? Hát csakugyan fontos az a tény, hogy Molnár Ferenc nem vallásos zsidó, vagy nem ’cionista’, vagy egyáltalán semmiféle vallásos vagy politikai mozgalom embere? Hát az a tény maga, hogy itt, ebben az ezer rázkódtatáson keresztülment országban egy egészen új világ kezd forrongani és már-már virágozni; ez a tény maga nem-e elegendő arra, hogy egy zsidó fajú írónak, egy olyan intellektnek, mint Molnár Ferenc érdeklődését felkeltse egy történelmi percre?”

Adódik az összehasonlítás Arthur Schnitzler sikeres zsidó drámaíróval, aki – bizonyára a budapestitől eltérő, és markánsabban antiszemita bécsi társadalmi közeg miatt – másként viszonyult a „zsidókérdéshez”, mint Molnár. „Sem Molnár Ferenc, sem Arthur Schnitzler nem tekintett magára zsidó íróként. De Schnitzler komolyan és alaposan foglalkozott zsidó témákkal és dilemmákkal néhány munkájában, Molnár tartózkodóbb és kitérőbb volt a témával kapcsolatban. Mint osztrák, Schnitzler gyanakvó volt a nacionalista ügyekkel kapcsolatban, filozófikusan és szkeptikusan ítélte meg a „zsidókérdés” bármilyen megoldását. Molnár, mint magyar, kritikátlanul hazafias volt, és ragaszkodott ahhoz a tételhez, hogy nem lenne zsidókérdés, ha a zsidók mások lennének – kevésbé arrogánsak, kevésbé feltűnőek, szerényebbek és keresztényebbek. De mint liberálisok és individualisták, a zsidókérdést az egyéni jogok szempontjából is látták. Az antiszemitizmus veszélyei és az asszimiláció határai mindkettőjüket

foglalkoztatták, és nemcsak társadalmi vagy pszichológiai témaként használták fel a műveikben, de alapvető, egzisztenciális problémaként is. Schnitzler és Molnár egyaránt a Kettős Monarchia gyermekei voltak. Életművük jelzi annak a kultúrának a csúcspontját, mely zsidók közreműködése nélkül egészen más lett volna. Műveik közül sok élő maradt és ma is visszhangot kelt nemcsak a szülőhazájukban, de az egész világon.”⁵

Az 1928 márciusában bemutatott *Olympia* című vígjátékban Molnár igyekezett megismételni *A hatyú* sikerét: hasonló arisztokrata környezetbe helyezte a cselekményt, és a két főszereplő, Olympia hercegnő és Kovács András huszárkapitány között ugyanakkora a rangkülönbség, mint Ági Miklós tanár és Alexandra hercegisasszony között. Hasonló a szerelmi bonyodalom, a mesteri dramaturgia és a szellemes dialógus-technika is. Ami az *Olympiában* egyedi, az az, hogy Molnár itt tudatosan idézi fel a nosztalgiát a „boldog békeidők” iránt, hiszen a cselekmény egy osztrák fürdőhelyen játszódik, az őfelsége, I. Ferenc József császár és király születésnapjának tiszteletére rendezett bálon. A snájdig huszárkapitány, akit sért a hercegi család hivalkodó stílusa, elégtételt vesz, szerelmet ébreszt Olympiában, a harmincegy éves özvegy hercegnőben. De a „zsidó vonal” itt jelen van, mégpedig hangsúlyosan. Plata-Ettingen Eugénia hercegnő, Olympia anyja parasztnak nevezi Kovács Andrást, aki bosszúból Mejrovszkynak, egy nemzetközi zsidó szélhámosnak adja ki magát, akinek az apja „suszter Rigában”, és feljeleníti magát az osztrák fürdővároska rendőrségén. Ez felidézi a nemzetközi sajtóbotrány rémét, ami az Ettingen hercegi családra veszélyes, de Mejrovszkyra nem:

„Kovács: Mit tettem? Semmit. Nem lehet nekem itt semmi bajom. Itt jogrend van. Itt vannak ügyvédek és bíróságok. Nekem minden büntetésem pontosan le van ülve, az utolsó percig. Ha az alezredes úr lefog, elítélhetnek pár napra egyenruha tiltott viseléséért, kihágás, száztizenötödik paragrafus, háromnapos napi elzárás. Azonkívül hamis névhasználat, kihágás, kétszáznegyvenhetedik paragrafus, pár napi elzárás. Mindössze egy hét az egész. Tán annyi se. Itt minden számlám az utolsó fillérig ki van fizetve. Senkinek nem hiányzik semmije. Táncoltam, ez nem bűn. Lovagoltam, az se bűn. Bridgeztem, és ön a tanúm, hercegnő, minden egyes esetben veszítettem, ön volt oly szerencsés a pénzemet elnyerni.

Ettingenné: Lehet ezt túlélni?

Krehl: Nem, főméltóságú asszony.

Kovács: Én nem futok. Én megyek. Még pedig az újságokhoz megyek.

A két hölgy rémülten mozdul.

Kovács: Legfeljebb egy héttel később. Nagy külföldi lapokhoz megyek. Tanúm az egész fürdőközönség. Nem mondom, hogy világszenzáció lesz, de el fogja olvasni

5 Ivan Sanders: *Two Ways Of Being a Jewish Writer: Ferenc Molnár and Arthur Schnitzler*. <https://www.c3.hu/~eufuzetek/en/eng/bookshelf/index.php?mit=12-sanders-twoways>.

mindenki. Emlékirataim! Mejrovsky ausztriai kalandjai udvari körökkel! Mejrovsky... aki talán már ki is van nevezve lovaglómesternek a császár kedvenc leánya mellé... hála udvari összeköttetéseknek. Érdekes cikksorozat, úgy-e? Teljes nevekkal. Ezért sok pénzt szoktam kapni Párizsban a *Matin*-tól. Egymillió példány. Hétköznapi. Vasárnap több.”

Mégis, Molnárnak ez a darabja esik a legtávolabb annak a kornak a problémáitól, melyben született.

„Kovács: Én egy kicsit játszottam az emberi méltósággal. Én megsértettem ezt az egyenruhát. Nem vagyok korlátolt ember, se szentimentális de... (Mellé teszi a kezét) ...ebben hinni kell, vagy nem kell viselni. Minden tréfáért meg kell fizetni. És... tanítsa más lovagolni a kis főhercegnőt.

Olympia: Most egy különös és váratlan kérdést fogok intézni önhöz.

Kovács: Tessék.

Olympia: Szeret?

Kovács: Igen.

Olympia: Köszönöm.

Kovács: Szívesen.

Olympia: (Lehajtja a fejét.) Mit tett velem?

Kovács: Megsértett. Elégtételt vettem. Ezzel tartoztam magamnak és minden parasztnak ezen a világon.”

Bár színpadán megjelentetek az asszimiláció egyre mélyülő konfliktusai, Molnár a húszas években, éppen akkor, amikor művei a legnagyobb sikereket aratták, sem zsidókról, sem „zsidó ügyekről” nem akart tudni. „Világpolgárként élt, amit megtehetett, mert ekkorra már mindenfelé ismertté vált, sorozatban játszották a darabjait. „*A hatyú* Amerikában nagy siker lett. 1924-ben bekerült az úgynevezett ‘aranyutacba’, vagyis a leghosszabb ideje színen levő tizenkét darab közé (Vajda Ernő *Fata Morganájával* együtt.) Sőt, ez az a Molnár-darab, ami igazán befutott Angliában. Háromszor filmesítették meg, legutoljára 1956-ban Grace Kelly főszereplésével... Molnár ennek a művének egyik párizsi előadásán kapta meg a Becsületrendet 1927-ben, az ottani bemutató után.”⁶

Azt, hogy „színház az egész világ” már Shakespeare megállapította, de a színház mint egyetemes modell érvényességét vitathatatlanul Molnár Ferenc hozta vissza a huszadik századi közgondolkodásba, őt követte az ugyanebbe az irányban tájékozódó olasz drámaíró, Luigi Pirandello. A színház mint egyetemes érvényű modell jelenik meg *A testőr*, majd a *Játék a kastélyban* című háromrészes darabjaiban vagy a *Marsall* és az *Előjáték a Lear királyhoz* című, nagyszerű egyfelvonásosaiban.

Az alapvető lelki konfliktuson – vagyis hogy a vágyak teljesen soha nem teljesülhetnek be, és a szerelem olyan játszma, melyben végül mindenki vesztes –

6 Csordás Lajos: *Molnár Ferenc*. I. m. 76.

csak a hazugság és újra csak a briliáns szerepjátás tud átmenetileg segíteni, úgy, mint *A játék a kastélyban* című darabban. A témát tragikusan is feldolgozta Molnár a *Marsall* című egyfelvonásosában, melyben a szerelmes színész, Litvay, aki pontosan tudja, veszélybe sodorja magát azzal, hogy a báró kacér feleségének udvarol, eltitkolja kis híján halálos sebesülését. Érdekes azonban feltenni a kérdést: mitől annyira ellenállhatatlan Edit, a hidegvérűen gyilkolni kész San Friano báró hitvese, hogy Litvay esztelen kockázatot is vállal?

A szerelem Molnárnál az „ultima ráció”, a végső érv, mely megcáfolja a józan számítást: szereplői csak azáltal tudnak, ha csak átmenetileg is, kilépni a rájuk kényszerített szerepből, ha a végsőig próbára teszik hódító képességüket. Ezáltal érzik, ha csak átmenetileg is, teljes értékű embernek magukat. Igaz, a becsvágy kielégítéséért, az emancipáció és az asszimiláció illúziójáért esztelen áldozatot kell hozni, és újra csak hazudni kell. „Nincs nekem semmi bajom, nincs énbennem semmiféle golyó, nem talált engem a híres angol puska, egy kis színészet az egész, és nem vagyok hengegő ember, de konstátalom, hogy nem is volt olyan rossz színészet. Hasznosnak azonban biztosan rendkívül hasznos volt”, mondja a sebesült Litvay.

A húszas években ér fel a karrierje csúcsára, még a Nobel-díjra is felterjesztették. 1926. okt. 30-án írta az *Egyenlőség* című „zsidó társadalmi és felekezeti hetilap”: „Nem kisebb író, mint Zelma Lagerlöf, a Nobel-díj nyertese hívta fel a svéd közönség érdeklődését Molnár Ferenc prózai műveire, és a mi értesülésünk szerint Zelma Lagerlöf, aki egyúttal tagja a Nobel-díj bizottságának, ajánlotta Molnár Ferencet az irodalmi nagydíjra.” Több színdarabját és a *Pál utcai fiúkat* is megfilmesítették. 1927 decemberében, az ötvenedik születésnapja előtt, életében először Amerikába utazott, ahol Washingtonban Calvin Coolidge amerikai elnök fogadta. Mivel Molnár nem beszélt angolul, az akkori magyar nagykövet, Széchenyi László nagykövet tolmácsolt neki. Hazai hivatalos elismerését jelezte, hogy 1935 márciusában a hivatalos Magyarország is kitüntette: megkapta a Corvin-koszorút, el is fogadta. Megkaphatta volna a koszorúnál magasabb fokozatú kitüntetést, a Corvin-láncot is, ha kikeresztelkedik, erre azonban nem volt hajlandó.

Molnár Ferenc talán legtöbbet játszott, az 1926. novemberi budapesti premierrel egyidejűleg Amerikában is bemutatott, legismertebb darabja a *Játék a kastélyban*. Alcíme szerint: „Anekdota három felvonásban.” Részletes elemzésére nem vállalkozom, megtette ezt Muntág Vince, aki tanulmányban foglalja össze a darab kritikai visszhangját.⁷

„A műről szóló írásokban általánosnak tekinthető az a vélekedés, hogy a korábbi évtizedekben csodaként ünnepelt molnári sikerdramaturgiát mestere és szerzője itt feltárja, és művészi formában önként átnyújtja saját közönségének. Az önfelmutatás gesztusának személyes jellegét egyrészt a mű központi írófigurája, Turai és szerzője, Molnár Ferenc néhány személyes attribútumának

7 https://theatron.hu/theatron_cikkek/a-szerzo-mint-dramaturgiai-alakzat-molnar-ferenc-jatek-a-kastelyban-cimu-dramajaban/

hasonlóságára lehetett alapozni, másrészt az alak közvetlen referencializálását megerősítette a darab keletkezéstörténeteként elhíresült életrajzi anekdota. A részleteiben több változatban ismert történet szerint Molnár 1926-ban Bécsben egyszer meghallotta, amint újdonsült felesége, az akkoriban sikeressé vált színésznő, Darvas Lili a szomszéd szobában szerelmi vallomást tesz egy német férfinak. Amikor az író lélekszakadva feltépte az ajtót, szembesült vele, hogy a szenvedélyes szavak egy megírt szerep részei, amelyet felesége éppen gyakorol egy rendező jelenlétében”, írja irodalomelméleti (hermeneutikai) szemléletű, terjedelmes elemzésében Muntág.

Figyelemreméltó, hogy a külvilágot teljes mértékben kirekesztő, a szereplők belső történésekre koncentráló darab pszichoanalitikus szempontból is rendkívül érdekes. Bár a színlap szerint „egy kastélyban, az olasz tengerparton”, valójában színházban játszódik, amit nyilvánvalóvá tesz az is, hogy főszereplői a kulisszák világában élnek: Turai és Gál idősebb színpadi szerzők, az ifjú Ádám zenét komponált egy operetthez, Annie és Almády pedig színészek. A darabról írt korabeli és későbbi kritikák kivétel nélkül hangsúlyozták, hogy Turai Molnár alteregója, hiszen ő menti meg Ádám és Annie házasságát azzal, hogy egy új darabba foglalja a kihallgatott párbeszédet. Ez tanúskodott arról, hogy a színésznő megcsalta a vőlegényét régi szeretőjével, Almádyval. Felfogásom szerint Turai és Ádám egyaránt Molnár alteregói, csak míg az idősebb Turai a „felettes ént” (*Über-Ich*) testesíti meg, addig a fiatal Ádám az „ösztön-ént” (*Es*). Freud a lelkiismeretben, az önmegfigyelésben és az események alakításában látta felettes én funkcióit, és szerepét a bíróhoz vagy a cenzorhoz hasonlította. Az ösztön-énben, amit Ádám képvisel, Molnár saját személyisége ösztönpólusát vetítette ki. A fiatal zeneszerző amúgy indokolt féltékenysége pusztítással fenyegető „energia-bomba”, amit mindenképpen semlegesíteni kell. Turainak, az illúziókeltés messterének saját érdekében sikerül „meg nem történtté tenni” Annie félrelépését, vagyis a látszat felülkerekedik a lehangoló valóságon.

Azt, hogy a pszichoanalízis elméletei hatottak Molnár Ferencre, már Nagy Péter felveti tanulmányában, *Az Ördög és A farkas* kapcsán. Erről a negyvenes évek végén maga is megemlékezett: „Amikor még fiatalon egy ausztriai szanatóriumban elolvastam dr. Freud Zsigmondnak akkor megjelent műveit, arra a meggyőződésre jutottam, hogy számos gátlásom ebből a betolakodott-komplexusból származik. Főképpen féltékenységemre gondoltam, túlzott és nem mindig őszinte szerénységemre, és ilyenkor gyakran úgy éreztem, hogy az élet ajándékai igazság szerint nem engem illetnek, hanem valaki mást, akinek a helyét bitorlom. Csupán néhány esztendővel ezelőtt hagytam abba ezt az önkínzást, abban az időben, amikor Hitler az élet minden ajándékától megfosztott.”⁸

Játék a kastélyban című darabjában Molnár a „meg-nem-történtté-tevést” (*Ungeschehenmachen*) állítja színpadra, úgy, ahogy a jelenséget Freud a *Gátlás, tünet és szorongás* című, 1926-ban, vagyis a darab bemutatójának évében megjelent

8 Molnár Ferenc: *Útitárs a száműzetésben*. Budapest, 1999, Pallas Stúdió, 174–175.

művében elemzi. A szakirodalom szerint ez „pszichés mechanizmus, amelynek révén a szubjektum megkísérel úgy tenni, mintha bizonyos gondolatok, szavak, befejezett cselekedetek nem is léteztek volna; erre egy ellentétes jelentésű gondolat vagy ilyen magatartás szolgál.” És: „A meg-nem-törtéنتé-tevés (amely utólagos, retroaktív) – szó patológiai értelmében – mindig magát a valóságot célozza, egy olyan cselekedet valóságát, amelyet radikálisan meg kell semmisíteni, úgy téve, mintha az idő nem volna visszafordíthatatlan.”⁹

Turai, aki vitathatatlanul a szerző nevében beszél, a második felvonás közepén elmagyarázza Annie-nak, miért írta a félrelépését „átkeretező” új darabot:

„Turai: Ne bámuljon, gyermekem, azzal a tiszta kék szemével. Inkább kérdezze azt, hogy mikor írtam. Ma éjjel. Négy órától hatig. Amint hallottam, rögtön megírtam. Az ember vagy színműíró, vagy nem színműíró. Egy rövid kis egyfelvonásos darab, nem is ostobább, mint a többi. A felét hallottam a falon keresztül, a másik felét hozzáköltöttem. Ki-ki a saját fegyverével harcol az életben. Én a tollammal harcolok. Úgy érzem magam most, mint egy cirkuszi akrobata, aki az ügyességét véletlenül egyszer életmentésre használja fel. Ennél tisztessége-sebb szándékkal még ember darabot nem írt. Kár, hogy ezzel a mi közös ope-rettünket is megmentem, mert ez anyagi hasznot jelent. De nem bánom, el-szenvedem ezt is. Ha csak két ember boldogságáról volna szó, szebb volna az ötlet. De így se csúnya. És most: nem bámulni, hanem rögtön átvenni, kivinni, megtanulni és eljátszani.”

Molnár Ferenc életművének utolsó kiemelkedő darabja az *Egy, kettő, három* című egyfelvonásos komédia, igazi remekmű a maga nemében. 1929. október 5-én mutatta be a Vígszínház. A darab cselekménye könnyen elmondható: Norrison-nak, a dúsgazdag bankárnak egy óra leforgása alatt kifogástalan úriembert kell faragnia egy taxisofőrből, aki titokban feleségül vette és teherbe ejtette ügyfelének, egy amerikai milliomosnak a hozzájuk látogató lányát. (Ne feled-jük: a két, merőben eltérő társadalmi helyzetű fiataalt szerelem és a vágy már egymáshoz kötötte, vagyis a „szerelmi asszimiláció” *de jure* és *de facto* is végbe-ment, ez a darab kiindulópontja.) A bűvészmutatvány sikerül, s mire Lydia szülei megérkeznek, már azzal szembesülhetnek, hogy lányuk egy ifjú vezér-igazgatóhoz, arisztokrata származású konzulhoz, tehetséges feltalálóhoz és társasági emberhez ment feleségül. A sodró lendületű darab tartalmaz némi társadalomkritikát is, de nem ez a fő mondanivalója. Hanem az, hogy a meg-tévesztő látszat mindennél nagyobb szerepet játszik az előítéletek leküzdésében, megnyitja társadalmi érvényesülés útját. Ezt a tanulságot azonban Veres And-rás merőben negatívan interpretálja. „A zajos vígszínházi, majd nemzetközi sikerek elkényeztették Molnárt, s megerősítették abban a cinikus-rezignált vé-leményében, hogy a látszatok valóságosabbak minden másnál, s a marketing

9 A. J. Laplanche – J. B. Pontalis: *A pszichoanalízis szótára*. Budapest, 1994, Akadémiai Kiadó, 300–301.

uralta modern kor igazi hőse a látszatokat tervező és alkalmazó manipulátor. Az *Egy, kettő, három* végén elhangzó kritikába talán némi önironia is vegyül, mert szerzője tudatában volt annak, hogy színpadi munkáival végső soron ő is ezt a kicsinyes vágyakban és konfliktusokban elmerülő, marionettszerű lényekkel benépesedett világot szolgálja ki.”¹⁰

Az üzenet, melyet az *Egy, kettő, három*, ugyanúgy, mint férfi féltékenység problémáját még egyszer, elsőprő komikus erővel megjelenítő, *Előjáték a Lear királyhoz* című, 1921. október 22-én bemutatott egyfelvonásos darabja közvetít, nem a színházi virtuóz dicsekvése, az „én bármit megtehetek” hetvenkedése. Igaz, hogy Morrison ugyanúgy az illúziókeltés mestere, mint Turai vagy az Ördög és még sok más Molnár által teremtetett figura, de szó sincs „szereptévesztésről”. Az igaz, hogy Morrison irodája úgy működik, mint egy forgószínpad, ahol mintegy gombnyomásra bukkannak fel, majd tűnnek fel marionettbábukhoz hasonló figurák, akiket a bankvezér tetszése szerint manipulál, markában tart. De az egyfelvonásos arról szól, hogy „bármifajta konfliktus látszattá nyilvánítható és ilyen módon kiküszöbölhető”. Ez mindenekelőtt a közönségnek adott reményt a bethleni konszolidáció időszakában. Molnár eljátszott a gondolattal, hogy az asszimiláció, amit a nemzetközi folyamatok, a pénzvilág határokon átnyúló ereje támogat, talán mégsem hiábavaló, és a kapitalizmus, mely könyörtelen, de racionális, még Magyarországot is a képere formálhatja.

Ha jól meggondoljuk, a Morrison által működtetett gépezet arra a feltételezésre épül, hogy az összes szereplő tisztában van a saját érdekével, és ennek szolgálatában önként veti alá magát a pénz hatalmának. Lydiáról, „az amerikai puritanizmus legszebb virágáról”, aki férjhez ment a sofőrhöz, és már négy hónapos terhes, még elképzelhető, hogy a szerelem bűvöletében és a családi botránytól való félelmében hagyja, hogy Morrison irányítsa. Fusz Antal, a sofőr viszont meggyőződéses szocialista, tagja a szocialista pártnak. Hihető, hogy a nagy pénz ígéretében egyik percről a másikra hátat fordít addigi világnézetének és addigi életének? Molnár meggyőzi erről a nézőt, pedig valószínűtlen.

„Lydia: Lehet azt?

Morrison: Mindent lehet.

Lydia: Egy óra alatt?

Norrison: Mit csináljak, ha nincs több időnk?

Lydia: És hogyan fogja ön ezt csinálni?

Morrison: Ahogy a bűvészek csinálják. Hármat olvasok: egy, kettő, három! És – voilà! Az ön tisztelt férjéből más ember lesz. De csak úgy, ha tisztelt férje mindenben feltétlenül aláveti magát az én rendelkezéseimnek.”

10 *A magyar irodalom története 1920-tól napjainkig*. Budapest, 2007, Gondolat, 126. Veres András: *Molnár Ferenc színpada*.

A gazdasági racionalitás kényszere irracionális érzelmi lázadást szül, és az utópikus eszmék, legalábbis rövid távon, meggyőzőbbek lehetnek az egyéni érdeknél is. És az örültségnek is van racionalitása, mely egyenesen a pusztulásba vezet. Mellesleg a világgazdaság is gyenge lábon állt ekkoriban, a jövő nem sok jót ígért. A darabban szó esik arról, hogy Morrison bankjának sorsa egy nagy amerikai autógyártó nagyvállalattal való fúzió mulik, a tőzsde pedig kiszámíthatatlan, bármikor összeomolhat. (Pontosan ez történt a darab bemutatója után három héttel, október 24-én, a „fekete csütörtökön” New Yorkban. Összeomlott az amerikai részvénytőzsde, ami elindította Németországban az addig vezető politikai pártok szétesését és a Hitler vezette nemzeti szocialisták felemelkedését.)

Az Egy, kettő, három talányosan végződik:

„Titkár: Azt, hogy elnök úr igaz, büszke lehet arra, hogy így rendelkezésére áll úgyszólván az egész emberiség!

Morrison: Igaza van, kedves Graef, büszke lehetek rá és büszke is vagyok. De... kedves öreg barátom... az, amit maga az egész emberiségnek nevez, az ... szégyellje magát. Halkan ... Az szégyellje magát. – Isten áldja meg. (Kimegy.)

Függöny.”

Értelmezésem szerint Morrison azt szégyelli, hogy még az olyan konvencionális hazugságokat is, mint amilyen Lydia és a gróffá előléptetett sofőr házassága, csak ellentmondást nem tűrő kényszerrel lehet létrehozni.

Menekülés a láva elől

Molnár Ferenc és egész Európa számára tragikusan alakultak a huszadik század harmincas évei. Az 1929-es nagy gazdasági világválság rohamos gyorsasággal terjedt át Amerikából földrészünkre, mindenekelőtt Németországra, és a nyomában járó csődhullám, a munkanélküliek számának megsokszorozódása magával hozta a Hitler és a nemzetiszocialisták népszerűségének és politikai súlyának növekedését. A nácik radikális, bünbakképző antiszemitizmusa a kelet-közép-európai országokban is erősen hatott, és megghiúsította a zsidóság asszimilációjához fűzött reményeket. De nem váltak valóra a munkásság világforradalmi emancipációjához fűzött baloldali illúziók sem.

Molnár számára a század első két évtizedében az asszimiláció és az emancipáció ellentmondásaival és szerepjátékaival együtt központi téma volt, amit a húszas években igyekezett taktikusan és visszafogottan megőrizni és kibontani. Ekkoriban írta a leghíresebb darabjait (*Az üvegcipő*, *Játék a kastélyban*, *Olympia* stb.), és jelentette ki mint dramaturgiai alapelvet, hogy „Zsidót nem lehet színpadra állítani”. A harmincas évek elején azonban Németországban a nácik ennél már többet követeltek. Azt, hogy „német színházak ne játszanak zsidó szerzőket”. Számukra a „faji szempont” erősebb volt a színházak és rendezők művészi elvárásainál, illetve a közönség igényénél.

1932. december elsején volt Berlinben, a Deutsches Theaterben Molnár Ferenc *Harmónia* című színművének premierje. Alcíme szerint: családi idill karénekkal, három felvonásban. Előbb magyarul mutatták be október 7-én, a Magyar Színházban. A Magyarországon játszó darab főhőse, Kornély tanácsos, példás családi életéről ismert kórusvezető és karmester, aki szakmai jubileumának megünneplésére készül. A karéneklés nemcsak a családjában, de a környezetében is elvárás, mindenki tagja az általa vezetett dalárdának. Persze kiderül, hogy az idill mögött az ismert képmutató polgári morál rejtőzik: Kornély tanácsos viszonyt folytat a házában lakó manikűrősnővel, aki ezért nem megy férjhez a szomszédságában élő fiatal fodrászhoz, pedig ő már évekkal ezelőtt megkérte a kezét.

A darabban többször is felhangzanak idillikus szellemű karénekek, melyek éles ellentétben állnak a kiábrándító valósággal. Ilyen például az a dal, amit a második felvonás végén a tanácsos jubileumára szervezett ünnepség vendégei énekelnek:

„MIND (lelkesen): Fel tehát a szép ünnepre, Barátságra, szeretetre, Csengjen a pohár! Csi-csi-csi-csi-csillogó bort Bubu-bubu-búfelejtőt Nékünk! Nékünk! Nékünk! Nékünk! Fel hát, fel a szép ünnepre, Fel barátság, szeretetre, Csengjen a pohár, Dalt a szívbe, bort pohárba, Bort pohárba, Bort pohárba, Szívünk várva vár, Szívünk várva vár! Csituljon el Harag és szenvedély. Harag és szenvedély. A dal emel Az égbe fel, A dalnak élj! Csituljon szenvedély, A dalnak élj! Most dalra fel! Hát dalra fel, A tiszta szív, az énekel! Csituljon szenvedély! Csituljon, Csituljon, S dalolj velem, dalolj velem. Szívedben édes érzélem, Dalolj velem, te jóbarát, A dal emel Az égbe fel, A dalnak élj! Dalolj tehát, Dalolj tehát, Szívedben édes érzélem. Dalolj tehát!! Dalolj tehát! Dalolj, dalolj tehát! Dalolj, Dalolj, Tehát... Tehát...”

„Molnár a darabbal ismét ellenségeket szerzett magának: most a dalárdisták sértődtek meg. Egy hónap múlva le kellett venni a műsorról. Az akkori dalárdamozgalom jelentős mértékben kötődött a jobboldalhoz. November 11-én, a bécsi bemutatón az Akademie Theaterben a nemzetiszocialisták botrányt csináltak, pisszegni kezdtek, amikor felhangzott a darabbeli karének. A Schubert-dalkör elnöke pedig újságcikkben tiltakozott a dalárdisták megcsúfolása miatt, s felháborodott, hogy Molnár kikapósnak ábrázolta a karnagyot.”¹¹

A berlini előadáson az első felvonás végén tört ki a botrány, melyről az *Est* 1932. december 4-ei száma számolt be, A túlérzékeny dalárdisták című cikkében. „December 1-jén a *Harmónia* berlini premierjén az történt, hogy az első felvonás után a rendőrök kivezettek a karzati állóhelyről egy fiatalembert, aki egymaga fütyüléssel tiltakozott a felvonást befejező tréfás karének ellen. A berlini Deutsches Theater igazgatósága már a premier előtt fenyegető levelet kapott, melyek tüntetést jelentettek be a bemutató estéjére. Ezek szerint a szerző a dalárok kigúnyolásában bűnös.” Bár a premier előtt a színház igazgatósága által kért kettőzött rendőri ügyelet megakadályozta a tüntetést a Deutsches

11 Csordás Lajos: I. m. 103.

Theater előtt, a nácik sértésnek tekintették, hogy egy zsidó szerző a színpadon kigúnyolja a „német nemzeti hagyománynak” tekintett családi karéneklést.

Molnár tudomást sem vett arról, hogy a német és osztrák közönség, melynek addig a kedvence volt, a harmincas évek elején ellene fordult. Vagy ha érzékeltette is, hogy a közhangulat ellenségesse vált iránta, egy ideig még vigaszt talált a magyar hazafiság gondolatában, melyre az általa egykor elképzelt, de akkoriban már egyre valószínűtlenebb asszimilációs utópia épült. Nem rendült meg a hite a magyar nemzetben, melyet számára a Kossuth-kultusz testesített meg. Erről az 1933-ban született *Zöld huszár* kisregényében a következőket írja: „A bronz Kossuth aranybarnán csillog fölöttünk a napfényben, szónoki gesztusra emelve jobbát. Balja kardja markolatán nyugszik. Előtte ünnepi emelvény, nemzetiszínnel bevonva. Kellemes őszi idő van, a kisvárosban nyugalom, vasárnapi csend, az ünnepi szónokok minden szava tisztán és messzire hallatszik. Édes, szép ünnepélyesség ez, lassan úszó fehér felhők alatt, örök szerelmem, Kossuth lábai előtt.”¹²

A *Harmónia* bécsi és berlini bemutatója körüli botrányról nem sok szó esett a magyar sajtóban, a lapok legfőljebb érdekességgként számoltak be róla. Bár a budapesti színházak továbbra is játszották Molnár Ferencet, és a bemutatói társasági eseményszámba mentek, Molnár értékelésében egyértelműen negatív fordulatra került sor. Addig a kritikusok többsége jelentős, nemzetközileg is elismert drámaíróként tartotta számon (eltekinthetve a szélsőjobboldal „faji indítatású” pocskondiázásától), nálunk a harmincas évek közepén a baloldali és liberális szerzők erősen negatív megítélése vált meghatározóvá.

A *Toll* című „radikális reformer szellemű” hetilap 1934. november 15-ei számában Molnár Ferencről írt többek között Zsolt Béla, Karinthy Frigyes és Németh Andor. Utóbbi lesújtó ítéletet mondott róla: „A fiatalabb nemzedéket nem érdekli Molnár Ferenc. Sem a művei, sem a sikerei. (A *désinteressement* különben kölcsönös.) Alig hiszem, hogy fiatalabb íróink közül volna csak egy is, aki belső intellektuális kontaktusban állna vele. Molnár a magyar irodalom előkelő idegenje. Kifelé nemzetközi színpadi szerző, aki Isten tudja miért, csökönyösen magyarnak vallja magát, errefelé dúsgazdag *globetrotter*, aki időnként ellátogat Pestre, ahol ugyanúgy bámulják és ünneplik, mint az idetévedő indiai fejedelmeket.”

Különösen kíméletlen volt az 1937 decemberében az akkor még kevésbé ismert Arthur Koestler, aki József Attila öngyilkossága alkalmából írt *Egy halott Budapesten* című nekrológjában minősítette őt: „Magyarnak lenni kollektív neurozisz. Európa többi része csak az ország exportszemetét ismeri: revolvert, zsurnalisztáit, talmi filmcsillagait, Molnár Ferencet. Zsenije, a Csokonaik, Adyk, József Attilák, süketnémán születtek a külvilág számára. Ezért csak habozva és küszködve merem kimondani – egyrészt mert szertelenségnek tűnik, másrészt mert az olvasó nem ellenőrizheti –, hogy ez a József Attila, akiről sose

12 Molnár Ferenc: *Kisregények – A zöld huszár*. Budapest, 1994, Unikornis Kiadó, 157.

hallott eddig a világ, és ezután sem fog valami sokat hallani, aki a 47. szélességi fok alatt a vonat alá vetette magát, ez a József Attila Európának legnagyobb lírikusa volt. Ostoba kötelességtudat kényszerít kimondani ezt a meggyőződésemet, bár semmi haszna sincs, a halott versei ettől még némák maradnak, és a vonat sem áll meg.”¹³

Tény, hogy Molnár, legalábbis a színműveiben kitért a legtragikusabb emberi szenvedélyek és a társadalmi konfliktusok ábrázolása elől, a darabjai kizárólag a szerelem és a féltékenységi érzései körül forognak, ezek elemzésén keresztül mondta el a véleményét a világról. A huszadik század első harmadában ez az „öröközlő” és mesterien feldolgozott téma, a „konvencionális hazugságok” elemzése találkozott a közönség ízlésével. Amikor a nagy gazdasági válság megingatta a tömegek anyagi biztonságérzetét, és a totalitáriánus rezsimiek véget vetettek az európai zsidóság asszimilációjához fűzött reményeknek, érthetően csökkent az igény arra a fajta komédiára, melynek Molnár a mestere volt.

Györgyey Klára is hangsúlyozza, hogy Molnár érzéketlen volt a nagy kérdésekre, ami sikereinek titka egyszersmind a korlátja volt: „Makacsul ragaszkodva a *carpe diem* filozófiájához és ahhoz, hogy az emberi cselekvések indítókai nem a társadalmi, gazdasági vagy nemzeti felelősségvállalás, hanem pusztán az egyéni önmegvalósítás, Molnár a világproblémákat szalonproblémákká egyszerűsítette le. Könnyedén sikló tolla mindig kész volt az embereknek vigasztalást, menekülést és megkönnyebbülést nyújtani – egy olyan vidám, illuzórikus világot ábrázolt, ahol a konfliktus nemcsak élvezetes, de megoldható is. Pontosan ettől a léha szemlélettől várt Molnár a kritikusok könnyű prédájává – de ugyanez volt az oka annak is, hogy hívei guruként tisztelték, s hogy annyi követőre talált, és több millió ember kedvenc szerzője lett szerte a világban.”¹⁴

A harmincas évek második felében, ahogy Hitler lassan, de biztosan az új világháború és a holokauszt felé kormányozta Európát, a baloldali irodalmárok „elvi alapú” Molnár-bírálati elhalkult. Ugyanakkor a radikális jobboldali eszmék hívei Magyarországon már véglegesen le akartak számolni Molnár Ferencel. De nemcsak vele, a többi íróval is, akik pályájukkal bizonyították, hogy a zsidóság asszimilációja addigra megvalósult, ha nem is a magyar társadalomban, de az irodalomban.

Farkas Gyula 1938-ban megjelent, *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban* című könyve, mely az 1867 és 1914 közötti korszakról mond ítéletet, már faji kritériumokat alkalmazott. Tény ugyanakkor, hogy Farkas az asszimiláció fogalmának meghatározására nem vesztegetett szót, homályban hagyta, hogy kulturális, nyelvi vagy vallási szempontok szerint marasztalja el a felsorolt szerzőket, tekinti őket „asszimilálhatatlannak”. „Bródy Sándor, Heltai Jenő, Szomory Dezső, Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért, Bíró Lajos, Nagy Endre a budapesti

13 <https://magyarirodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/jozsefa/koestler.htm>

14 Györgyey Klára: I. m. 42.

színházak szerzői a 'magyar név' diadalmas meghordozói a zsidó szellemiségtől áthatott európai metropolisokban, ők jelzik a magyar zsidóság szellemi élvényesülésének szinte valószínűtlen tetőfokát. Az idősebbeket még köti a magyar talaj, pedig nekik hányszor szemükre hányták indulásukkor zsidó és idegen voltukat. A fiatalokat egyhangú elismerés fogadja, ámde ők őszintén és meggyőződésből 'kozmetopoliták.' „Ignotus–Heltai nemzedéke a nyelvben, kultúrában frissen asszimiláltakhoz tartozott. Kezdő írásaikon még érzik, hogy a szülői házban német volt az otthonos nyelv, és hogy még a gettó szelleme lebegett a bölcsőjük felett. Erős és öntudatos a zsidóságuk, ha vallásukhoz már vajmi kevés közük is van. Valamiképp szemben állnak a magyar étellel, közönségük még csak képződőben van, ki kell harcolniuk helyüket a magyar nap alatt. A fiatal írókat az új értelmiségből toborzódó megértő olvasótábor várja. Nem kell, hogy elkülönültnek érezzék magukat, zsidóságuk már nem újszerű, szinte exotikus jelenség, nem problematikus, hanem természetes állapot. Bárhova tekintenek a fővárosi életben, tükörbe néznek: saját fajtájuk visszaverődését látják. Már magyar nyelvű környezetben nőttek fel, magyar az anyanyelvük, bennük a műveltségi asszimiláció eléri a legmagasabb fokát. Ha egyesek közülük bele is sodródnak a politikába, a viszonylag legértékesebbek, a lírikusok, távol tartják magukat minden politikai és társadalmi harctól. Tipikus intellektuelek, a szellem világában lebegnek, gyökértelenül.”¹⁵

Farkas Gyula könyve megjelenése idején, 1938-ban a berlini Collegium Hungaricum igazgatója volt, berlini egyetemi tanár, német állampolgár volt. Molnár Ferencel és társaival való „leszámolása” során azt is felveti, hogy velük együtt a közönségüket, „megértő olvasótáborukat” is el kell távolítani a „magyar életből”, ami az első zsidótörvény elfogadásával már meg is kezdődött.

Molnár Ferenc a *Delila* című darabjának bemutatója alkalmából, 1937 szeptemberében járt utoljára Budapesten. Bécsből az Anschluss miatt el kellett menekülnie, tavasszal Velencében, nyáron Genfben és Párizsban, télen San Remóban tartózkodott a rajongója, titkárnője, később ápolónője, Bartha Vanda társaságában.

A harmincas években írt darabjai (*A jó tündér, Valaki, Aranyásó, Csoda a hegyek között, A cukrásznő, Menyegző, A nagy szerelem*) már távolról sem arattak akkora sikert Magyarországon, mint az előző korszakban született színművei. Ennek oka nem a tehetsége hanyatlása volt, hanem hogy átalakult, tragikusabbá vált körülötte a világ, és munkáiban felvetett problémák már nem keltettek akkora visszhangot, mint az előző évtizedekben. Elszakadva éltető és ihlető közegétől, a lendületesen polgárosodó Budapesttől, Molnár a vágyálmait állította színpadra. Darabjaiban megszorodtak az angyalok és ördögök, illetve azok az alakok, akik hibáikat és bűneiket felismerve angyali természetűvé válnak. A „színházi moralizálás” *Az égi és földi szerelem* és *A vörös malom* című, 1922-ben és 1923-ban

15 Farkas Gyula: *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban, 1867–1914*. Máriabesnyő, 2015, Attraktor Kiadó, 197–198.

bemutatott műveivel kezdődött; az utóbbi sok tekintetben az *Aruvimi erdő titka* című kisregényének témáját dolgozza fel, és az „emberrontó gépezetet” állítja színpadra. Ez a „vonat” folytatódott a harmincas években: a *Csoda a hegyek között* című darabjában, mely alcíme szerint „legenda négy felvonásban”. Persze minden siker és bukás viszonylagos: A *nagy szerelem* című darabját ötvenszer játszották, és Amerikában filmet forgattak belőle, ahogy A *cukrászné* címűből is. Jól fogadták Pesten a *Delilát*, Molnár utolsó pesti bemutatóját is. Arról szól, hogy egy vendéglős felesége milyen furfanggal menti meg a házasságát. Jól megírt darab, ma is játsszák; de semmi több.

Lehet, hogy Molnár Nyugat-Európában, Nizzában, Velencében, Genfben vagy Párizsban olvasott arról, hogy Max Nordau utódja mire figyelmezteti az európai zsidóságot. Zeev Zsabotinszkij Varsóban beszélt 1938 augusztusában, Tisha B'Av (a jeruzsálemi szentély lerombolásának) évfordulóján. A cionista vezető, már az Anschluss után, de még a Kristályéjszaka előtt arról próbálta meggyőzni a kelet-európai zsidóságot, hogy meneküljön el a közelgő végzet előtt, amíg van lehetősége rá.

„Már három éve intézek felhívásokat hozzátok, lengyel zsidókhoz, a világ-zsidóság koronájához. Szüntelenül figyelmeztetek benneteket, hogy katasztrófa közeleg. Ezekben az években megöszültem és megöregedtem. Vérzik a szívem, kedves fivéreim és nővéreim, hogy nem látjátok a vulkánt, amely hamarosan ki fog törni, mindent elpusztító lábával. Ti nem látjátok ezt, mert a napi gondjaitok elborítanak. Ma mégis a bizalmatokat kérem. Már meggyőződhattetek arról, hogy a jövődölésem megfelel a valóságnak. Ha másként gondolkodtok, nincs helyem közöttetek. Hallgassatok meg, figyeljetek rám a tizenkettedik órában, Isten nevében! Helyezzétek magatokat biztonságba, a rövid idő alatt, ameddig még lehet. Mert az idő már nagyon kevés... és mi mást mondhatnék most, a Tisha B'Av napjaiban. Ha el tudtok menekülni a katasztrófa elől, ott lesztek egy nagy zsidó esküvőn: a zsidó állam megszületésén és felemelkedésén. Nem tudom, hogy megérem-e, de hiszem, hogy a fiam igen, és ő látni fogja, hogy felkel a nap.”¹⁶

Zsabotinszkij, aki a harmincas évek végén eredménytelenül tárgyalt Horthyval is arról, hogy 75 000 magyar zsidót engedjenek emigrálni Palesztinába, hasonlóan beszélt a bécsiak előtt is az Operában két nappal az Anschluss előtt. De ha Molnár olvasott is ezekről a drámai beszédekről, nem vizsgálta felül a cionizmust kategorikusan elutasító, fiatal korában kialakult nézeteit. Továbbra is úgy vélte, hogy a magyar zsidóság sorsa elválaszthatatlanul összefonódott a nemzetével, nem hagyhatja cserben a hazát. Hasonlóan gondolkodott a magyar zsidók túlnyomó többsége, neológok és ortodoxok egyaránt, tekintet nélkül a baljós előjelekre. (A lengyel zsidók sem fogadták meg Zsabotinszkij szavait, részben megosztottságuk, részben a kül- és belpolitikai feltételek hiánya miatt.)

16 https://en.wikipedia.org/wiki/Ze%27ev_Jabotinsky

Így Magyarországon az asszimiláció gondolata egyfajta öncsalássá, közmegegyezésen alapuló, „konvencionális” hazugsággá vált, melyet a kormányzat, egészen az 1944. március 19-ei német megszállásig, maga is táplált. Az igazsághoz tartozik, hogy mivel Magyarországról a kivándorlás rendkívül megnehezült, és a második világháború kitörése után szinte lehetetlenné vált, nem is volt más lehetősége a zsidóknak, mint hogy hazafias illúzióikba kapaszkodjanak még akkor is, amikor az állam folyamatosan megfosztotta őket az állampolgári jogaiktól.

A Nyugat-Európában élő, neves színpadi szerző, bár újabb sikerekben már nem volt része, és tartós alkotói válságba került, még el tudott menekülni. Titkárnyőjével és barátnőjével, Bartha Vandával együtt emigrációba ment a náci, a kitörő félben lévő vulkán lábaja elől. Döntését nem hamarkodta el. Genfben érte a második világháború kitörése, de abban bízott, hogy a harcok hamar véget érnek, az európai helyzet stabilizálódik. December elején Horthy Miklósné meghívta Budapestre, február 23-án vacsorára, mint a Magyar Corvin-koszorú kitüntettjét. De nem engedett a csábításnak, és mielőtt lejárt volna az amerikai vízum, mégiscsak rászánta magát az utazásra. Genovában szállt fel a Rex nevű óceánjáróra, és 1940. január 12-én érkezett New Yorkba. Ott rögtön beköltözött a Plaza Hotel 835-ös számú szobájába, amit 1952. április 1-jén bekövetkezett haláláig hosszabb időre már nem is hagyott el.

„Magának Molnárnak sikerült ugyan életét átmentenie Amerikába, de korábbi alkotókedvét nem. Az utolsó tíz-tizenkét év színpadi produkciójának túlnyomó része lehangoló vergődés. A híres német rendező, Max Reinhardt biztatására írt színjáték, *A császár* (1942) az egyetlen kivétel. Történelmi környezetben játszódik (nyilván nem véletlenül – szinte tolakodó az aktualizálás lehetősége): a napóleoni idők Párizsában, pontosan 1804-ben, amikor a forradalom egykori tábornokát császárrá koronázzák, s az újdonsült zsarnok könyörtelen terrort sújt le mindenkre, aki nem hódol be neki. A darab szereplői egy színtársulat republikánus érzelmű tagjai, köztük a kor legkiválóbb színészeivel, Armand Desroses-szal és feleségével, Amelie-vel, aki ugyancsak színésznő. Éppen előadásra készülnek, amikor megérkezik a rettenetes hír: a házaspár egyetlen fiúgyermekét (csupán mert Napóleont szidta egy kávéház teraszán) a túlbuzgó rendőrök elfogták, haditörvényszék elé állították, és azonnal kivégezték.

A színészek sincsenek biztonságban, menekülniük kell. A szerencsétlen anya, Amelie fájdalmában megőrül, még férjét sem ismeri fel, egyedül a bosszú élteti. Azt tervezi ki, hogy pásztorórára hívja a császárt, s ott végez vele. Desroses élete is – családjától és színházától megfosztva – tökéletesen értelmetlenné vált. Így hát egy utolsó fellépésre szánja el magát: Napóleonnak maszkírozva ő jelenik meg a végzetes találkán. *A császár* már csak azért is figyelemre méltó darabja Molnárnak, mert a szerepvígjáték pilléreire tragikus építményt emel.”¹⁷

17 Veres András: Molnár Ferenc színpada. In *A magyar irodalom története*, 3. kötet, 133.

Molnárnak ebben a színdarabjában jelenik meg először a halál, minden szentimentális „utójáték” és hazafias pátoz nélkül, a maga rideg valóságában. Visszavonhatatlan tény, amit semmilyen szerepjátékkal nem lehet meg nem törtéنتté tenni. Molnárnak *A császár* volt az utolsó bemutatója 1946. április 20-án, a rommá bombázott Budapesten. A Vígszínház nézői azzal szembesültek, hogy a magyar-zsidó asszimiláció olvasztótégelye összetört, a komédia tragédiába fordult. A jórészt a holokauszt túlélőiből álló pesti közönség erről nem akart tudomást venni. A darab megbukott, hiszen publikum a pesti premieren is könnyű, szórakoztató vígjátékot várt.

Molnár Ferenc amerikai végjátéka fájdalmas és keserű volt. Az *Útitárs a száműzetésben* című, vegyes műfajú kötet sorsa példázza, hogy az egykor Magyarországon és világszerte ünnepeelt szerző milyen nehéz körülmények között, magányosan és megkeseredetten élte át az utolsó éveit. Bár fennmaradt kéziratait a New York-i Nyilvános könyvtárra hagyta, az *Útitárs a száműzetésben* eredeti szövege nem maradt fenn, csak az angol fordítása, ezt fordította vissza magyarra a régi barát Stella Adorján, és jelent meg 1958-ban Budapesten.

Molnár kudarcсорozata nem Amerikában kezdődött, hanem a harmincas évek elején, a német nemzetiszocializmus és Hitler felemelkedésével, majd a náci rendszer megszilárdulásával, az egész világot befolyásoló propagandájával. Az a tény, hogy a totalitáriánus rendszer programmá emelte a zsidók kiiktatásával felépíteni tervezett „Új Európát”, és hozzá megnyerte a legszélesebb tömegek támogatását, szétrombolta a zsidó asszimiláció illúzióját. 1924-ben készült el a *Die Stadt ohne Juden* (Város zsidók nélkül) című osztrák satirikus némafilm (rendezte és írta Hans Karl Breslauer, Hugo Bettauer regénye alapján), mely arról szólt, milyen rideg, sivár és unalmas lenne az élet zsidók nélkül. Erre Hitler megvalósította a *Der Staat ohne Juden* című közkedvelt produkciót, létrehozta a „zsidók nélküli államot”, melyben mindazoknak, akiknek a nürnbergi törvények szerint két nagyszülője zsidó származású, nincs helye a társadalomban, értelmiségiként különösen nem. Ez a lélekmérgezés az egész korabeli világban terjedt, mindenekelőtt Kelet-Európában. És ott volt még a Szovjetunió, a másik diktatórikus rendszer, amelyben a burzsoázia felszámolása véget vetett a zsidó polgárosodás minden reményének.

Mindennek következtében Molnár sikereinek vége szakadt. A származása miatt letiltották a német, majd az osztrák színpadokról, ahol a legnagyobb sikereit aratta. De az anyagi veszteségnél súlyosabb volt, hogy a komédiák szerzője szembesült az európai zsidóüldözés, majd a holokauszt kollektív tragédiájával, melyet nem volt képes feldolgozni, művészi formában megörökíteni. Pedig megpróbált reagálni rá, a maga módján, továbbra is elutasítva a „cionista opciót”, amit apja, Neumann Mór barátja, Max Nordau már a 19. század végén közvetített a számára.

Ez a megfontolás fordította Molnár Ferencet a zsidók megváltását, megpróbáltatásaik végét ígérő kereszténység felé. Távolról sem ő volt az egyetlen a magyar zsidók, illetve származásuk alapján zsidónak minősülő magyar írók

és költők közül, aki erre a következtetésre jutott. A leghíresebbek közül például Radnóti Miklós vagy Szerb Antal is megkeresztelkedett, és így esett a holokausztt áldozatául.

Ugyanakkor Molnárt íróként vitathatatlanul megihlette a keresztény misztika, erről tanúskodik nagy ambícióval írt *Csoda a hegyek között* című darabja, melyet 1936. május 8-án mutattak be a Vígszínházban, majd Amerikában is játszották, de sehol nem volt sikeres.

A színpadi történet lényegében a modern antiszemitizmus tudat alatti magvának, a vérvádnak a feldolgozása. Csak annyi a különbség, hogy nem zsidókat gyanúsítanak meg egy eltűnt kisfiú meggyilkolásával, hanem egy húszéves anyát. Pedig a gyermek apja a város polgármestere, és ő a gyilkos is. A legenda Molnárnál csodálatos módon happy enddel végződik. Megjelenik ugyanis a kolostorban, ahol az első felvonás játszódik, egy jóságos ügyvéd, akit az egyház küldött, hogy megvédje a szerzetesek vagyonát, és ő felkarolja az igazságtalanul megvádolt leányanya ügyét. A végén a halott gyermek is feltámad, igaz, úgy, hogy az ügyvéd – aki egy szent megtestesülése – felviszi magával az égbe...

„Ügyvéd: Isten úgy rendelte, hogy néha, nagyritkán, a mi bűneink eszköze, a test fellázadjon a bűnös lélek ellen. Az ember rosszat cselekszik és közben egyszerre csak a lelkiismeret megmarkolja a testét, hogy az ne tudjon engedelmesskedni a bűnös szándéknak. Megmarkolja a szívét olyan rettenetesen, hogy az elkezd vadul verni, vergődni, mint az elfogott madár. Megmarkolja... a tüdőt, hogy az összeszorul és nem ad lélekzetet. A tüdő nem ad lélekzetet. Gondolkozott ezen valaha?”

Molnár ebben a darabban, jobb híján a végső konvencionális hazugsághoz folyamodott, anélkül, hogy feltette volna a kérdést, valóság-e vagy ábránd, amit a szereplője szájába ad. De ez a négyfelvonásos legendaként színpadra állított misztériumjáték nem hatott a Molnárt gyűlölő antiszemitákra, és lipótvárosi közönségnél sem aratott sikert.

Arról, hogy a pályája utolsó szakaszába jutott, depresszióval küzdő Molnárra milyen erősen hatott a kereszténység, az *Útitárs a száműzetésben* című, utolsó könyve tanúskodik. Ennek főhőse, központi alakja Bartha Vanda, egy nála harminc évvel fiatalabb asszony, valóságos szent, aki a harmincas évek elején szegődött mellé, titkárnőként, gépírónőként, házvezetőnőként, ápolóként, és talán szeretőként is. Ő volt az, aki a legtovább képes volt együtt élni az általa fenntartás nélkül csodált Molnárral, hiszen sem Vészi Margittal, sem Fedák Sárival nem bírta tovább két évnél, ahogy Darvas Lilivel, a nagy szerelemmel sem. Igaz, hogy az anyagilag kiszolgáltatott Vandának el kellett viselnie Molnár indulatos kitöréseit, hisztériáit és garasoskodását is. Amikor szegény teremtés harminckilenc éves korában, 1947. augusztus 28-án New Yorkban meghalt, Molnárt kínozza a lelkiismeret elkövetett igazságtalanságai miatt, és Vandát utólag gondviselő anyagnak, sőt, Jézus Krisztus megtestesülésének látta. (Ezt

a gondolatot darabként is megírta *A király szolgáló leánya* címmel, melyet soha nem mutattak be.)

Molnár találóan írja magáról, hogy a harmincas években ő az az ember volt, „akit a közép-európai gyűlöletáradat halálra sebzett, és aki ezért retteg az új kapcsolatoktól”.¹⁸

Vanda tisztában volt vele, hogy a holokauszt szörnyűségeiről értesülve Molnárt hatalmába keríti a „lélekrák”, és Amerikában sem lesz képes komédiát írni. Ezért a lehetőségekhez képest igyekezett eltitkolni előtte, mi folyik Kelet-Európában. Persze, így sem volt képes elzárni előle az eseményeket. A tömérdek borzalom után „csaknem bohózati hatással volt ránk, amikor meghallottuk, hogy életem munkájának látható nyomai, magyar és idegen nyelven megjelent összes műveim, illetve mindaz, amit közülük könyvkereskedésekben és magánkönyvtárakban fellelhettek, ezer és ezer más könyvvvel egyetemben a magyar kormány parancsára máglyára kerültek”.¹⁹

Vanda annál kevésbé hallgathatott a sok halott barátról és hozzátartozóról, mert az ő rajongásig szeretett testvérét is meggyilkolták Auschwitzban. Ezért tette fel utólag a kérdést Molnár: „Vajon mi keresnivalója volt ezen a világon egy ilyen rendkívüli érzékenységgel megáldott emberi lénynek, amikor ártatlan zsidók és keresztények millióit (köztük saját testvérét) röhögve vonszolták kínpadra és mérszárolták le, miközben száz- és százmilliók keresztbe font karral ültek, mint egy színházi előadás közönsége?”²⁰

Az önvád és a depresszió szorításában Molnár nem tehetett mást, mint az „önszálnalomnak” szentelt egy jelenetet, utolsó párbeszédés írását. Ebben önmagát állította színpadra halálos betegként, oxigénsátor alatt. Az ápolónője Vanda és maga Jézus Krisztus hoz neki orvosságot, s szabadítja meg a szenvedéseitől.

1952. április elsején halt meg gyomorrákban. New Yorkban. A Linden Hill temetőben nyugszik, Vanda mellett. Ő, aki pályája első, ragyogó felében a „konvencionális hazugságokat” formálta komédiává, még értesült arról, hogy imádott Budapestjén általánossá váltak a „kényszerhazugságok”. Ezeknek egyik látványos példája volt, hogy a Vígszínház, ahol a legnagyobb sikereit aratta, átnevezték a Magyar Néphadsereg Színházává. A teátrum falára egy márványtábla került, melyből egyetlen szó sem volt igaz, eltekintve attól, hogy ezzel a címmel adták ki Illés Béla olvashatatlanul rossz regényét: „A vígszínházi csata 10. évfordulóján hálával és kegyelettel adózunk a szovjet hősöknek.”

18 Molnár Ferenc: *Útitárs a száműzetésben*. I. m. 39.

19 Uo. 258–259.

20 Uo. 71.

Gara László emlékezete beszélgetésekben, levelekben

Kivel ült együtt Illyés Gyula a Régence teraszán?

Az 1938. augusztus 18-ai beszélgetés, *A Régence teraszán* természetesen fiktív. Alapja azonban – jól érződően – valóságos élmény. Apám közvetlenül azután, hogy visszatért Párizsból, szövegét – naplójegyzetbe foglalva – kiadta a *Nyugat* 1938. szeptemberi számában, majd – még ugyanebben az évben – beletette a *Nyugat* kiadónál megjelent *Magyarok* című kötetébe.¹ A beszélgetők a csaknem húsz évvel korábbi forradalmak után világgá futott nemzedék sorsát idézték föl: csupa öngyilkosság, halott, az élők pedig vagy elzüllöttek, vagy megőrültek. „A világ fölé akartunk lépni, az áradat fölé, ami a történelem folyása... eszmékbe kapaszkodva. Ideáknak akartunk élni...” – írja Illyés Gyula. Ők ketten hűek maradtak ugyan a forradalom eszményeihez, de hitüket a mozgalomban elveszítették. Egy életszakasz lezáródásáról van itt szó, és a vele járó megpróbáltatások keserű tapasztalatairól. Gondolták-e, hogy a be nem látható jövő – akár a közeledő világháború – a múlténál is jóval több csalódást hoz?

Gara László² és Illyés Gyula akkor barátkozott össze, amikor Párizsban, a húszas években közösen dolgoztak az 1927-ben megjelent kortárs magyar költők francia nyelvű antológiáján. Mint annyian, akik látták a magyar irodalom nagy értékeit és csekély nemzetközi jelenlétét, Garának is szívügye volt a magyar irodalom megismertetése francia földön, 1927 és 1946 között egy tucat könyvet fordított: Móricz, Kosztolányi, Kuncz Aladár, Karinthy, Márai műveit ültette át franciára. Apámmal folytatott 1938-s (feltételezett) beszélgetését követő leveléből

ILLYÉS MÁRIA (1941) művészettörténész, filológus. 1967-ben végzett az ELTE Bölcsészettudományi karán, francia-művészettörténet és pszichológia szakon. 1967 és 1975 között a Marx Károly Közgazdasági Egyetemen tanított francia nyelvet, 1975–1996-ig a Budapesti Szépművészeti Múzeumban múzeológusként dolgozott. 1982-ben szerzett doktorátust az ELTE-n Ferenczy Béni szobrászatáról írt dolgozatával. 1974-től kezdve publikált 19–20. századi képzőművészeti témájú cikkeket és tanulmányokat periodikákban és katalógusokban. 1996 óta édesapja, Illyés Gyula hagyatékának rendezésével is foglalkozik. Kötete: *XIX. századi francia művek a Szépművészeti Múzeumban* (magyarul és franciául is; Szépművészeti Múzeum, 2001).

1 Újra közlése gyűjteményes kötetben: Illyés Gyula: *Itt élned kell, I.* Budapest, 1976, Szépirodalmi Könyvtár, 326–331.

2 Gara László egy híján hatvan éve, 1966. május 8-án lett öngyilkos egy kis párizsi lakásban.

kiderül, hogy a *Puszták népe* és a Petőfi franciára fordításán már akkor gondolkodott, és bízta apámat annak a megírására, amiről a Régence teraszán szó esett: a párizsi magyar emigráció történetének elmondására. Illyés Gyula akkoriban kezdte tervezni ezt az életrajzi regényét, amelynek első fejezetei 1943-tól *Hunok Párisban* címmel jelentek meg folytatásban. Hogy a könyv nem készült el hamarabb, és könyvalakban csak 1946-ban került a közönséghez, abban a világháború eseményei játszottak közre.

Mint ahogy abban is, két és fél évvel a Régence-beszélgetés után, 1941 karácsonyán, amikor Gara édesanyjának apámhoz kellett folyamodnia, hogy segítsen csomagot eljuttatni Franciaország nem megszállt területére, az Ardeche egy falujába menekült fiának. Gara és apám személyes találkozásai 1946-1947-ben újra felélénkülhettek, amikor apám Párizsban járt, hogy a francia-magyar kulturális kapcsolatok javításán próbáljon munkálkodni, és bevonta Garát is terveibe. Levezetésük viszont 1955-től vált sűrűvé apám verseskötetének francia fordításával és kiadásával kapcsolatosan. A Seghers kiadónál megjelent Illyés-kötet alapfordításait Gara készítette, és a fordítási és szerkesztési alkalom nemcsak keretet adott barátságuknak, hanem formálta és ki is bontakoztatta.

Gara leveleit Kulin Borbála, a Petőfi-fordító Jean Rousselot-éit Tüskés Anna adta közre, hadd említsek itt néhány motívumot, amelyekről ott nem volt szó.

Az én első emlékem Gara Lászlóról a Quartier Latin (vagy a Montparnasse?) egyik kis kávéházához fűződik, azt hiszem, ott láttam őt először. Hároméves kényszerű budapesti tartózkodása után akkor már – 1955 elejétől – újra Párizsban volt. De bizonytalan állását a Párizsi Magyar Intézetben az 1956-os magyar forradalomkor föladta, és ezután egyik motorja lett a forradalom melletti nemzetközi kiállásnak. Megszakadt a kapcsolata a hivatalos Magyarországgal. A párizsi kávéházban, ahol 1957. január 20-a táján együtt ültünk a kis kerek márványasztal mellett, hosszú és elmélyült beszélgetést folytatott anyámmal. Később értettem meg, miről volt szó. Mert akkor természetesen semmi másra nem tudtam figyelni, csak a francia főváros szédítő forgatagára. Az 1956-ban szétlőtt Budapest romjaival az emlékezetemben teljesen lenyűgözött a szépség, a tisztaság, a csillogás, a jó illatok, az igazi kávé, a narancslé a pohárban. Elbűvölten ültem, és nem figyeltem arra, miről beszélt Laci, mert hamarosan az ő felszólítására így kellett őt szólítanom, természetesen tegező formában. (Ez kezdetben egy kicsit nehezen ment.)

Anyám azután hazautazott. Gara László – kihasználva az 1956-os forradalom után a magyarok és elsősorban az írók iránt, főleg értelmiségi körökben ébredt általános nagy rokonszenvet – teljes lendülettel folytatta a magyar irodalom megismertetését Franciaországban. Ami apám művét illeti, egykori tervéhez, apám *Petőfijéhez* tért vissza. Miután anyám visszaérkezett Budapestre, Jean Rousselot, a *Petőfit*, majd másfél év múlva franciára átültető költő és író, a későbbiekben apámnak szintén jó barátja, arról tudatta 1957. február 9-ei levelében, hogy Gara már készíti is a könyv nyersfordítását. Ettől az időtől fogva, tehát 1957 elejétől 1962 júliusáig, egészen pontosan a *Petőfi* francia megjelenéséig,

a levelezés apám és Gara között többnyire francia nyelven folyt, és időnként nem a saját nevükön. A közel egy tucat Gara küldte levél címzettje és megszólítottja általában anyám volt. A Gara Lászlónak szóló levelek megszólítása pedig „kedves barátnőm”, illetve „kedves Claire”. Ugyanis Gara László leveleit és levelezőlapjait, ha nem keresztnevének kiolvashatatlan monogramjával, akkor Claire Daurat néven írta alá. Ebben a rejtőzködő magatartásban közrejátszott a kedvezőtlen politikai klíma, törekvés a levélcenzúra elkerülésére, de a levelező feleket nyilván az is óvatosságra készítette, hogy – volt arra eset korábban – nem érkezett meg Illyés Gyulához a szerződést kínáló francia kiadó levele.

Magyarországon, az 1957-es év legelején, a megtorlás gépezete rendületlenül haladt előre, bár voltak bizonyos megtorpanásai. Az iskolákba szigorúbb, „vonalas” tanárokat neveztek ki, és a „megbízhatatlanokat” elküldték, de a diákok rebellis viselkedését, ellenállási kedvét nem igen sikerült megtörni. Január elején letartóztatták Zelk Zoltánt és Háty Gyulát, de a népi írók még egy kéthetente megjelent irodalmi folyóirat, a *Magyar Írás* engedélyezéséhez készítettek beadványt (bár nem lett belőle semmi). Március végén fölmerült a népi írók megvádolása is (Zelk és Háty tettestársaiként), viszont a Kossuth-díjat olyanok is megkapták, akiket akár felelősségre is vonhattak volna. Tavaszra azonban egyre határozottabb és erősebb politikai vonal körvonalazódott. Apám még áprilisban nyíltan megírta nekem, hogy letartóztatták Déryt, de hogy május 23-án Bibó István következett, már nem közölte. Apámat és Némethet fogadta ugyan Kádár, amikor az írók szabadon bocsátását kérték, de eredményt nem értek el. Ha a nagypolitika nem is, de a nemzetközi közvélemény – közte a francia értelmiség – ekkor még némi támasz és védelem reményét jelenthette egy nem teljesen magabiztos terror fenyegetése ellen.

Gara László mindent megtett magyar író társai érdekében. Anyámtól értesült apám igen rossz lelki állapotáról. Erről beszéltek abban a kis párizsi kávéházban, meg arról, hogy mi vezethetné ki apámat a mély levertségből. Nyilvánvalóan a munka. Apám azonban az eltiport forradalom után nem akart Magyarországon publikálni, és ezt a véleményét ki is nyilvánította, még egy évvel később is. Gara László anyámnak küldött 1957. februári – mindössze keresztnevének kezdőbetűjével jelzett – képeslapján szövegek küldését kérte, ahogy a későbbiekben kiderült, a *Petőfi*-ről volt szó. ugyanennek a hónapnak végén már megérkezett az első fejezet a párizsi kiadó címére. A kiadó Pierre Seghers, Illyés egy évvel korábbi francia verskötete után, Gara közbenjárására, láthatatlanban vállalta a *Petőfi* megjelentetését a népszerű „Vies passionnées” (Szenvedélyes életek) sorozatában. A könyv bővítései hozzá érkeztek, fordításra ő adta át Garának érkezésük sorrendjében a bővítésre szánt részleteket. Apám mindig úgy nyilatkozott, hogy a *Petőfi* bővítései franciák számára ismeretlen magyar vonatkozások érthetővé tételét szolgálták. A rohammunka elején fölvetette, hogy a Petőfi helyett, a néhány évvel korábban franciául megjelent *Puszták népét* kellene inkább átdolgozni. Gara azonban bízott a *Petőfi* sikerében. Így hát apám április 15-én már „nyakig merülve” folytatta a munkát. Június 7-én anyám azonban

arról tájékoztatta Gara Lászlót, hogy apámat kórházba vitték, és egy „igen dicserő módszerrel, altatással gyógyítják”. Rossz lelki-fizikai állapota, a háromhetes kórházi kezelés és az egyre aggasztóbb politikai légkör ellenére 1957. júliusában elkészült a bővítésekkel. A *Petőfi* utolsó részlete 1957. július 21-én futott be a kiadóhoz. Gara László ekkor állt neki a fordításnak. Ezután egy évig nem volt vagy nem maradt fönn közöttük levélváltás.

Gara kiváló fordító volt, franciául rutinosabban fogalmazott, mint magyarul, erre regényének, a *Saint-Boniface és lakóinak* saját maga által készített magyar verziója a legjobb bizonyíték. A jó fordításnak egyben „átültetésnek” kell lennie, de ezt a munkát a *Petőfin* már nem ő végezte el. Rousselot több kötetet írt Seghers „Szenvedélyes életek” sorozatába, szerette és becsülte apámat, Gara eleve őt szemelte ki a saját, szövegű nyersfordításának átalakítására.

Jean Rousselot 1958. szeptemberében kezdte a fordítás „adaptálását”: „Szeptember 28-a óta, hogy szívvel (és lélekkel) belefogtam *Petőfijének* adaptálásába a drága Gara nyersfordítása alapján, magamat közelebb érzem magához, mint valaha. Haladok! Örülök ennek a munkának, hogy együttműködhetek magával! Mi mindent tanulok a társaságában! Csak azért írom ezt a pár sort, hogy köszönetet mondjak, hogy biztosítsam baráti hűségemről!” – írja Illyés Gyulának 1958 októberében.

A nyers szöveg átalakítása irodalmi nyelvre Illyés Gyula *Petőfi*-könyvének esetében különösen nehéz, mert más „kontextusba” kell helyezni. Ugyanis itt az „adaptálónak” *Petőfi* személyiségét és verseit tágabb értelemben is bele kell helyezni a francia 19. századba, átültetni *Petőfi* kortársainak, a 19. századi francia költőknek fogalomkészletébe, kifejezésrendjébe. A francia átlag olvasónak, a 19. századi költészetből Victor Hugo, Lamartine, Musset hangja csendül föl, ezeknek a nagy alkotóknak társadalmi gyökerei, mentalitása és forradalmi elképzelése viszont igencsak különböző *Petőfiétől*. Apám *Petőfijében* igen sok a versidézet, *Petőfi* erősen politizált szó- és kifejezés-készletével, kulturális vonatkozásaival nehezen helyezhető párhuzamba, egy „légkörbe” a 19. századi francia költői közeggel. Kivételt talán csak a tájleíró versek képeznek. Éppen ezért apám a legnagyobb szabadságra bátorította fordítóit a versek, a szövegrészek átalakításában, kihagyásában, kicserélésében.

Rousselot 1959 áprilisában fejezte be a munkát. Időközben a könyv kiadását a Seghers kiadó helyett a Gallimard vállalta. Claire Daurat (alias) Gara László 1959. július 11-én írta meg, anyámnak címezve, de persze apám számára, a váltás történetét. A levél eredetileg francia nyelvű, csak a kiadásra vonatkozó részletét idézem:

„Kedves Flóra,

Ne haragudjon, hogy mindkettőjüket ilyen hosszú ideig nem értesítettem a *Petőfi* fordítás híreiről, de mindenképpen végleges hírt akartam adni. Ezt pedig csak ma tudom megtenni.

Először is azt kell mondanom, hogy a hír jó.

Pontosan egy éve, amikor a nyersfordítás elkészült – de Rousselot még nem végezte el a műfordítási munkát –, a könyvet bemutattuk Seghers-nek. Csak néhány percig lapozgatta, azután pedig megjegyezte, hogy a műben »nincsenek párbeszédek«, hogy »nem elég regényes« stb. A fordító, kell-e mondani, halálosan megbántódott ezektől a megjegyzéseitől, mert úgy véli, hogy a Petőfi fölötté áll mindannak, amit Seghers ebben a sorozatban közölt.

A kiadó egy kissé túlzott kereskedelmi szellemről tett bizonytságot, ugyebár?

Erről az ügyről azért nem szoltunk semmit, hogy egyikőjüket se kedvetlenítsük el, és azért sem, mert bizonyosak vagyunk abban, hogy jó ügyet képviselünk. Amikor Rousselot végleges alakításait elvégezte a könyvön, egy példányát átadtuk Seghers-nek, egy másikat, biztosság kedvéért Gallimard-nak. Senkitől semmiféle ajánlásra nem volt szükség, hogy három lektor, 18 napos rekordidő alatt elolvassa a kéziratot. Ezután Mascolo telefonált, hogy a Petőfit a Gallimard vállalja, és hogy hamarosan kapunk szerződést. Reméljük, hogy örülni fognak ennek az eredménynek, mint ahogy mi is örülünk. Ha beleegyeznek mindketten, írni fogunk Seghers-nek, hogy nem élünk a szerződésével, lemondunk róla, hiszen úgy ítélte meg, hogy a könyv nem illik elég jól a sorozatába.

Ami bennünket illet, mi szívesebben vesszük a Gallimard-féle megoldást. Fogalmunk sincs, mit fog a szerződés tartalmazni, de nem hisszük, hogy kevésbé volna kedvező (vagy jelentősen alul maradna) Seghers ajánlatánál. Másfelől a kritika nagyon követi mindazt, amit a Gallimard ad ki a *Du monde entier* («Szerte a világból») sorozatában, míg a *»Vies passionnées«* («Izgalmas életek») sorozat sokkal kisebb érdeklődést kelt. [...] Claire”

Az említett három lektor közül kettőt tudunk azonosítani. Az egyik nyilván a már említett Dionys Mascolo volt, a másik azonossága pedig Gara (alias Claire) egyik későbbi 1961. február 2-ai leveléből derül ki, egy részlete álljon itt (ez a levél magyar nyelvű):

„Ami a Petőfit illeti, csak annyit tudunk, hogy nyomdában van, úgyhogy hamarosan megjelenik; sajnos a pontos dátumot ma még nem tudom megírni, mert Mascolo barátunk napok óta beteg és csak ő adhatna pontos felvilágosítást. Mindenesetre már csak hetek kérdése az egész. Gallimard óriási cég, irtózatoss bürokráciával, és sajnos Camus, aki tíz nap alatt elolvasta és elfogadtatta a könyvet, már nem kísérheti figyelemmel a kötet sorsát. De egészen bizonyos, hogy már szedik (ez az értesülés a nyomdai osztálytól származik).”

Albert Camus, 1943 óta volt a Gallimard lektora, de akkor már nem kísérhette figyelemmel, mert egy évvel korábban, 1960. január 4-én meghalt autóbalesetben, de döntő szerepe volt a *Vie de Petőfi* megjelenésében.

A könyvet végül a „Leurs figures”, a kiemelkedő személyiségekről szóló („Ilyenek voltak”) sorozatban 1961 májusában kezdték nyomtatni, és 1962 februárjában lett kiadásra kész. Hivatalos bemutatása 1962 nyarán volt, Rousselot 1962. augusztus 20-ai levele szerint: „le Petőfi a été honoré, lui aussi, de grands papiers...” (A *Petőfit* is megtisztelték komoly méltatásokkal a nagy lapok.)

Gara László 1948-tól 1956 végéig 35 levelet váltott apámmal, 1957-ben 9-et más néven, 1958-ban egyet sem, 1959-ből szintén csak egy maradt meg. A levelezés egy újabb feladat kapcsán, 1960 augusztusától élénkül meg újra. De ez már egy másik történet.

Mint ahogy újabb történet az 1963-ban *Petőfi Sándor* címmel a Szépirodalmi kiadónál megjelent életrajzé. Ennek szövege eredetileg azonos volt a Seghers-hez eljuttatott, bővített *Petőfivel*, de a Gallimard-nál megjelent francia *Vie de Petőfi* jóval rövidebb ennél. A fordító(k) bőven éltek a változtatási szabadsággal, amelyre apám felhatalmazta őket. Sok passzus és vers kimaradt, más versek kerültek be helyettük, mint ahogy Rousselot az egyik levelében írta:

„Ami szükséges, nos, azt elvégezzük, én magam elvégzem: formát adok a fordításnak, rövidítem, kihagyva azokat a bekezdéseket, amelyek talán nem érdeklik annyira a francia olvasóközönséget, mint amennyire a magyart. Röviden szólva: meghúzom az utolsó vonásokat ezen az életrajzon, hogy komoly kiadó kezébe kerüljön, amelyik méltó a megjelentetésére.”

A Seghers-hez eredetileg elküldött könyv gépirat-másolata került 1963-ban a Szépirodalmi kiadóhoz. Ahogy Rousselot céloz rá, a bővített változat nem minden részlete érdekelhette a francia olvasókat, ugyanis apám – eredeti szándéka vagy elképzelése ellenére – a rövidebb, 1936-os *Petőfit* 1957-ben sok, első-sorban a magyar olvasónak szóló idézettel, több történelmi és irodalmi elemzéssel gazdagította. Magyarországi megjelentetése előtt a Szépirodalmi fölkérésére Dienes András *Petőfi*-kutató 36 oldalas lektori javaslatot állított össze. Ennek alapján apám – 1963-ban – elvégezte a kéziratot a *Petőfi*-kutatás legfrissebb állása szerinti módosításokat. Így fordulhatott elő, hogy több adat, melyeket Dienes javaslatai alapján apám a magyar kiadásra rávezetett, a francia Gallimard-féle kiadásban még nincs bent. A kutatónak és embernek is kiváló Dienes András, (aki megérdemli, hogy személyére méltón emlékezzünk), részletes és lelkiismeretes korrekciókat ajánlott az eredeti, illetve a bővített változathoz. Javaslatait azonban Illyés Gyula nem minden esetben fogadta el. Apám ugyanis, ha véleménye lényegesen nem változott is, 1957 elején *Petőfi* korát és eszméit más fénytörésben látta, mint 1936-ban, mint ahogy lelkiállapota, nézetei a történelemről is átalakultak ez idő alatt, hiszen, ez a könyv nemcsak *Petőfi* korának, hanem írójának képe is. Hogy csak az 1936-os kiadás egyik első méltatójának, Schöpflin Aladárnak szavait idézzük: „Illyés, a költő, nem tudja tisztán csak a történetíró vagy a kritikus szemével nézni *Petőfit*. Belerajzolja a képbe önmagát is, s a saját emberi és költői ideálját alakítja ki belőle. Mint az igazi jó arcképfestő, egyszerre

két képet fest: Petőfiét és Illyés Gyuláét.” És ha az 1936-os könyv a társadalmi forradalomra, az 1963-ban kiadott *Petőfi Sándor* az idegen uralom által levert szabadságharcra teszi a hangsúlyt.

Végül pedig: milyennek láttam emlékeim főszereplőjét, Gara Lászlót? Diszkrét, művelt, érzékeny embernek jellemezték. Összes tulajdonsága közül a szerénységét emelném ki. Megnyilvánult ez már a külső megjelenésében, ahogy szürke lódenkabátjával, dugig tömött fekete aktatáskájával, sietős lépteivel, csöndes beszédével teljesen beleolvadt a mindennapok sürgő-forgó párizsi tömegébe, a párizsi hétköznapiakba. Látszólag semmi feltűnő jellegzetesség nem emelte ki, semmi eltérő vonás nem választotta el az igazi párizsiaktól. Mégis, ha magunk elé akarjuk képzelni a tipikus vagy az átlagos párizsi embert – nem ő jut az eszünkbe. Leginkább talán azért nem, mert noha kiválóan tudott franciául, a franciát erős magyar akcentussal beszélte. Talán ez az egyik tünete annak, hogy Gara, aki életéből majdnem kétszer annyi ideig élt Franciaországban, mint Budapesten (1904–1924, 1952–1954) mégsem akart azonosulni a franciasággal, bármit értünk is ezen.

Szerénységét, azt, hogy nem akart kitűnni, hogy a háttérben szeretett volna maradni, megjelenésén túl sorsválasztó pillanataiban tanúsított döntései jelzik. Elutasította a felmerült kedvező lehetőségeket, például, hogy őt nevezzék ki a párizsi magyar intézet vezetőjévé. Pedig minden erre a feladatra predesztinálta: széles körű műveltsége, nyelvtudása (német és latin is), remek tájékozottsága a magyar és a francia irodalomban, nagy zenei műveltsége, és még a sporthoz is értett! Kiváló kapcsolatteremtő képessége és biztos értékítélete. De szellemi autonómiáját megőrző karakán ember – szabad ember – akart maradni. Noha azt írta apámnak 1956. augusztus 30-án: „Kulinak születtem, nem mandarinnak” mégis olyan kuli volt, akinek szava mandarinoknak parancsolt. Teljesítette azt a feladatot, amelyet maga elé állított: a magyar irodalom bevezetését a francia mezőnybe.

Ahogy mondani szokás: volt tehát mire szerénynek lennie.

Petrarca és a magyar költők

I. Petrarca magyarországi fortunája

Olaszországban és szerte a világon a múlt évben megemlékeztek Francesco Petrarca halálának 650. évfordulójáról.¹ Petrarcát Magyarországon egészen a 18. század végéig nem a szerelem nagy költőjeként, hanem elsősorban latin versei, a szintén latinul írt humanista levelei és erkölcsfilozófiai tanulmányai alapján ismerték. Természetesen az Itáliát megjárt magyarok, Janus Pannonius és az olasz egyetemeken tanuló diákok, illetve a magyar humanisták közül többen ismerhették Petrarca a „vulgáris”, olasz nyelven írt költeményeit is. Balassi Bálint 16. századvégi szerelmi költészete az európai petrarkista költészet magyar remekműve, és az is lehetetlen, hogy az Ariostót, Tassót és Marinót olaszul olvasó Zrínyi ne olvasta volna Petrarca *Daloskönyvét*.² A 18. század közepéig azonban Magyarországon elsősorban Petrarca latinul írt erkölcsi műveinek volt nagy olvasottsága.³

Mivel Balassi Bálint életében csak az *Istenes énekei* jelentek meg, és a Júliaciklus kéziratos versei majd kétszáz éven át szinte teljesen ismeretlenek voltak,

SÁRKÖZY PÉTER (1945) irodalomtörténész, a római La Sapienza Tudományegyetem magyar tanszékének nyugdíjas professzora.

- 1 November 7–9 között a Szegedi Egyetem Olasz Tanszéke és a budapesti Olasz Kulturális Intézet „Petrarca 650” címmel nemzetközi konferenciát rendezett a költő életművéről és szerelmi lírájának az európai költészetre gyakorolt hatásáról. Ez az írás az ott elhangzott előadás szerkesztett szövege.
- 2 Vö. Imre Sándor: *Az olasz költészet hatása a magyarra* (Budapesti Szemle, 1878), in Uő., *Irodalmi tanulmányok*. Budapest, 1897, II, 3–148.
- 3 Szauder József: *Petrarca Secretuma a XVII. századi magyar kultúrában*. In Uő: *Magyar irodalom – olasz irodalom*. Szerk. Sárközy P. Budapest, 2013, Argumentum, 15–28, Francesco Petrarca latin műveit a szegedi Lazi kiadó jelentette meg 1999–2018 között hat kötetben Lázár István Dávid és Szörényi László gondozásában. Petrarca életművét részletesen mutatja be a *Petrarca Kaulauz*. Szerk. Viktoria Kirkham – Armando Maggi, ford. Lengyel Réka. Budapest, 2018, Kortárs Kiadó.

csak 1874-ben kerültek elő egy másolatban,⁴ így a költő petrarkizmusa sokáig ismeretlen maradt. Petrarca olasz nyelven írt verseit csak a 18. század végén kezdték megismerni Magyarországon az európai szentimentalizmus századvégi nagy hullámának köszönhetően. Ekkor az összes európai író Petrarca verseket olvasott. Kármán József az *Uránia* folyóirat 1794. évi első számában közölte Petrarca *Chiare fresche e dolci acque* kezdetű canzonéját⁵ és négy Petrarca szonett prózafordítását, amelyekhez bevezető tanulmányt írt Petrarca provençai lakóhelyéről, Vacluse-ról.⁶ Az *Urániában* 1794-ben közölt regénye, a *Fanny hagyományai* is egy olasz Petrarca mottóval kezdődik.⁷ Kazinczy Ferenc nagyra tartotta Petrarca lírai költészetét, már első regényében, a *Bácsmegyei ösveszedett leveleiben* a főhős Petrarca verseinek olvasásában keres menedéket saját szenvedéseire. Maga is fordított Petrarca verseket, írt szonetteket és nagyon büszke volt arra, hogy a modern magyar költészetben meghonosította a szonett-formát. Ugyanakkor Petrarca verseinek magyar kiadására egészen a 19. század végéig várni kellett, ugyanúgy, mint Dante *Isteni színjátéka* és Boccaccio *Decameronjának* a fordítására is.

II. Két magyar petrarkista költő

Petrarca olasz nyelvű költészetének igazi magyarországi hatása azonban nem a fordításokban, hanem két magyar költő, Balassi Bálint és Kisfaludy Sándor életművében mutatkozott meg, és volt döntő hatású. Sem Balassi Bálint, sem Kisfaludy Sándor nem fordítottak le egyetlen Petrarca verset sem, de ők ketten nevezhetők a magyar irodalomban teljes joggal petrarkista költőnek. Mindketten Petrarcatól tanulták és vették át a szerelem modern felfogását, amelyben a költő szerelmének tárgya hús-vér nő, és nem a trubadúrköltők elvont ideája. Mindkét költőnk szerelmi lírája Petrarca vulgáris, azaz, olasz nyelven írt „szét-szór” verseinek, a reneszánsztól kezdve mindenki által *daloskönyvként* tisztelt *Canzoniere* (latin címén *Rerum vulgarium fragmenta*) hatására formálódott ki.

Igaz, Balassi Bálint esetében az irodalomtörténészek között sokáig tartott az a tévhit, hogy a költő petrarkista szerelmi költészete nem más, mint a trubadúrköltészet magyar változata, illetve, hogy szerelmi lírája a 16. századi neolatin

4 *Balassa-kódex*. Szerk. Varjas Béla. Budapest, 1944, MTA; Balassi Bálint: *Balassa-kódex*. Szerk. Vadai István – Tamás Zsuzsa. Budapest, 1994, Balassi Kiadó.

5 Sárközi György fordításában: „Üdítő, tiszta hullám, melyben megmerte kényes testét az egyetlen, kit nőnek érzek.” In *Petrarca Daloskönyve*. Ford. Sárközi György, szerk. Halász Gábor: Budapest, 1943, Franklin.

6 Vö. *Első folyóirataink: Uránia*. Szerk. Szilágyi Márton. Debrecen, 1999, Kossuth Egyetemi Kiadó.

7 „Non la conobbe il mondo mentre l'ebbe / Connobbil'io, che a pianger qui rimasi”, CCCXXXVIII. szonett. Keresztury Dezső fordításában: „Nem ismerte a világ, míg ővé volt, / csak én, ki itt maradtam őt siratni”, in *Francesco Petrarca Daloskönyve*. Szerk. Kardos Tibor. Budapest, 1967, Európa, 427.

petrarkista költők, Marullus, Angerianus és Johannes Secundus hatására alakult volna ki, hiszen hányatott élete után fennmaradt könyvtárában csak az ő köteteik voltak meg, de hiányzott a *Canzoniere*. (Viszont Báthory István gyulafehérvári vagy krakkói udvarának könyvtárában megvolt, miért ne olvasta volna, hiszen tudott olaszul.) Hála Waldapfel József,⁸ majd Bán Imre, Klaniczay Tibor, Amedeo Di Francesco, Armando Nuzzo és más kutatók tanulmányainak, valamint az MTA és a velencei Fondazione Cini alapítvány szervezésében 1970–2013 között rendezett olasz-magyar művelődéstörténeti konferenciasorozat 16. századdal foglalkozó köteteinek,⁹ megváltozott Balassi petrarkizmusának megítélése. Ráadásul a *Szép Magyar Komédia* 1958-ban a Fanchali Jób-kódexben történt felfedezése óta ez a kérdés egyértelműen eldőlt. Balassi színműve ugyanis Cristoforo Castelletti pásztorjátéka, az *Amarilli* olasz szövegének átírásával készült,¹⁰ és ez a tény bebizonyította, hogy Balassi tudott olaszul, és akkor miért is ne olvasta volna Petrarca olasz *Daloskönyvét* Báthory István gyulafehérvári vagy krakkói udvarában? Balassi pásztorjátéka annak ellenére, hogy fordítás-átdolgozás, joggal tekinthető Balassi költői életműve szerves részének, és annak előszava egyúttal bizonyítéka, hogy Balassi szerelmi költészete Petrarca verseinek és a 16. századi petrarkista verseket író neolatin költők latin verseinek együttes hatására alakult ki, és lett az európai petrarkista költészet első magyar műve.

Mivel Balassi Bálint Júlia-versei három évszázadon keresztül hozzáférhetetlenek voltak,¹¹ a magyar irodalomban nem őt, hanem egy másik, magyar költőt, a 18–19. század fordulóján alkotó Kisfaludy Sándort nevezték el „magyar Petrarcának”.

Kisfaludy Sándor a 19. század első felében, de legalábbis az első két évtizedben vitathatatlanul a legismertebb és a legnépszerűbb magyar költőnek számított nemcsak Magyarországon, hanem a külföldön is. Az 1801-ben megjelent, a Petrarca *Daloskönyvéhez* hasonló szerkezetű és témájú *Kesergő szerelem*, majd a hat évvel később a *Boldog szerelemmel* egy kötetbe szerkesztett két *Himfy*-ciklus óriási sikert aratott a korabeli olvasók körében. Ez volt ugyanis Magyarországon az első olyan verskötet, amely csak szerelmes versekből állt, hiszen Csokonai *Lilla ciklusa* négy évvel később posztumusz kiadásban jelent csak meg. A *Himfy*-versek Petrarca *Daloskönyvének* szerkesztését követve és a Petrarca-szonettek

8 Waldapfel József: *Balassi, Credulus és az olasz irodalom*. Budapest, 1938, Pallas, Irodalomtörténeti füzetek, 61.

9 *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*, a cura di Vittore Branca, Firenze, L. Olschki, 1973; *Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento*, a cura di Tibor Klaniczay e Péter Sárközy. Budapest, 1973, Akadémiai Kiadó.

10 Vö. Amedeo Di Francesco: *A pásztorjáték szerepe Balassi Bálint költői fejlődésében*. Budapest, 1979, Akadémiai. A római magyar tanszék szerkesztésében megjelent a *Szép Magyar Komédia* bilingvis kiadása Romina Cinanni fordításában, és mellékletben az *Amarilli* szövege is: Balassi Bálint: *Bella Commedia Ungherese*. Roma, 2004, Accademia d'Ungheria.

11 Balassi Bálint szerelmes verseinek szövege Szilády Áron kiadásában először 1879-ben jelentek meg.

formájában szólaltatták meg a szerelem érzéseit. Ennek köszönhetően a század elején nagy népszerűségnek örvendtek főleg a nőolvasók körében, annyira, hogy a *Himfy-szerelmei* kötet volt az első anyagilag is sikeres könyvkiadás Magyarországon.

III. Kisfaludy Sándor, a „magyar Petrarca”

A fiatal, huszonegy éves, akkor még göndör hajú, kékszemű fiatal testőrhadnagy, 1793-ban lett a bécsi Magyar Nemesei Testőrség tagja, ahol korábban a „testőr írók” (Orczy Lőrinc, majd Bessenyei György, Barcsay Ábrahám, Báróczy László) is szolgáltak. Az udvari szolgálat mellett a gyerekkora óta németül jól beszélő fiatal, aki a jezsuiták iskoláiban latin és görög auktorokat tanulmányozott, megtanult franciául és olaszul, részt vett a bécsi társasági életben. Megismerkedett a Bécsben élő magyar írókkal és költőkkel (köztük későbbi jó barátjával, Batsányi Jánossal), sokat olvasott, és latin, francia és olasz verseket fodított. A Császárváros legszebb és leghíresebb olasz-spanyol táncosnőjének, Viganóné Maria Medinának lett az udvarlója, aki kétévi kapcsolatuk alatt megismertette az olasz nyelvvel és irodalommal is. Az itáliai napóleoni háború kitörésekor Kisfaludy Sándort 1796 elején áthelyezték az észak-olaszországi hadjáratba induló egyik gyalogezeredbe. Három hónapig tartó észak-olaszországi művészi élményekben és szerelmi kalandokban gazdag út után részt vett a francia hadsereg által ostromlott Milánó várának védelmében, majd miután francia fogságba kerültek, egy újabb, a Mont Blanc-on és a francia Riviérán át vezető fárasztó, de szép út után¹² Petrarca lakóhelye, a Vaucluse melletti provanszi kisvárosban, Draguinanban töltött két hónapot egy barátságos családnál, ahol úti naplóján dolgozott, amelybe első verseit is beleillesztette.

Kisfaludy a franciaországi fogsága idején vált költővé. A szép provanszi tájban, Petrarca egykori otthona közelében egyre többet olvas. Vergilius és Petrarca versei mellett az új barátnője, a művelt párizsi lány, Caroline d’Escalapon által ajánlott francia szerelmi és erotikus költőket, Évariste Parnyt, Mme Deshuilères-t, François-Joachim Pierre de Bernis-t, valamint Rousseau *Új Héloise*-ét is olvasta, és egyre nagyobb kedve volt magának is az írásra. Két hónapi „nyaralás” után a franciák becsületszó ellenében szabadon engedték a fogoly tiszteket, és magyar barátjával együtt egy viharos tengeri út után tért vissza Genovába, majd Ausztriába. Ezt követően három évig a Habsburg Birodalomhoz tartozó Württembergi hercegségben szolgált az ezredével, és 1799-ben részt vett három

12 Olaszországi útjáról és francia fogságáról részletesen ír a kiadatlanul maradt *Napló és francia fogság* című, Mikes Kelemen *Törökországi leveleivel* egyenrangú, igen olvasmányos művében. Kiadásai: Szerk. az Apáczai Csere János gimnázium munkaközössége, Magyar Helikon, 1962, valamint Kisfaludy Sándor: *Szépprózai művek*. Szerk. Debreczeni Attila. Debrecen, 1997, Kosuth Egyetemi Kiadó.

Napóleon elleni véres svájci csatában. A szolgálata első két békés évében azonban Kisfaludyban kezd kifermődni a gondolat, hogy Petrarcat követve ő is egy szerelmes versciklusban örökíti meg alteregója, Himfy szerelmét, és ezekkel meghódítja Szegedy Rózát, akit olaszországi útja előtt ismert meg egy badacsonyi szüreten. Így is lett. Előbb elküldte az őt korábban kikoszarozó Rózának a Himfy-versek első kötetének kéziratát, majd otthoni barátai segítségével megkérte és elnyerte annak kezét és hozományát. 1799 első felében a franciákkal kötött békekötés után leszerelt, és visszatért sümegi birtokára. 1800-ban összeházasodtak Szegedy Rózával, 1801-ben pedig megjelent a *Himfy szerelmei* első kötete. A nagy közönségsiker után sümegi birtokain és felesége badacsonyi szőlőjének köszönhetően boldogan élt 1844-ben bekövetkezett haláláig, mint jómódú gazdálkodó magyar nemes (Berzsenyi Dánielhez, Kazinczyhoz és Kölcsey Ferenchez hasonlóan) és mint elismert költő, regék és drámák szerzője.¹³

IV. A Himfy szerelmei

A Kisfaludy Sándor szerelmes verseit tartalmazó két kötet, a szerző neve feltüntetése nélküli *A Kesergő szerelem* (1801) és a házassága első éveiben írt *Boldog szerelem* 1807-ben *Himfy szerelmei* címmel jelent meg, ekkor már a mindenki által ismert költő nevének feltüntetésével. Az első kötet előszava a szerelmi költészet magyar irodalomba való felvételének szükségességét hirdeti, míg a mindkét ciklust tartalmazó kötet előszavában Kisfaludy büszkén vallja, hogy azért írta Petrarca *Daloskönyve* mintájára szerelmes verseit, hogy ezek által megteremtse a magyar szerelmi lírát, és ezzel tudjon szolgálni hazájának.

Érdekes összevetni a két kiadás előszavait Balassi Bálint *Szép Magyar Komédiához* írt *Prológusával*, amelyben szerelmi költészet magyarországi meghonosításának szükségességét hirdeti éppúgy, mint Kisfaludy, aki nem tudhattott sem Balassi Júlia-verseiről, sem Csokonai szerelmi lírájáról.

Balassi Bálint így ír a bevezetőjében: *nem tudom, hogy micsoda bolond szokás és pór szemérmesség bánt bennünket, hogy azt csak mi szégyenljük, azmivel egyéb nemzet dicsekedik és tisztelgetik, [...] Oztán mennyi olasz, francúz, német vagyon, ki azféle dolgokról szerez verset, vagy komédiát, ki nem botránkozásnak, hanem szép találmány-nak dicsírnek egyéb nemzetek! Ha én is azért a magyar nyelvet ezzel akartam meggazdagítani, hogy megismerjék mindenek, hogy magyar nyelven is meglehetne ez, ami egyéb nyelven meglehet.* Hasonlóképp Kisfaludy Sándor is büszke volt arra, hogy ő a szerzője a magyar nyelv és irodalom első önálló szerelmes dalokat tartalmazó kötetének.

13 1809–1910 között II. József megtette szárnységédeként részt vett a Napóleon ellenes nemesi inszurrekcióban, majd a Magyar Tudós Társaság (később Tudományos Akadémia) megszervezésében és az 1831-ben létesült Füredi Magyar Színház megalapításában. Vö. Fenyő István: *Kisfaludy Sándor*. Budapest, 1961, Akadémiai Kiadó.

Csokonai a *Lilla*-kötet előszavában a 200 dalból és 21 énekből álló *Keseregő szerelmet* „poétai románnak” nevezi. A verskötet ugyanis laza epikus szálát követ, amelyben a szerelmi csalódás után katonának állt Himfy a halálban keresi a szerelmi szenvedéseinek végét. A második ciklusban már nincs epikus keret, Himfy „boldog szerelemben” él a verseivel meghódított felesége mellett. A 7 énekből és újabb 200 dalból álló *Boldog szerelem* versei a szép Badacsonyi környéki tájban, a természettel szimbiózisban élő gazdaságát vezető, feleségét szerető nemesember boldogságát énekli meg. Hol van itt a szerelem, a feleség boldogsága kérdezhetnénk ma, de a 19. század elején a korabeli olvasók kedves olvasmányai voltak ezek a Himfy-dalok is, így nem egy költőnk, köztük Vörösmarty Mihály és Petőfi Sándor is átvett egy-két sort és a petrarkista formulákat Kisfaludy *Boldog szerelméből*.¹⁴

Mind a két Himfy-ciklusban a dalok és énekek formája ugyanaz – és ha a 12 soros Himfy-dalok nem is igazi szonettek, és az énekek sem igazi canzonék, de Petrarca szonettjeinek és canzonéinek formájára íródtak,¹⁵ és a kötetek a *Canzoniere* struktúrája szerint lettek szerkesztve. Hasonlóképpen Kisfaludy szerelemfelfogása is Petrarca hatását követi a szerelem érzésének variálásában, és a szerelmes férfi lelki rajzában.

Petrarca Himfy-versekre gyakorolt hatásáról is több tanulmány született,¹⁶ de az kevésbé ismert, hogy 1874-ben a kéziratok átnézésekor kiderült, hogy Kisfaludy Sándor a *Keseregő szerelem* kéziratában Kisfaludy saját dalai fölé olasz nyelvű Petrarca-mottókat írt. Ezek a mottók nem szerepeltek és nem szerepelnek máig egyetlen Himfy-kötetben sem, egyedül csak *Keseregő szerelem* kötet belső lapján áll egy olasz idézet Petrarca daloskönyvének első szonettje második versszakának sorai, amelyben Petrarca megértést kér fiatalságának „botlásaiért” azoktól, akik tudják titkát a szerelemnek. Ezt követően a kötetben több idegen nyelvű idézet nem található. Ezzel szemben a *Keseregő szerelem* három fennmaradt autográf kéziratában a versek 90 százaléka fölött francia, latin, német és olasz idézetek állnak, és ezek közül 77 vers fölött áll olasz nyelvű idézet, a legtöbb Petrarcától és egy-két 18. századi olasz költőtől (mint Pietro Metastasio). Ezek alapján megállapítható, hogy Kisfaludy Sándor nem tesz mást, mint Petrarca és más költők szerelmes verseiből választ ki sorokat, amelyeket a kéziratban

14 Petőfi a *Szeretlek kedvesem* lezárásában átveszi a *Boldog szerelem* 100. dalának azt a gondolatot, hogy nem a költőt, hanem szerelmét illeti a dicséret, mert tőle tanulta ezt a nagy szerelmet. Hasonlóképp a *Minek nevezzetek* formulát is Kisfaludy 102. dalából vette át, és még a Szabadság, szerelemnek is van Kisfaludy-előképe a *Boldog szerelem* 120. dalában (*A szabadság és szerelem / E szükséges két elem*).

15 Horváth János *verstani munkái*. Szerk. Korompay H. János és Korompay Klára. Budapest, 2004, Osiris.

16 Angyal Dávid: *Jegyzetek a Keseregő szerelem verseihez*, in *Kisfaludy Sándor Minden Munkái*, I. Szerk., Angyal Dávid. Budapest, 1893, Franklin; Szabó Mihály: *Kisfaludy Sándor és Petrarca*. Pécs, 1927.

még mottóként a versek fölé írt. Ezekből kiindulva formálta saját verseit a 18. század végi szentimentális petrarkizmus modorában.

Kisfaludy szerelmi költészetének petrarkizmusa mindenekelőtt a kéziratban versek fölé írt Petrarca-sorok átvételében áll. Kisfaludy Sándor a *Himfy szerelmeiben* a petrarcai formulák, motívumok beépítésével újíttotta meg a magyar dalköltészetet a 19. század elején,¹⁷ amikor Balassi Bálint petrarkista szerelmi versei még ismeretlenek voltak, és amikor Csokonai költői nagysága sem volt még egyértelműen elfogadva. Ma már nyugodtan állíthatjuk, hogy a *Kesergő szerelem* verseinek esztétikai és irodalomtörténeti értéke épp az „irodalmi inspiráció” tényében áll. Kisfaludy Sándor a Petrarcától vett sorok egy-egy gondolatából, hangulatából, képeiből építi fel saját dalait. Petrarca példáját követve írta szerelmes verseit, hogy azokban ki tudja fejezni saját szerelemmel kapcsolatos gondolatait és érzéseit.

A kortárs költők, mint Csokonai, Berzsenyi és Kölcsey (az egyetlen Kazinczy kivételével), azért tartották nagyra a *Kesergő szerelmet*, mert ugyan Kisfaludy Petrarca *Daloskönyvét* követve írta verseit, de érezték, hogy valódi szenvedélyből születtek. Csokonai a Himfy sikerén fellelkesülve határozta el, hogy kiadja egy kötetben saját szerelmes verseit. A halála után 1805 megjelent Lilla-dalok *Előbeszéde* elején lelkesen üdvözölte az „Erató Lantját megzendítő” költőt, mert „Himfy Múzsájának képzelődési nagyok, mint a teremtés, érzései hol meleg, mint a nyári nap, hol égetők és erőszakosak, mit a felháborodott Etna; találmányi egyenlők, tarkák, kifogyhatatlanok: egy szóval az egész munkája olyan, mint valamennyi ígésző vidéke a Cyprus boldog Szigetének, virágokon tapod az ember mindenütt [...] Gratziákat talál az ember, s hízelkedő Amorokat.”

Ezt érezték a korabeli olvasók is, és dalai ezért voltak képesek meghódítani mindenekelőtt a hölgyolvasók szívét. Számukra az, hogy Kisfaludy „a magyar Petrarca”, azt jelentette, hogy a *Himfy*-versek szerzője éppúgy a szerelem költője, mint a világirodalom egyik legnagyobb alakja volt. Francesco Petrarca *Daloskönyve* összes verseinek 1967-évi magyar kiadását szerkesztő Kardos Tibor szerint „Olyan alkotás, mint Kisfaludy Sándor két részes daloskönyve [...] még az európai petrarchizmus széles folyamában is példa nélkül áll. Ám legyen, hogy a dunántúli nemesúr egyszerűbb – sokak számára talán együgyű –, de amikor azonosul Petrarcával, különösképpen a 'Kesergő szerelem'-ben –, az egyetlen hatalmas érzem zengő húrján szólaltatja meg, akkor a legemberibb, [...] akkor teljesen eggyé válik a szereppel.”¹⁸

Kisfaludy Sándor az olasz mottójú dalaiban nem egyszerűen átveszi (kölcsonzi), a versek fölé írt mottók sorait (ezt csak néhány dalnál láthatjuk), hanem a Petrarca versekből kiemelt sorokat átfogalmazza saját érzelmei és fantáziája

17 Sárközy Péter: *Az utolsó magyar petrarkista: Kisfaludy Sándor*. Budapest, 2022, Magyar Napló. A kötetben az olasz mottójú versek elemzése a 144–266. oldalon található.

18 Kardos Tibor: *Petrarca életműve és a „Daloskönyv”*, in *Francesco Petrarca daloskönyve*. Szerk. és jegyzetek: Kardos Tibor. Bukarest, 1988, Kriterion, 467–588, 512.

szerint. Horváth János szerint Kisfaludy a „mottót csak hangütésnek, a téma kijelölőjének hagyja meg, csak a dal-ötletet merítve belőle. [...] saját élményihletét a petrarkizáló sablonnal kapcsolta össze”.¹⁹ Ebben állt Petrarca igazi hatása Kisfaludyra és nem a Himfy-dalok ciklusokba szedésében, dalokra és énekekre való felosztásában vagy a 12 soros Himfy-strófákból álló dalok formai hasonlóságában Petrarca szonettjeihez. Kisfaludy Sándor Petrarca hatására volt képes megújítani, átformálni, az irodalmi hagyományba szervesen beépíteni a hagyományos magyar dalköltészetet. Debreczeni Attila szerint „Himfy úgy lett egy modern irodalmi műforma reprezentánsa, hogy teljesen otthonos maradt a populáris énekköltészet közegében is”.²⁰ A Himfy-versek igazi irodalomtörténeti értéke és jelentősége épp az európai szerelmi költészetet Petrarca óta meghatározó hatása volt. Rónay György szerint „A *Kesergő szerelem* egyike, az utolsó hulláma annak a költészetnek, amelyet az irodalomtörténet „petrarkizmusnak nevez”.²¹ Ady Endre *A halottak élén* kötetében jelent meg a *Ceruza-sorok Petrarca könyvén* című egyik utolsó szerelmes verse, amelynek címe akár az is lehetett volna, hogy ‘Petrarca és Himfy könyvén’, hiszen a záróstrófa mindkét költőt idézi:

„Boldog vagyok, mert nagyon szenvedek,
Boldog vagyok: érted vagyok beteg,
Halálra szánt, mint rég ezelőtt
Mint régen a hajdani nem szeretettek,
Mint régen a bús szeretők.”

V. Petrarca magyar fordításai

Csokonai Vitéz Mihály és Kisfaludy Sándor költészetével véget ért az olasz költészet három évszázada tartó közvetlen hatása a magyar költészetben. Az 1800-as évektől kezdve a modern európai irodalom befolyásolta a magyar költők alkotásait. Az olasz költészet és irodalom közvetlen teremtő hatását átvette az olasz írók műveinek magyar fordítása.

Petrarca *Daloskönyve* szonettjeinek első magyar kiadása a 19. század végén jelent meg, a kor jelentős fordítója, az olasz irodalomtörténész Radó Antal munkájaként, de a kiadásnak nem volt átütő sikere. Ezért fogott hozzá a szonettek újrafordításához Sárközi György. A 100 versből álló kis bilinguis kötetet 1943-ban még ki tudta adni,²² de a teljes fordításra már nem maradt ideje, mert barátaihoz,

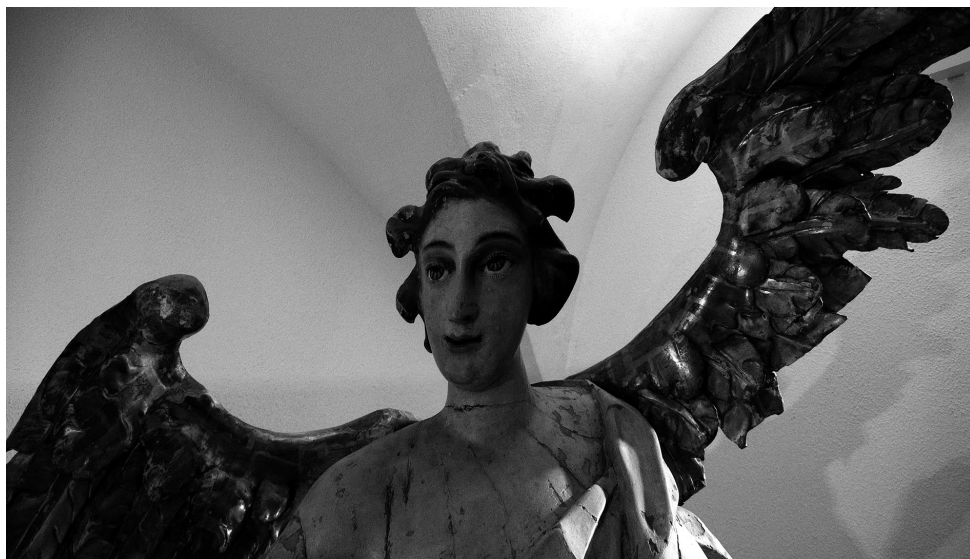
19 Horváth János: *Kisfaludy Sándor*. I. m. 46.

20 Debreczeni Attila: Kisfaludy Sándor „érzékeny” évtizede. In *Kisfaludy Sándor. Szépprózai művek*. I. m. 216.

21 Rónay György: A boldog szerelmes. *Vigilia*, 1954, 669.

22 Francesco Petrarca *Daloskönyve – Rime scelte*. Ford. Sárközi György. Budapest, 1945, Franklin.

Halász Gáborhoz, Radnóti Miklóshoz és Szerb Antalhoz hasonlóan munkaszolgálatosként pusztult el a világháború végén. Kardos Tibor professzor, az ELTE Olasz tanszékének 1949–1973 közötti professzora a hatvanas években a tanszék tanárainak (Fogarasi Miklós, Rózsa Zoltán és Sallay Géza) közreműködésével hozzáfogott az olasz irodalom három „koronás” firenzei költője (*tre corone fiorentine*) összes műveinek kiadásához. Dante, Boccaccio után 1967-ben került sor Petrarca *Canzoniere*jének kiadására.²³ Kardos Tibornak ehhez sikerült meggyőznie 17 neves költőt, akik közül sokan 1947–48-ban vendégei voltak a Római Magyar Akadémián (Csorba Győző, Károlyi Amy, Nemes Nagy Ágnes, Weöres Sándor, majd Takács Zsuzsa), hogy fordítsák le a Sárközi György által még le nem fordított verseket. Hasonlóképp Szörényi László felkérésére Hárs Ernő 2007-ben lefordította és megjelentette Petrarca a másik nagy olasz nyelven írt költemény-ciklusát, a *Trionfit*.²⁴ Így elmondhatjuk, hogy Petrarca olasz nyelvű versei ma színvonalas költői fordításban olvashatók az olaszul nem tudó új magyar költők és a szép versek kedvelői számára.

Dömötör Mihály: Metamorfózis: a földre szállt angyalok-sorozat, 2017–2018

23 Dante Alighieri összes művei. Budapest, 1962, Magyar Helikon; Boccaccio művei. Uo., 1964; Francesco Petrarca Daloskönyve. Budapest, 1967, Európa.

24 Francesco Petrarca: *Diadalmenetek – Triumphli*. Ford. Hárs Ernő, előszó, életrajz, bibl. Szörényi László. Budapest, 2007, Eötvös Könyvkiadó.

Hogyan él II. Rákóczi Ferenc a kassai szlovák emlékezetben?

A fejedelem és Kassa kapcsolatát, személyét mint szlovák emlékezhelyet (*locus memoriae*) kívánom bemutatni. Kérdésünk: miként jelenik meg II. Rákóczi Ferenc a kassai szlovák emlékezetben? A Rákóczi-emlékezet szlovák példáit a teljesség igénye nélkül szeretném felsorolni. Először is fontos, hogy leszögezzük, jelenleg a magyar és a szlovák történettudomány egyaránt elfogadja azt a tényt, hogy a 18. századi szabadságharcban a magyarokkal együtt szlovákok és más nemzetiségek is részt vettek. A dolgozathoz is használt *Három halom megett... (Szlovák Rákóczi tükör)* című kötet összefoglaló tanulmányában is leszögezi a szerző, Käfer István, hogy „Rákóczi kora volt az utolsó, amikor Magyarország népei vallásra, nemzetiségre, nyelvre, sőt nemegyszer társadalmi helyzetre való tekintet nélkül egységet tudtak alkotni közös célokért, közös külső ellenséggel szemben.”¹ Ennek ellenére a II. Rákóczi Ferenc személye és a szabadságharc a mai napig a szlovák és a magyar nemzet viszonyának egyik neuralkikus pontja. 2006-ban, az újratemetés 100. évfordulójára Kassán rendezett II. Rákóczi Ferenc emlékkonferencia előadásait összegző tanulmánykötet bevezetőjében is arról olvashatunk, hogy a szabadságharc történetéhez mindkét oldalon kötődött és kötődik nacionalista nemzeti gondolat. Magyar oldalon a dualizmus korában felvirágzott Rákóczi-kultusz és a szabadságharc mint hősi eposz kerül előtérbe, a szlovák tankönyvekben és oktatási rendszerben viszont sokszor negatív fényben jelennek meg az események.²

Mielőtt rátérek a szlovákok és Rákóczi kapcsolatának múltbeli – főként pedig az elmúlt két évtizedbeli – bemutatására, fontos röviden jellemezni a fejedelem és Kassa városának kapcsolatát. A kuruc csapatok 1704 októberében

HRČKA ALEXANDRA (1998) PhD-hallgató, ELTE Történettudományi Doktori Iskola, Művelődés-történeti doktori program.

- 1 Käfer István: *Három halom megett. Szlovák Rákóczi-tükör*. Miskolc, 2001, Felsőmagyarország Kiadó, 246.
- 2 *František II. Rákoci v Košiciach 1906–2006. II. Rákóczi Ferenc Kassán*. Szerk. Martin Bartoš, István H. Németh. Košice, 2019, Archív mesta Košice – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 9–10.

foglalták el a várost, és egészen az 1711-es fegyverletételig kuruc kézen maradt. A szabadságharc alatt a városnak fontos szerepe volt katonai szempontból mint Magyarország egyik legnagyobb városerődjének. Továbbá a császári helyőrség jelentős mennyiségű katonai felszerelést hagyott hátra, és fontos agyúöntőde is működött a városban. Maga II. Rákóczi Ferenc 1707–1708 között több hónapig tartózkodott Kassán. A város egész 1711. április 26-ig kitartott. A dualizmus idején fellendült II. Rákóczi Ferenc és a kuruc kor kultusza, s ebben Kassa mint Rákóczi városa is fontos szerepet kapott. 1903-ban a szabadságharc kétszázadik évfordulójára nagyszabású Rákóczi-kiállítást szerveztek Kassán. A döntés mögött, hogy ez a város adja a kiállítás helyszínét, több ok állt. Egyrészt ekkorra már kialakult Kassának mint kuruc városnak a kultusza, továbbá maga Rákóczi is utolsó hűséges városaként emlegette a szabadságharc végén. Emellett a fejedelem nagyanyja, Báthory Zsófia és apja, I. Rákóczi Ferenc is itt volt eltemetve. Felmerült az is, hogy Kassán legyen a Rodostóban felkutatott II. Rákóczi Ferenc és kíséretének végső nyughelye. Az újratemetésre végül nagy pompával 1906. október 29-én került sor. A nagyszabású gyászmeneten képviseltették magukat a kormány, az országgyűlés és a vármegyék, továbbá városi és egyházi előljáróságok, illetve nemesi családok. II. Rákóczi Ferencet és bujdosó társait (Zrínyi Ilona, Sibrik Miklós, gróf Eszterházy Antal, Csáky Krisztina, Bercsényi Miklós) a Szent Erzsébet székesegyházban temették el. Kassán mint a fejedelem végső nyughelyét adó városban a következő években további Rákóczi-emlékhelyek jöttek létre. 1912–16 között a kassai dóm északi falára hatalmas szecessziós freskó került (Dudits Andor alkotása), amely II. Rákóczi Ferenc életútját mutatja be. 1938-ban a kriptá külső oldalára emléktáblát helyeztek. 1940–43-ban felépült a fejedelem rodostói házának másolata, melyben 1991-ben II. Rákóczi Ferenc emlékkiállítást rendeztek be. Ezt követően a múzeum 2013-ban újult meg. Az épület előtt 2006 óta II. Rákóczi Ferenc szobra áll, mely Győrfi Sándor szobrász alkotása.³

II. Rákóczi Ferenc szlovák emlékezetét a 20. század végéig vázlatosan ismertetem. A kuruc kor szlovák költészetében a fejedelem és a szabadságharc pozitív fényben jelenik meg. Példának hozható az *Ének a magyarhoniak győzelméről* című költemény, mely II. Rákóczi Ferencet felszabadítóként köszönti. További fontos egykorú szlovák nyelvű kuruc források Daniel Krman evangélikus szuperintendensnek és Rákóczi hívének és diplomatájának írásai, amelyek szerint Magyarország szabadsága magától értetődő célja volt az ország nem magyar népeinek is. A Krman által Zsolnán nyomtatott szlovák nyelvű naptár lelkes hangulatú beszámolókat közölt a kuruc eseményekről, bár fontos megjegyezni, hogy más szlovák nyelvű naptárak gyakran semlegesek maradtak, és nem kötelezték el magukat egyik oldalon sem. A 19. században Rákóczi szlovák emlékezete az aktuális nemzetiségpolitikai helyzetet és politikát tükrözte.

3 Jozef Duchoň – Dárius Gašaj – Ivan Havlice: *II. Rákóczi Ferenc emlékhelyei*. Košice, 2014, Kelet-szlovákiai Múzeum, 15–47.

1848–49-ig a közös szlovák és magyar múlt hangsúlyozása került középpontba. Így például Ján Kalinčiak *Szentlélekfalva* (Svätý duch) című regényében, ahol a szereplők hungarus tudatúak, II. Rákóczi Ferencről pedig pozitív kép jelenik meg. A dualizmus időszakában más szempontból tekint vissza a szlovák emlékezet a kuruc korra. Samuel Tomášik *Malkotensek* (Malkotenti) és *Kurucok* (Kuruci) című regényeiben a 18. századi események bemutatására hatással van az aktuális nemzetiségi politika okozta csalódás. Az 1876-ban megjelent *Kurucok*ban a szabadságharc bukásának egyik okaként a szlovákoknak adott, be nem tartott ígéretek szerepelnek. Magyarország csak akkor állhat ellen külső ellenségeknek, ha a nemzetiségekkel szövetséget alkot. Az említett regényben az ónodi országgyűlésen a turóci követeket már nemzetiségi okból gyilkolják meg. A századfordulóra a szlovák nemzeti mozgalom felhagyott a szlovákok pozitív szerepének hangsúlyozásával a Magyar Királyság történetében, és ez a fordulat hatással volt a II. Rákóczi Ferencről és a szabadságharcról alkotott képre is. Olyan értelmezések jelentek meg ekkor – például Jozef Škultéty vagy Ján Botto munkáiban –, melyek szerint Rákóczi és Ausztria közötti konfliktus csak olyan összezördülés volt, amelynek az volt a célja, hogy kiegyezésük után mindkét fél a szlávok ellen vegye fel a harcot. Ekkor jelenik meg az a narratíva, mely szerint a szlovákoknak jelentős szerepük volt a szabadságharcban, a bukást pedig a fejedelem dicsőségvágya okozta. A két világháború között megjelentek olyan értelmezések, melyek szerint a szabadságharc csak pusztította az országot, és így a szlovák népnek csupán szenvedést hozott. Az 1945 utáni emlékezet nem tagadta a szlovákok részvételét a felkelésben és a szabadságharc kezdeti antifeudális jellegét sem, de továbbra is érvényben volt a nemzetiségi konfliktusoknak és a szlovák nép szenvedésének a hangsúlyozása.⁴

Bár a dolgozat elsősorban a kassai szlovák Rákóczi-emlékezet elmúlt két évtizedével foglalkozik, fontos áttekinteni a korábbi, 20. századi fejleményeket is. Az 1906-os újrateremtés idején a szlovák oldalról érkeztek negatív visszhangok, amelyek azonban a város akkori magyar jellegére való tekintettel azt nem támadták, hogy a fejedelem végső nyughelye Kassán legyen. Jozef Škultéty 1903-as nyilatkozata szerint a Rákóczi-emlékünnepségnak akkor lett volna értelme, ha azon az összes nemzet képviselői részt vettek volna a Kárpátoktól az Adriáig. Svätozár Hurban Vajanský író elutasította a szlovákok bármilyen részvételét az újrateremtésen, és sajnálatát fejezte ki, hogy szlovákok egyáltalán részt vettek a szabadságharcban. Ondrej Ficeri történész összefoglaló tanulmánya szerint a korabeli szlovák vélemények elutasították az események magyar jellegét, de ezeket saját identitásképző tényezőeknek sem akarták tekinteni. Csehszlovákia megalakulása után részben a rendi felkeléseknek a cseh kultúrában meglevő nagy jelentősége miatt tovább élt a kassai Rákóczi-kultusz. A kassai Rákóczi-körút neve nem változott, és a kriptá továbbra is látogatható látványosság

4 Käfer István: *Három halom megett. Szlovák Rákóczi-tükör*. Miksolc, 2001, Felsőmagyarország Kiadó, 195–226.

maradt. 1926-ban a II. Rákóczi Ferenc születésének kétszázötvenedik évfordulóját övező ünnepségek probléma és konfliktus nélkül lezajlottak, az 1935-ös ünnepi események során viszont revizionizmus vádjával letartóztattak néhány csehszlovákiai magyar politikust. 1938-ban, igaz latin felirattal, de felavatták a már említett emléktáblát a kripta külső falán. 1945 után a kassai szlovák emlékezetben II. Rákóczi Ferenc és a szabadságharc már egyértelműen teherként van jelen. Megjelentek olyan vélemények is, melyek szerint II. Rákóczi Ferencnek igazából semmi köze nincs a városhoz, a Rákóczi-kultusz mesterségesen kialakított, hagyomány nélküli és kizárólag a magyar sovinizmus jelképe, hasonlóan a kolozsvári Corvin Mátyás szoborral jelképezett Mátyás kultuszhoz. A „Rákóczi városa” toposzt tudatosan szorították háttérbe, helyette olyan állandó jelzők kerültek az előtérbe, mint „Kassa, az acél város”, „Kassa, a béke városa” vagy „Kassa – Csehszlovákia leggyorsabban fejlődő városa”.⁵

A jelenlegi kassai szlovák Rákóczi-emlékezetet a következőkben egy-egy példán keresztül mutatom be. A bársonyos forradalom után a szlovák történetírásban és közösségi emlékezetben három irány jelenik meg. Az első narratíva a szabadságharc eseményeit és II. Rákóczi személyét pozitív fényben újravizsgálja, egy másik a negatív és a pozitív aspektusokat egyaránt kutatja, a harmadik pedig radikális nacionalista felfogással közelíti az eseményeket és a fejedelem személyét.⁶ A város vezetésének hivatalos Rákóczi emlékezete rekonstruálható legkomplexebben. Összefoglalva elmondható, hogy ennek a narratívának a fő gondolata a békés szlovák-magyar együttélés és közös múlt hangsúlyozása. Ezt bizonyítják a 2006-ban megrendezett nagy volumenű ünnepségek az újratemetés századik évfordulójának alkalmából, melynek szervezésében a város is részt vett. Itt már megjelenik annak hangsúlyozása, hogy a szabadságharc a szlovák-magyar viszonyban olyan közös történeti esemény, melyben a Rákóczi-pártiak a Habsburg-ellenes felkelés jegyében vallási és nemzeti hovatartozásra tekintet nélkül egységet alkottak.⁷ A közös szlovák-magyar múlt hangsúlyozása megjelenik a nemzetközi történettudományi konferenciák tematikájában is. A 2006-ban és 2016-ban rendezett emlékkonferenciák előadásai könyv formájában is megjelentek szlovák és magyar nyelven egyaránt.⁸ A város hivatalos történelmi emlékezete más példákban is megmutatkozik. 2015-ben rendezték meg a *Magyar kultúra és Magyar-Szlovák Együttműködés hetét*, melynek keretében több Rákóczihoz kapcsolódó programra is sor került. Az Eperjesi Egyetem közreműködésével zajlott a szlovák-magyar

5 Ondrej Ficeri: Rákócziho kult v Košiciach v slovenskej historickej kultúre. In *Rákóczi 110 rokov v Košiciach*. Košice, 2016, Kassai Polgári Klub, 148–156.

6 Uo. 157.

7 Uo. 158–159.

8 František II. Rákoci v Košiciach, 1906–2006. II. Rákóczi Ferenc Kassán. Szerk. Martin Bartoš, István H. Németh. Košice, 2019, Archív mesta Košice – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára; Rákóczi 110 rokov v Košiciach. Košice, 2016, Kassai Polgári Klub.

kapcsolatokról és II. Rákóczi Ferencről szóló konferencia. A magyarországi vendégek a *Rákóczi expressz* különvonattal érkeztek. Érkezésükkor Kassa-Nyugat városrész polgármestere beszédében hangsúlyozta a közös közép-európai történelmet és egymásra-utaltságot. Az ünnepség keretében a város akkori főpolgármestere Richard Raši is beszédet tartott, melyben kiemelte a magyar-szlovák kapcsolatok kiválóságát.⁹ Ugyanő tartott beszédet 2017-ben is, amikor az újratemetés 111. évfordulójának megünneplésére került sor. Raši kiemelte II. Rákóczi Ferenc történelmi szerepét és azt, hogy a fejedelem Kassán találta meg végső nyughelyét. Kifejezte meggyőződését arról, hogy a világon nincs még egy olyan város, ahol több nemzetiség élne olyan békésen együtt, mint Kassán.¹⁰ Összefoglalva elmondható, hogy hivatalos megnyilatkozások, akciók és események sora bizonyítja, hogy a városvezetés az elmúlt időszakban II. Rákóczi Ferenc emlékezetén keresztül a közös múltat és a két nemzet közelségét és jó kapcsolatait igyekszik hangsúlyozni. Ez a narratíva ugyan nem Kassa kapcsán, hanem a felújított Borsi kastély átadása okán megjelent az ország vezetésének legmagasabb szintjén is. 2021-ben Szlovákia akkori köztársasági elnöke Zuzana Čaputová hasonlóan fogalmazott beszédében: „Ez a szimbólum azt jelzi, hogy a hosszú, sok évszázados közös múltnak már nem megosztania kellene bennünket, épp ellenkezőleg, mint az EU szomszédos tagországait, össze kellene bennünket kötnie...” Čaputová II. Rákóczi személyéről a továbbiakban így nyilatkozott: „Rákóczi olyan értéket képvisel, melyet nem lehet nemzeti határok közé szorítani. Mindkét ország az európai értékeket vallja, melyek túllépnek a határokon. És közös feladataink vannak. Fejlesztenünk kell saját identitásunkat, de védenünk kell az európai értékeket, amelyeken az EU alapszik.”¹¹

Rákóczi emlékezete a kassai Rodostói házban is él. Az itt létrehozott emlékkiállítás a Kassa megye fenntartása alá tartozó Kelet-szlovákiai Múzeum egyik fontos állandó kiállítása, melyet 2013-ban felújítottak. A Rodostói ház másolata és a másik állandó kiállítás épülete, a Hóhér Bástya együtt egy komplexumot képeznek, melynek udvara számos magyar rendezvénynek és emlékünnepségnek ad otthont, többek között olyanoknak is, amelyeken a város vezetése is képviselteti magát. II. Rákóczi Ferenc jelenkori kassai emlékezetének jó példája a Kassa megye és a Kelet-szlovákiai Múzeum által közösen szervezett *Rákóczi Sörnapok*, mely eseményt először 2024-ben rendezték meg a Rodostói ház udvarán. A rendezvényre szlovák nyelvű plakátok Rákóczi ábrázolásával

9 <https://felvidek.ma/2015/10/gazdag-szombati-program-a-magyar-kultura-es-magyar-szlovak-egyuttmukodes-heten-2/> (letöltés ideje: 2024. 06. 20.)

10 <https://amikassa.sk/ii-rakoczi-ferenc-es-edesanyja-zrinyi-ilona-emleket-ideztek-kassan/> (letöltés ideje: 2024. 06. 20.)

11 A beszédet eredetileg közli: <https://felvidek.ma/2021/06/borsiban-osszeer-mult-es-jelen/> (letöltés ideje: 2024. 06. 20.)

invitálták az érdeklődőket.¹² Mi sem bizonyítja jobban az élő kassai Rákóczi-emlékezetet, mint a szintén 2024-ben megvalósult *Rákóczi királyi esküvője* rendezvény. Ezt az eseményt Kassa megye és a Kelet-szlovákiai múzeum (az Interreg Hungary-Slovakia Programme pénzügyi támogatásával) közösen szervezte II. Rákóczi Ferenc és Sarolta Amália esküvőjének 330. évfordulója alkalmából. A program a városi főterén áthaladó felvonulással kezdődött. A korhű ruhákba öltözött szereplők így a kassai utcákon és tereken idézték meg II. Rákóczi Ferenc személyét és korát. Az esemény további bemutatókkal, az esküvő rekonstrukciójával, zenés-táncos kíséző programokkal folytatódott a Rodostói ház udvarán egy sor szlovákiai és magyarországi múzeum, hagyományörző egyesület és Magyarország kassai főkonzulátusának a közreműködésével.¹³

Az aktuálisan forgalomban levő városi útikalauzok mind objektív tájékoztatást adnak II. Rákóczi Ferencről és a hozzá fűződő kassai emlékhelyekről, legyen szó a Rodostói házról vagy a kriptáról. 2021-ben jelent meg a *Kassa minden napra* (Košice na každý deň) különleges városi útikalauz, mely az év minden napjára ajánl egy kassai programot vagy barangolást. Október 29-én, az újratemetés napján, az útikönyv a krypta látogatását ajánlja rövid tájékoztató leírást mellékelve.¹⁴

Az elmondottakból Rákóczi pozitív szlovák emlékezete rajzolódik ki. Igyekeztem példákkal bemutatni a kassai szlovák Rákóczi-emlékezet változatait. Azonban alapvetően más értelmezés rajzolódik ki egy 2012-ben történt eset kapcsán. Ez év október 27-én jelent meg Kassán körülbelül 150 ember a magyarországi Jobbik politikai párt szervezésében, akik kassai szervezetekkel és a főkonzulátussal való egyeztetés nélkül Árpád-sávós zászlókkal felvonultak a kassai dóm előtt, majd levonultak a kriptába, ahol megkoszorúzták a sírokat. Ez a tömeg némi zűrzavart keltett a városban, és elszabadította az indulatokat a másik oldalról is. Alojz Tkáč nyugalmazott kassai érsek újévi szentbeszédében ezután kifejezte, hogy szerinte el kellene szállítani a fejedelem maradványait Magyarországra, ott biztos tárt karokkal várják. Az egész ügy egy sajtóvitát is kiváltott, melyben részt vettek a magyarországi, valamint szlovákiai magyar lapok, sőt nacionalista szlovák lapok is, különbözően értelmezve az eseményeket. Fontos megjegyezni, hogy a kassai érsekség elutasította a volt érsek ötletét, mondván, hogy ez csak az ő magánvéleménye, és alaptalannak

12 <https://kosice.dnes24.sk/kosice-caka-novinka-priamo-v-historickom-jadre-sa-uskutocnia-rakociho-pivne-dni-448642> (letöltés ideje: 2024. 06. 20.)

13 <https://web.vucke.sk/sk/kompetencie/kultura/aktuality/vychodoslovenske-muzeum-kosciach-pripravuje-velkolepu-rakociho-svadbu.html> (letöltés ideje: 2024. 10. 21.)

14 Alexander Jiroušek – Stanislav Jiroušek: *Košice ako na dlani*. Košice, 2017, Jes; Milan Kolcun: *Košice na každý deň*. Košice, 2021, Milan Kolcun; Stanislava Jiroušková, Darina Šimová: *Košice. Historické pamiatky*. Košice, 2017, Jes.

minősítette a megnyilvánulást.¹⁵ Alojz Tkáč későbbiekben is kifejezte Rákóczi-val kapcsolatos negatív véleményét. 2014-ben egy kassai beszélgetős műsorban kifejtette, hogy a legnagyobb álma Rákóczi elszállítása innen. 2019-ben pedig egy könyve jelent meg 30 példányban, melyben végig ezt az elképzelését fejtegette, közben különböző történelmietlen tényeket felsorakoztatva. Többek között arról ír, hogy Rákóczi Ferenc a török oldalán elárulta a kereszténységet, szabadságharcával koldussá tette Szlovákia népét, és libertásokat veretett a kassai dóm rézlemezeiből. Szerinte a kriptában provokatív jelszavas koszorúkat helyeztek el, a magyar himnusznak nincs helye a templomban, és kéri Isten bocsánatát a templomban történt illetlenségeért. A kriptában inkább Kassán szolgáló és a kommunizmus alatt a vallásuk vagy a nemzetiségük miatt üldözött papok emléktábláit kellene elhelyezni.¹⁶

A más típusú Rákóczi-emlékezetek példáihoz lehetne sorolni egy a már említett Borsi kastély felújításához kapcsolódó véleményt. Bár ez nem közvetlenül Kassához kapcsolódik, de érdekes lehet megnézni, mivel egy másik ideológia jegyében született, mint Alojz Tkáč véleménye. II. Rákóczi Ferenc születési helyének, a Borsi kastélynak teljes körű felújítása 2021-ben fejeződött be. A teljes restaurációt és a Rákóczi korát, valamint a szabadságharcot bemutató állandó kiállítás létrehozását a szlovák és a magyar kormány közösen támogatta. A Borsi kastély kiállításáról 2023-ban jelent meg a liberális *Denník N* nevű újság online felületén egy kommentár, melynek szerzője a Pozsonyi Képzőművészeti Főiskola rektora. A kommentár szerint a kiállítás egy magyar propaganda, mely a totalitárius rendszerekre jellemző propaganda eszközök jegyeit hordozza magán. A szerző véleménye szerint II. Rákóczi Ferenc szabadságharca csupán pusztítást hozott a szlovákok számára, és felteszi a kérdést: Miért olyan fontos Rákóczi Szlovákia számára? Miért kell egyáltalán egy ilyen kiállítást rendezni róla? Az írás végső konklúziója, hogy a kiállítás a szlovákok alávetett helyzetét hangsúlyozza.¹⁷ Az utóbbi két példa II. Rákóczi Ferenc emlékezetének mindkét oldalról átpolitizált jellegének szomorú tanúja.

Az elmúlt két évtized kassai szlovák Rákóczi emlékezetének bemutatása után összefoglalásként elmondható, hogy a ma már túlnyomórészt szlovák lakosságú Kassa városa a fejedelem emlékezetében inkább a pozitívumot és a közös történelmet, az együttélést hangsúlyozza. Nehezen felmérhető, hogy a város szlovák lakosságának hétköznapiiban hogyan szerepel II. Rákóczi Ferenc mint emlékezhely, ám ezt kétségkívül pozitívan befolyásolja a város vezetésének hozzáállása és az ilyen tematikájú rendezvények és események

15 Az esetről és a sajtóvitáról összefoglaló cikket közölt a hvg.hu: https://hvg.hu/vilag/20130201_Hazakuldene_Rakoczi_hamvait_a_volt_kassai (letöltés ideje: 2024. 06. 20.)

16 <https://felvidek.ma/2020/11/kolossalis-felfedezes-rakoczi-a-dom-tornyanak-rezlemezeibol-libertasokat-veretett/> (letöltés ideje: 2024. 06. 20.)

17 <https://dennikn.sk/3491441/madarsko-zije-v-minulosti-bez-schopnosti-formulovat-viziu-o-svojej-buducnosti/> (letöltés ideje: 2024. 06. 20.)

akár közös, szlovák–magyar szervezése. Másfelől a szlovák és magyar nemzet viszonyában, mint a múltban is, még mindig problematikus területnek számít a kuruc kor, amely kassai szlovák emlékezetben is megjelenik. Erre példa a dolgozatban bemutatott magyar provokáció és az emeritus érsek ügye. Mindenek ellenére a szlovák–magyar kapcsolatnak II. Rákóczi Ferenc személye és a szabadságharc természetes módon egy közös, pozitív történelmi találkozási pontja lehet.

BIBLIOGRÁFIA

- Alexander Jiroušek – Stanislav Jiroušek: *Košice ako na dlani*. Jes, Košice, 2017, Jes.
Milan Kolcun: *Košice na každý deň*. Košice, 2021, Milan Kolcun.
Stanislava Jiroušková, Darina Šimová: *Košice. Historické pamiatky*. Košice, 2017, Jes.
Ondrej Ficeri: Rákócziho kult v Košiciach v slovenskej historickej kultúre. In *Rákóczi 110 rokov v Košiciach*. Košice, 2016, Kassai Polgári Klub.
František II. Rákoci v Košiciach 1906–2006. II. *Rákóczi Ferenc Kassán*. Szerk. Martin Bartoš, István H. Németh. Košice, Archív mesta Košice – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Košice, 2019.
Käfer István: *Három halom megett. Szlovák Rákóczi-tükör*. Miskolc, 2001, Felsőmagyarország Kiadó.
Jozef Duchoň – Dárius Gašaj – Ivan Havlice: *II. Rákóczi Ferenc emlékhelyei*. Košice, 2014, Kelet-szlovákiai Múzeum.

ONLINE

- <https://dennikn.sk/3491441/madarsko-zije-v-minulosti-bez-schopnosti-formulovat-viziu-o-svojej-buducnosti/> (letöltés ideje: 2024. 06. 20.)
https://hvg.hu/vilag/20130201_Hazakuldene_Rakoczi_hamvait_a_volt_kassai (letöltés ideje: 2024. 06. 20.)
<https://felvidek.ma/2020/11/kolossalis-felfedezes-rakoczi-a-dom-tornyanak-rezlemezeibol-libertasokat-veretett/> (letöltés ideje: 2024. 06. 20.)
<https://amikassa.sk/ii-rakoczi-ferenc-es-edesanyja-zrinyi-ilona-emleket-ideztek-kassan/> (letöltés ideje: 2024. 06. 20.)
<https://felvidek.ma/2021/06/borsiban-osszeer-mult-es-jelen/> (letöltés ideje: 2024. 06. 20.)
<https://kosice.dnes24.sk/kosice-caka-novinka-priamo-v-historickom-jadre-sa-uskutocnia-rakociho-pivne-dni-448642> (letöltés ideje: 2024. 06. 20.)
<https://felvidek.ma/2015/10/gazdag-szombati-program-a-magyar-kultura-es-magyar-szlovak-egyuttmukodes-heten-2/> (letöltés ideje: 2024. 06. 20.)

A Bethlen Gábor Alapítvány 2024. évi díjazottjai

„Mi minden erőt, ami a haza javára akar és tud lenni,
nem eltiporni, hanem együvé fogni kívánunk.”

2024. november 9-én újra a Pesti Vármegyeháza Dísztermében tartotta éves díjátadó ünnepségét a Bethlen Gábor Alapítvány. A legrangosabb kitüntetést, a Bethlen Gábor-díjat Petényi Katalin és Kabay Barna filmrendezők kapták, akik – mint az elismerést megköszönve elmondták – a hősök, a pozitív példák fel- és bemutatását tartják a legfontosabbnak a fiatal nemzedékek számára. Márton Áron-émlékéremmel ezúttal Maklár Ákos görögkatolikus papot és František Mikloško szlovák kereszténydemokrata politikust ismerte el az Alapítvány. Utóbbi életútját a méltató Kiss Gy. Csaba igazi közép-európai pályának nevezte, szlovák nyelven személyesen is megköszönve a politikus kiállítását a „magyar-szlovák megértés” dolgában. Válaszában František Mikloško magyar nyelven is megköszönte az elismerést, minden jót kívánva az adományozóknak és a résztvevőknek. Teleki Pál-éremében idén hárman részesültek: Hunyadi László, a Történelmi Vitézi Rend vezetője; Loksa Gábor környezetvédelmi szakmérnök; valamint Szász István Tas orvos, író. Utóbbi hangsúlyosan idézte fel Teleki Pál volt miniszterelnök az érdemérmén is szereplő mondatát: „merjünk magyarok lenni”. A laudációk, a díjátadások, valamint – régi, íratlan hagyományt visszahozva – minden díjazott rövid köszönetnyilvánító beszéde mellett Kiss Gy. László tárogatójátéka is megemelte a lelkeket ezen a délelőttön.

Az idei díjátadó különösen hangsúlyos pontját jelentette a Székelyföld Jövőjéért ösztöndíjak átadása. Deák Gellért Gedeon és Lukács Kamilla fellépése nemcsak a Székelyföld, de az összmagyarság jövője számára is reményteli üzenetet hordozott. Előbbi úgy fogalmazott: „Három dolog vezérel, amit sosem szeretnék elfelejteni: hogy ki vagyok, honnan jöttem, és hová tartok.” Utóbbi elsősorban szüleinek és tanárainak mondott köszönetet, majd Kányádi Sándor *Ne szólj* című költeményét mondta el, mint a verset, „ami miatt ma itt állhatok”. A vers végkicsengése aligha csak az ösztöndíjasok, díjazottak és laudátorok, de minden résztvevő számára lelki iránymutatóként szolgált: „Ne szólj hát, minek oda a szó, hol egy tekintet, / egy mozdulat többetmondó. Hagyd meg nekem azt a hitemet, / hogy egy ki nem mondható nevű istenség kegyelméből / s az ő dicsőségére élek e földön; / a soha-nem-elég, a mindent-megismerni-akarási motorjával agyamban, szívemben végzem / ember voltommal járó kötelességemet, / és örömeim

között is szóltanul ahhoz a / legfőbb megtartóhoz imádkozom.” Zárszávaiban Lezsák Sándor költő, a BGA kuratóriumának elnöke, az Országgyűlés alelnöke az Alapítvány hivatásának azt nevezte, hogy mindenki­ben tudatosítsa: egyet­len ország sem ment tönkre abban, hogy túl sokat költött volna a kultúrára.

Bethlen Gábor-díjasok

Petényi Katalin és Kabay Barna

Mindahányszor, amikor a Bethlen Gábor Alapítvány díjátadó ünnepségére jövünk össze – úgy hiszem, mindannyiunk nevében mondhatom –, felemelkedik a lelkünk. Az elismerésekkel olyan emberek előtt hajtunk fejet, akiknek munkássága a magyar szellemiség és szolidaritás kiemelkedő példája, akiknek élete megkérdőjelezhetetlenül nemes és örök emberi értékek szolgálatában áll.

Amikor Petényi Katalin és Kabay Barna munkásságáról kell szólnom, nincs nehéz dolgom. Alkotásaik mindegyike hitvallás az emberi méltóság, a magyar történelem és az egyetemes emberi értékek mellett. Petényi Katalin filmrendező, író, művészettörténész, Kabay Barna filmrendező, forgatókönyvíró, producer, a magyar filmművészet kiemelkedő egyéniségei.

Ez a laudáció róluk szól, de nem szólhatunk róluk anélkül, hogy Gyöngyössy Imre, a korán, harminc évvel ezelőtt elhunyt filmrendező génusz nevét meg ne említenénk. Évtizedeken keresztül Petényi Katalin, Kabay Barna és Gyöngyössy Imre együtt készítették filmjeiket a történelem áldozatairól, üldözöttekről, hazátlanokról, kiszolgáltatottakól. Névtelen hősről, akik morális tartással szegültek szembe az erőszakkal.

Gyöngyössy Imre életét és művészetét két dolog határozta meg alapvetően: a keresztény szemlélet és a sztálinista börtönben eltöltött évei. 1951-ben mint olasz szakos egyetemi hallgatót koholt vádakkal tartóztatták le, három év börtönbüntetésre ítélték. A Színház- és Filmművészeti Főiskolára 1956-ban vették fel. Rendkívüli tehetségét versei, drámái és filmjeinek hosszú sora igazolja. Ám hiába zsenialitása, börtönmúltja miatt a Kádár-rendszerben is *persona non grata* maradt (csak 1992-ben rehabilitálták).

Petényi Katalin Gyöngyössy Imre felesége, két gyermekük édesanyja, művészettörténészként a '70-es években Szentendrén rendezett kiállításokat, múzeumokat hozott létre, tanított a Színház- és Filmművészeti Főiskolán, és számos művészettörténeti könyvet írt. Férje oldalán eleinte szakértőként, majd forgatókönyvíróként, vágóként, később rendezőként kapcsolódott a filmkészítésbe.

Kabay Barna műegyetemi tanulmányai után végezte el a Színház- és Filmművészeti Főiskolán a filmrendező szakot 1973-ban. Vizsgafilmje forgatásakor ismerte meg Gyöngyössy Imrét. Együtt írták a *Meztelen vagy* című film forgatókönyvét. Ettől kezdve forgatókönyvíróként, majd 1977-től társrendezőként, később producerként is állandó alkotótársa lett Gyöngyössy Imrének.

Az első közös rendezésük a német ZDF televízió számára készült dokumentumfilm volt 1977-ben. A *Két elhatározás* című film egy hagyományokat őrző rimóci parasztasszonyról és az eltűnőben lévő paraszti világ értékeiről szól.

A film forgatását a hatóságok leállították, '56-os emlékfilmként tekintettek rá. A leforgatott anyagot meg akarták semmisíteni, csak kevesen múltott, hogy végül elkészülhetett, mely aztán világsikert hozott az alkotóknak. Elnyerték a legnagyobb német televíziós állami kitüntetést, a Chicagói Nemzetközi Filmfesztivál fődíját, és még nyolc másik filmfesztivál jelentős díját.

A külföldi sikerek ellenére Gyöngyössy Imre munkáját továbbra is akadályozták, ügynökök figyelték, lehallgatták, irányított kritikákban támadták. Ezért 1980-ban Kabay Barnával és Petényi Katalinnal együtt elfogadták a müncheni Tellux-Film meghívását, és Németországba költöztek. De ebben a kényszerű – ahogy ők nevezték: „belső” – emigrációban sem veszítették el magyar identitásukat. Elsőként a magyar múlt ismeretlen fehér foltjairól készítettek filmeket. A *Pusztai emberek* című dokumentumfilmjük a magyar puszták kihalt világát, az utolsó pásztorokat, juhászokat örökítette meg. A *Jób lázadása* történelmi múltunk fájó sebeire mutat rá. A játékfilm a Tisza-menti haszid paraszt zsidók hittől, a természet törvényeitől áthatott világáról szól, melyet brutálisan pusztított el a holokauszt. A filmet Oscar-díjra jelölték, az idegennyelvű film kategóriájában a legjobb öt közé választották. Többek között megkapta a San Remó-i Nemzetközi Filmfesztivál fődíját. Ez a film volt Kabay Barna első produceri munkája. Ettől kezdve a legnagyobb német tv-állomásokkal és alapítványokkal koprodukcióban producerként is jegyezte filmjeit.

Ugyancsak a keresztény-zsidó megbékélés szellemében forgatták az *Add tudtul fiaidnak* és az *Ámos Imre, az apokalipszis festője* című dokumentumfilmjeiket. Külföldi tartózkodásuk alatt megnyíltak számunkra az országhatárok. Megrázó erejű filmeket készítettek az erdélyi falvaktól a Dél-kínai-tengerig, brazil favelláktól a szibériai, kazahsztáni munkatáborokig, a kommunizmus elől menekülőkről, száműzöttekről, hazátlanokról, fennmaradásukért küzdő kis népekről. (Néhány film ezekben a témákban: *Cirkusz a holdon*, *Száműzöttek*, *Holtak szabadsága*, *Ötven év hallgatás*, *Halál sekély vízben* stb.) A trió munkáját hirtelen szakította meg Gyöngyössy Imre halála 1994-ben. Petényi Katalin és Kabay Barna megrendítő *In memoriam* filmmel emlékeztek rá. Az élet- és alkotótárs elvesztésének fájdalma és vesztesége után csak egyetlen lehetőség maradt a számukra: folytatni azt az utat, amin eddig hárman közösen jártak.

1995-ben született az *Exodus* című dokumentumfilmjük, melyben a Kubából, Fidel Castro önkényuralma elől a Karib-tengeren menekülők hányattatásait mutatták be. Heteken át kis kétmotoros repülőgéppel keresték az apró tutajokat, dobták le az életet jelentő vizespalackokat és élelmiszert, miközben kamerájukkal vették fel a gyerekeiket felmutató anyák kétségbeesett segélykiáltásait és a már kimentettek drámai történeteit. Ez éppolyan életveszélyes vállalkozás volt, mint amikor 1988-ban Erdélyben forgattak Ceaușescu falurombolásáról, és a Securitate letartóztatta őket.

Petényi Katalin és Kabay Barna a kétezres évek elején elsőként figyelmeztettek a múlttal való szembenézés fontosságára. A *Hitvallók és ügynökök*, a *Szigorúan ellenőrzött életek*, a *Stigma*, a *Fedőneve „Bíboros”* és a *Fénytörés* című filmjeikben Pannonhalmán és Erdélyben hiteles dokumentumok alapján mutatták be a kommunista diktatúra mechanizmusát, a besúgógépezet működését. Drámai életutakon keresztül elevenítették fel a múltat, a válaszút előtt állók kiszolgáltatottságát, emberek életét, akik áldozatai vagy kiszolgálói lettek a rendszernek.

E történelmi filmek mellett más témákat is feldolgoztak. Ilyen például az *Olasz-magyar örökség* című, 10×25 perces dokumentumfilm-sorozat, melyben egy-egy magyar művész sorsán, művein keresztül örökítették meg az olasz-magyar művészet, szellemiség összetartozását. És ilyen a *Szép magyar ének* című filmjük is, melyben Béres Józsefet kísérték el erdélyi népdalgyűjtő útjára. Meg kell említeném még id. dr. Béres Józsefről készített dokumentumfilmjüket 2015-ből (*Béres József életútja*), illetve a *Cseppben az élet* televíziós filmsorozatot (2019), valamint a *Feltaláló* című játékfilmet (2020), melyben a tudós meg nem alkuvó igazságkeresését elevenítették fel.

Filmjeik sorát még hosszan folytathatnánk, sajnos nincs rá mód. Helyettük idézem Petényi Katalin és Kabay Barna ars poeticáját: „A filmkészítés számunkra következetesen vállalt szolgálat. Tudatosan vállaltuk, hogy filmjeinkkel feltárjuk nemzeti múltunk ismeretlen fehér foltjait, továbbadjuk nemzeti örökségünket az utánunk jövő generációknak. Hogy konstruktív dialógust folytassunk Kelet és Nyugat, a különböző népek, vallások, hívők és hitetlenek között. Hogy személyes felelősséggel szóljunk korunk igazságtalanságairól, hogy az elnyomottak, száműzöttek, hontalanok üzenetét közvetítsük. A napjainkat egyre jobban fenyegető erőszakkal szemben morális értékeket mutassunk fel, hogy reményt adjunk reménytelenséggel és ellentmondásokkal teli korunkban. Hogy emlékeztessünk a megbékélés, a hit, a szeretet, az ember tiszteletének fontosságára.”

Hogy eszerint tettek, azt tizenöt játékfilmjük, tíz tv-sorozatuk, negyven dokumentumfilmjük fényesen igazolja. A Gondviseléstől kapott tehetségüket a Jóistenre tekintve, mások javára kamatoztatták. Életművük a közösségért vállalt felelősségnek és a magyar kultúrának örökké fénylő csillaga. Szívből gratulálok a méltán elnyert Bethlen Gábor-díjhoz.

Béres Klára

Márton Áron-émlékérmesek

Maklár Ákos

Egy méltatásban, úgy illik, hogy tisztelettel és objektíven felsoroljuk azokat az érdemeket, amelyek méltóvá tették a díjazottat a díj elnyerésére. Ez nem lesz nehéz feladat. Mégis zavarban vagyok, mert nem szabadulhatok a lelki, személyes viszonytól, hiszen Maklár Ákos atya az én keresztapám.

Azt hiszem, egy egyházi személy nem akkor teljesíti be kötelességét, ha elvégzi azokat a feladatait, amik megtalálják őt, hanem ha ő maga is újabb és újabb feladatokat, tennivalót keres. Ákos atyáról könnyen megállapítható, hogy keres. És talál is.

Amellett, hogy lelkipásztori hivatását betöltve 2010 óta a Budai Görögkatolikus Parókia parókusa, két éve a Budai Esperesi Kerület esperese is, illetve a Görögkatolikus Metropolitai Bíróság helynökeként is helytáll. Mindezekon túl 2016 óta a Keresztény Értelmiségiek Szövetségének (KÉSZ) országos elnökeként szolgálja a civil evangelizáció ügyét. A KÉSZ egyik fontos célja, hogy képviselje a keresztény értékeket aktuális közéleti kérdésekben. A mai világban, amikor a közösségek kétségbeejtően erodálódnak, ahol az információs zaj süketé teszi az embereket a vallás és Krisztus szavára, a KÉSZ közösségépítő, árnyalt párbeszédet kezdeményező törekvései felbecsülhetetlenek. A KÉSZ-fórum programsorozat keretében járják az országot, találkozókat, kerekasztal-beszélgetéseket, zárándoklatokat szerveznek, kiépítettek egy határokon átívelő, a Kárpát-medencét összekötő kapcsolati hálót. A KÉSZ határon túli tevékenységének bővítése érdekében került sor a Kárpát-medencei Magyarság Evangelizációjáért Alapítvány létrehozására 2017-ben, és ugyancsak Ákos atya nevéhez fűződik a KÉSZ által Trianon százéves évfordulóján elindított június 4-ei közös Kárpát-medencei megemlékező harangozás hagyománya, a *Szóljanak a harangok!*-akció, valamint az egyesület által összeállított énekeskönyv, a *Kárpát-medencei népének gyűjtemény* zenei anyagának online közzététele, terjesztése. Szintén az elmúlt években vált országos hagyománnyá a népi vallásosságban gyökerező, Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepéhez kapcsolódó KÉSZ-imalánc.

Ákos atya mindig szeretettel és együttérzéssel fordul a rászorulóknak felé. Irányításával szervezett a KÉSZ az elmúlt években több országos adománygyűjtést, melyek révén komoly anyagi hozzájárulással tudták támogatni a kárpátaljai rászorulókat és háborús menekülteket, Covid-árvák ellátásával foglalkozó alapítványt és a marosillyei templom felújítását. Azt hiszem, mindezekből tisztán kiviláglik az a szenvedély és odaadás, amivel szolgálja a kereszténységet, az egyházat, a magyar nemzetet és ezek által az embereket.

Huszonhét éve élnek boldog házasságban dr. Seszták Tímeával, két gyermekük született, Emma és Minka. Tehát Ákos atya is lányos apuka. Akárcsak én. Erről mi, lányos apák, tudjuk, mit jelent. Ez nemcsak egy családi állapot, hanem életmód, gondolkodás, sors és mindenekelőtt ajándék.

Engedjék meg, hogy elmondjak egy személyes történetet is. Gyerekkoromtól kezdve éreztem magamban a vallásos elhívást, és bár a tágabb családukban több görögkatolikus pap is van, a mi szűk családuk nem volt templomba járó, és nem is kereszteltek meg. Azonban, amikor a feleségemmel elköltözzünk első albérletünkbe, Budára, szerettem volna keresni egy görögkatolikus templomot. Beírtam a Google-be, hogy „görögkatolikus templom, Buda”, így találtam rá a Szent Flórián-templomra. Egy vasárnap elmentem a liturgiára, majd hazamentem, és mondtam a feleségemnek, hogy „megvan a templomom”. Kérdezte:

„hogyhogy”. Mondtam neki, hogy jöjjön el, mert ha meghallja a papot prédikálni, rögtön megérti. Kérdezte, hogy miért, mit mondott. Próbáltam neki valahogy elmondani, de csak ügyetlenül dadogtam. Végül azt mondtam neki, hogy nem is az az érdekes, hogy mit mondott, hanem az, hogy hogyan mondta.

És itt lép be a személyiség. Hiszen egy keresztény ember számára az igazság nem kérdés. Világosan áll előttünk Krisztus. De hogy Krisztus igazságát valaki közvetíteni tudja, ahhoz szükséges egy hiteles, őszinte, emberi személyiség, amely szenvedélyével, hitével és példájával magával tudja ragadni az embert.

A feleségem is kíváncsi lett, egyetlen nehezítő körülmény volt, hogy ő református. Mégpedig ízlésében is református. Mondta, hogy jönne ő, de az éneklés meg a sok kép, a sok dísz... De végül is eljött. És nemcsak eljött, hanem ugyanolyan érzésekkel távozott, mint én. Később aztán egyre személyesebb és bizalmasabb kapcsolatba kerültem Ákos atyával, aki megtisztelt azzal, hogy a keresztapám lett. A nagyobbik lányom már hároméves, és most már gyakran ő mondja, hogy menjünk, és nézzük meg Ákos atyát. A feleségem is gyakran velünk jön, de van egy talán ennél is fontosabb dolog. Akárhányszor valami nagyobb problémával, krízissel kell szembenéznünk, a feleségem előbb-utóbb mindig azt mondja: most gondoljuk át, hogy mit mondana Ákos atya.

Azt hiszem, ennél nagyobb siker és dicséret nem érhet egy papot. Ilyenkor ugyanis, bár egy embert szólítunk meg képzeletben, valójában Krisztust idézzük meg. Valójában azt kérdezzük, hogy Krisztus mit szeretne tőlünk, hogyan cselekedjünk. Csakhogy az ő örök és legszentebb eszménye néha olyan távolinak, elérhetetlennek tűnik önmagunk esetlenségéhez, gyarlóságához képest, hogy szükségünk van egy közvetítőre, aki által, akin keresztül mégis kapcsolódni tudunk Őhöz. Szükségünk van valakire, aki olyan, mint mi. És miért, hogyan képes erre Ákos atya? Hogyan képes ő az istenit közvetíteni az életünkbe? Talán paradoxnak hangzik elsőre, de az ő eszköze: az emberség. Az emberség: az az őszinte, emberi hang és hit, amivel képes megszólítani közösségeket és embereket. Ezért gondolkodunk el mi is azon, mit mondana Ákos atya.

Ákos atya pappá szentelésekor a 65. zsoltárból választott jelmondatot: „Boldog az, akit kiválasztasz”. Én úgy látom, hogy Ákos atya boldog.

És azt is gondolom, bár igaz, hogy most emberek választották ki, most is örül egy kicsit. Én mindenesetre örülök, hogy ezt elmondhattam, és szívből gratulálok Ákos atyának, aki közösségépítő munkájáért, a magyarságért és a kereszténységéért tett kiemelkedő szolgálatáért, odaadásáért és személyes példájáért méltán érdemelte ki a Bethlen Gábor Alapítvány Márton Áron-emlékérmét.

Berettyán Nándor

Egy interjúban magyarázta 2015-ben: az ő közösségi azonosságtudata abban különbözik nem egy szlovákétól, hogy benne van a közép-európaiság és az európaiság is. Milyen hasonlóak vagyunk ebben is! Gyakran szűklátókörű az a kép, melyet magunkról alkotunk. A magyar délibáb csalóka fénye mindmáig félre tud vezetni bennünket. Ma egy olyan szlovákot köszönhetek körünkben, aki politikusként és értelmiségiként számos alkalommal megerősítette, hogy a közép-európai – és benne a magyar-szlovák – összetartozás eszméje, valamint a párbeszéd mindkét nemzet számára létfontosságú.

Életéről annyit, hogy szülővárosa Nyitra, egyetemi tanulmányokat Pozsonyban végzett, és matematikusként szerzett diplomát. A Szlovák Tudományos Akadémia kibernetikai intézetében kutatóként dolgozott egészen 1983-ig, amikor egy nyilatkozatot kellett volna aláírnia, hogy a marxizmus és ateizmus szellemében fog tanítani. Vallásos hite miatt ezt nem volt hajlandó megtenni, ezért kilépett munkahelyéről, és munkásként helyezkedett el. 1969-től két évtizeden keresztül a szlovákiai földalatti katolikus egyház elkötelezett aktivistájaként működött. Fontos szervezője volt 1988 nagypéntekén a vallásszabadságért rendezett „gyertyás” pozsonyi tüntetésnek. A történelmi fordulat idején pedig a szlovákiai „szelíd forradalom” (*nežna revolúcia*) egyik meghatározó alakjaként ismerhettük meg.

1990 és 1992 között a parlamentnek, a Szlovák Nemzeti Tanácsnak volt az elnöke, ahol húsz évet töltött a Kereszténydemokrata Párt képviselőjeként. 2023-ban választották meg ismét képviselőnek. Politikusként mindig türelemmel és segítőkészséggel járt el a magyar kisebbséget érintő kérdésekben.

Közös magyar és szlovák emlékezhelynek tekinthető Esterházy János személye. František Mikloško akkor ismerkedett meg alakjával, amikor a nyolcvanas években könyvet állított össze az üldözött szlovákiai keresztényekről. Szamizdatban méltatta akkor a magyar politikust. 2001-ben azután részt vett Budapesten a mártír politikus születésének századik évfordulóján megtartott emlékülésen.

2005-ben módom volt köszönteni, amikor Budapesten átadták neki a német kezdeményezésű Szent Adalbert-díjat. Ebből az alkalomból kért bocsánatot a szlovákiai magyaroktól a második világháború utáni években átélt szenvedéseikért: „Legyenek akármilyenek is a bennünket ért sérelmek, a magam nevében azt szeretném mondani a Szlovákiában élő magyaroknak, bocsássonak meg.” Ezt a gesztust nem mindenki fogadta elismerően Szlovákiában. Tegyük hozzá, Szlovákiában az utóbbi két évtizedben nem egy kedvező jelet tapasztalhattunk kapcsolatainkról. Malina Hedvig ügyében például voltak, akik bírálták a hivatalos eljárást, a *Týžden* című hetilap címlapján pedig a főszerkesztő kért bocsánatot a magyar hölgytől.

Személyesen azután gyakrabban találkoztunk František Mikloškóval – és pedig Varsóban –, miután mindketten tagjai lettünk az Emlékezet és Szolidaritás

Európai Hálózatának a 2010-et követő években. Őszintén örültem, amikor elfogadta a fölkérést, és 2014 márciusában a nyitrai Konstantin Egyetem Közép-Európai Karán köszöntő beszédet mondott az Esterházy János emlékezetéről tartott nemzetközi konferencián. Molnár Imre Esterházy-könyvének (*Kegyelem életfogytig*) szlovák változatához ő írt előszót. 2021-ben vehette át Budapesten a Magyar Érdemrend középkeresztjét.

Őszinte meggyőződése, hogy a „lelkiismeret apostolának” tartott erdélyi püspök szellemiségével rokon František Mikloško szlovák politikus fölfogása és cselekedetei, így méltó helyen lesz nála Márton Áron emlékére.

[A befejező rész szlovák nyelven hangzott el.] Tisztelt Barátunk! Örömmel köszöntöm Önt anyanyelvén a Márton Áron-emlékérem átadása alkalmából. Budapesten a szlovák nem számít idegen nyelvnek. Meggyőződése szerint szellemisége közel áll az egykori erdélyi püspökéhez, az emlékérem így jó helyen lesz Önnél. Mint a közép-európai értékek képviselőjének, személyesen is köszönöm fáradozását a magyar-szlovák megértés dolgában.

Kiss Gy. Csaba

Teleki Pál-érdemérmesek

Hunyadi László

Az egyik utolsó olyan rendíthetetlen ember Magyarországon, akinek egész élete a Nemzet szolgálatában zajlik. Meghatározó indítást jelentett, hogy papok között nevelkedett Esztergomban, ami az elkötelezett családi háttérrel tovább erősítette, és olyan lelkületet épített ki benne, ami egész életére meghatározó és vezérlő erő maradt. Alkotó életében csendesen, szisztematikusan és határozottan – de szerényen és a hátréba húzódva – dolgozott azért, hogy megvalósulhasson Petőfi álma: „A magyar név megint szép lesz, méltó régi nagy híréhez.”

Hittel és elszántsággal restaurálta – de inkább azt mondom: „újraélesztette” – és mai tartalommal is megtöltötte az Esztergomi Főszékesegyház kincseit, liturgikus kegytárgyait. A Bazilika ereklyéinek restaurálása több volt számára egyszerű nemesfém megmunkálási feladatnál – mindvégig elhivatottság, lelkesülés és a mély, de pátoszmentes hit vezette kezét és szívét a munka során. Ugyanez az alázat és elhivatottság volt benne a Kalocsai Érseki Kincstár igazgatása és kegytárgyainak restaurálása során.

Megszállottan kutatta Szent Koronánk történetét, rejtett titkait és örökérvényű mondanivalóját. A Korona nemzetet összetartó ereje, mágikus szimbolikája megihlette Hunyadi Lászlót – „lelki koronaörként” hirdette időtlen üzenetét, a távolból védte becsületét az időről időre rá rontó hitetlenektől, ápolta és sugározta lelkületét. És bizton állíthatom – mert tudom –, testével is védte volna, ha szükséges!

Évtizedek óta vezeti a Történelmi Vitézi Rendet – rendtársai nemcsak szeretik és tisztelik, de talán legfontosabb szellemi hangadójuknak is tekintik. Hisz

nemcsak irányítja, vezeti és újrarahangolja a szervezetet, hanem fontosnak érzi, hogy a hagyományörzés és a történeti tartalom továbbvitelén túl a jelen Magyarországot – pontosabban az egy és oszthatatlan Nemzetet – segítse küzdelmeiben és erőfeszítéseiben. Családjával és a vitézekkel fáradhatatlanul járja az országtestből kiszakított területeket – Erdélyt, a Felvidéket, az Őrvidéket, a Délvidéket és Kárpátalját –, küldetésének érzi az összetartozást nemcsak szavakban, de személyes jelenléttel és cselekedetekkel is „felmutatni”. Életművét és pótolhatatlan munkáját a Honvédelmi Minisztérium 2010-ben „A Honvédelemért” kitüntető címmel, míg a Miniszterelnökség a 2020. évben Magyar Arany Érdemkeresztrel ismerte el.

Csodálatos ember, pótolhatatlan családfő, szerető férj és apa, kiváló „mester”, nagyszerű hazafi, „modern keresztes vitéz”, aki joggal mondhatja el a bibliai szavakat: „ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam” (2Tim 4,7). Hunyadi László méltó kezekből, joggal és kiérdemelten kapja idén a Bethlen Alapítvány Teleki Pálról elnevezett „becsületrendjét”.

Vadász Bence

Loksa Gábor Mária

1958 jeles esztendő volt. A nemzetközi geofizikai év lázban tartotta a tudományos világ ezzel a területtel foglalkozó tagjait, többek között megnyílt a máltai, a pekingi nemzetközi repülőtér és a London Gatwick. Átadták az Atomium emlékművet Brüsszelben, és elkészült a havannai Krisztus-szobor. A 30. Oscar-gálán tarolt a *Híd a Kwai folyón* című film, a brazilok örültek a svédországi labdarúgó-világbajnokságon aratott győzelmüknek, és megszületett II. Albert monacói herceg. De Loksa Imre és Wenk Éva számára eltörpültek ezen események azon boldogság mellett, hogy május 29-én magukhoz ölelhatték negyedik gyermeküket, Gábort. A kisfiú keresztanyja javaslatára és sokak számára máig meglepő módon a Mária nevet is megkapta a keresztségben a Szűzanya iránti tiszteletből. Így a keresztvíz cseppjei mellett Égi Édesanyánk gyengéd csókja is a gyermek homlokára került.

Az aranyhajú, kék szemű angyalkát meleg otthon várta. A szüleivel, két bátyjával és nővérével töltött évek szinte repültek. Az év nagy részében Budapesten, a nyarakon pedig a Balaton partján időztek. Regénybe illő, egyben kacagtató jelenetek követték egymást, amikor a szülők a négy gyerekkel és számos állattal felpakolva felszálltak a magyar tenger felé induló vonatra. Édesapja, aki a biológia, a talajzoológia professzora volt, hamar a gyermekekbe oltotta a természet, a teremtetett világ szeretetét és tiszteletét, amely törekvéseiben a szintén biológiai érdeklődésű Édesanya tökéletes támogatást nyújtott. De nem csak ebben. Párosuk megtartó, szereteteli otthont biztosított a gyermekeiknek. Gábor, akinek magasságánál csak a szíve nagyobb, mély odaadással viszonzta szeretetüket, s ez a kötelék újabb kötelékekkel gazdagította őt. Hiszen negyvennégy

évvel ezelőtt, amikor Hódmezővásárhelyen előfelvételis katona volt, az akkor megismert nagyon jó barátjával őket összekötő, első közös pont a családszerepet volt.

A kötelék Loksa Gábor életében valóban kötőerőt jelent. Barátja, akivel az ELTE Természettudományi Karán meteorológia szakon folytatott tanulmányai alatt találkozott, így fogalmaz erről: „Mérhetetlen és szinte jellemezhetetlenül erős, ösztönös indíttatása a megszerzett, kapott, ölébe csöppent értékek megőrzése, legyen az személy, tárgy, szemlélet, tapasztalat. Ez mindig így volt nála, egyetemista korunkban, fiatal kutatóként, aztán meglett szakemberként, középkorúan is.”

Vannak, akik egész életükben arra vágnak, hogy megtapasztalják – hacsak egy rövid időre is – az idilli állapotot, és vannak, akik abban a kegyelemben részesülnek, hogy átélhetik azt. Loksa Gábor családja által részesült ebben a kegyelemben. De nem ez teszi őt különlegessé. Átélni a csodát, az egy dolog, megosztani másokkal, a többieket is részesíteni benne, pedig egy másik. Loksa Gábor egész életében ezt a missziót végzi. Minden percben megtartani, felemelni, gazdagítani akar másokat.

Az idilli állapotot azonban megtörheti a valóság realitása. Ahogy a balatonfenyvesi vasútállomáson egy szinte nem evilági kiáltás törte meg a megszokott csendes morajlást. „Állj, vonat!” Gábor édesanyja sikított akkorát, hogy valóban megdermesztette a majdnem tovább induló vonat személyzetét, akik a következő percekben riadtan figyelték, ahogy az Édesanya kicsalogatja felfedezésre induló néhány éves kisfiát az egyik vasúti kocsikerekei közül. A vonat alatt kalandozni nem nagyon egészséges, de Gábort ez nem érdekelte. Őt a kíváncsiság, a megismerés vágya, az ismeretlen inspirálta, és nem törődött a körülményekkel, a nehézségekkel. Így volt ez gyermekkorában, és ilyen maradt egész életében. Gyakran az irrealitásba futó optimizmusa, sokszor furfangos vagy éppen vakmerő ötletei a problémák elhárítására, a megoldások megtalálására minden közösség javára vált, amelyiknek csak tagja volt. Legyen az a Mélyépterv, az OMSZ Központi Légekörfizikai Intézet vagy a Szent István Egyetem – korábbi Gödöllői Agrártudományi Egyetem – Vízgazdálkodási és Meliorációs, illetve Természetvédelmi és Tájökológiai Tanszékének csapata. Őt nem az érdekli, ami gúzsba köt, hanem az, ami levegővel, frissességgel tölti meg az életet.

Gödöllői diákjai, akikkel baráti szálak is összefűzik őt, elismeréssel gondolnak vissza arra, hogy a még kommunista szellemekkel átjárt egyetemen ő volt azon kevés tanár egyike, aki nyíltan vállalta kereszténységét, olyannyira, hogy az egyetemi katolikus hittanecsoporthoz tagja lett. Fiatal oktatóként könnyen tudott kapcsolatot teremteni a hozzá hasonló értékeket valló fiatalokkal. Bár Gábor aktívan részt vett a csoport egyetemen zajló összejövetelében, eseményeiben, sőt igyekezett stabilizálni a közösség egyetemen belüli helyzetét számukra biztosított állandó helyiség megszerzésével, sok akkori csoporttag emlékében inkább a közös kirándulások, utazások mókamestereként jelenik meg. Már az elsőnek mondható 1995-ös erdélyi körutazáson, ahol sofőrséget is vállalt az egyik mikrobusz pilótájaként, látható volt a magyarság értékeiért, keresztény múltunk

örökségeiért érzett rajongása. Rövid, hazánk történelmének összefüggéseit szellemenesen feltáró mondatai mindig megmosolyogtatták a körülötte állókat, egyúttal el is vetette bennük a keresztény nemzeti gondolkodás magvait, illetve öntözte annak csíráit. Igazi kovász volt, olyan értékes alkotó, akinek nagy szerepe volt abban, hogy a csoport tagjai valódi közösséggé értek össze. Az állandóan a vállán lógó fényképezőgépével pedig igyekezett minden szép pillanatot és helyszínt megragadni az időtlenségnek.

Loksa Gábor teremtmő, tudományt szolgáló, ifjúságot, nemzetet és lelkeket építő munkáját számos könyv, kiadvány, tudományos cikk, fiatalokat és felnőtteket megszólító kurzus, kirándulás, tanulmányút fémjelzi, amelyek sorát egy-egy verseskötet is megtöri. A 2000-es év hozott nagyobb fordulatot nemzetépítő munkájában. A Tisza cianidszennyeződése után a Lakiteleki Népfőiskolán megrendezett Tisza Kollégium olyan úton indította el, amelynek köszönhetően jelentős szerepe lett az országgyűlés által 2012-ben elfogadott, A magyar nemzeti értékekről és hungarikumokról szóló törvény céljainak gyakorlati megvalósításában. A magyarországi és Kárpát-medencei értékek felkutatása, beazonosítása, megőrzése a falvak, települések utcáin, házaiban folytatott beszélgetésekkel kezdődik. Loksa Gábor időt, energiát nem kímélve vetette bele magát a feladatba. Lelkesedésével megfertőzve, magával ragadva sokakat.

Loksa Gábor az álmok embere, és ebben ma sem tétlen. Számos terve közül azonban kimagaslik egy, amelyet évek óta dédelget. Ez pedig nem más, mint egy édesapjáról, Loksa Imréről elnevezett alapítvány, amely a fiatal természet tudósokat, diákokat, kutatókat támogatná. A Gondviselő Isten tudja csak, hogy ez megvalósul-e a jövőben, vagy sem. Az azonban biztos, hogy az apró szolgálatok sokaságával is meg lehet változtatni a világot, az emberek külső és belső világát. Jézus mondja: „amit e legkisebb testvéreim közül eggyel is tettetek, velem tettétek” (Mt 25, 40). Loksa Gábor pedig az apró csodák nagymestere.

Szent István király felajánlotta országát Szűz Máriának, ahogy Loksa Gábort is megpecsételte kisgyermekként a Szűzanya iránti tisztelet. Mária csókot lehelt hazánk és Loksa Gábor homlokára is, amely összetartozást az ő nemzetünkért végzett szolgálata erősített meg. A Bethlen Gábor Alapítvány kuratóriuma ezt a szolgálatot ismeri el a Teleki Pál-érdemérem adományozásával.

Bartos Mónika

Szász István Tas

A test és a lélek orvosa, aki a nemzettest és a nemzeti lélek gyógyításában találta meg cselekvésének értelmét – Ecsetvonások a Teleki Pál Érdeméremmel kitüntetett dr. Szász István Tas arcképehez

Mens sana in corpore sano – így szólnak a jóra buzdítás bölcsességének egykori figyelmeztető szavai, és mi sem természetesebb, hogy mai ünnepeltünk megértette az évszázadokkal ezelőtti felröppent intő gondolatot, vagyis azt, hogy

egészséges testben lakozik az egészséges lélek, ami persze, fordított szórendben is igen jó esélyekkel bír. De mi mást is tehetett volna, hiszen otthonukban működött az Erdély szellemi életét gyógyítani szándékozó akarat valódi vegykonyhája, az egykori *Hitel* folyóirat irodalomtörténeti jelentőségű szerkesztőségi műhelye, olyan egyéniségek jelenlétében, mint Kós Károly, Dsida Jenő, Tamási Áron, Reményik Sándor, Jékely Zoltán vagy Márton Áron. Ez a Trianon utáni értelmiségi generáció tíz karcos esztendeig az erdélyi magyar kisebbség nemzetstratégiai programjának kidolgozója lett, és amelynek történetét most, nemrégiben, dr. Szász István Tas ezeroldalas impozáns kötetben örökítette meg az utókor számára. Az események akkor történtek, amikor ő még kisgyermekként tán éppen Tamási Áron ölében ült, és az erdélyi lelkiismeret író-prófétája mesélés közben is a jó cselekedeteket sugalmazta számára, bevillantva előtte a kiismerhetetlen jövőt, mondván: „Minden embernek örködnie kell a világ rendje felett, mert a becsület azt kívánja.”

És akkor ő, már ifjúként, a történelem tüzének hamujában sült pogácsáit vándortarisznyába csomagolta, útnak indult, s belevetette magát a rengetegbe, a világrengeteg rengeteg bajába, ahol a tüzet mindig víz követi, úgy, ahogy azt Reményik Sándor *Atlantisz harangoz* című versének soraiban vetíti elénk ekképpen:

„Mint Atlantisz, a régelsüllyedt ország,
Halljátok? Erdély harangoz a mélyben.
Elmerült székely faluk hangja szól
Halkan, halkan a tengerfenéken.
Magyar hajósok, hallgatózzatok,
Ha jártok ottfenn fürgeteges éjben:
Erdély harangoz, harangoz a mélyben.”

„A legnagyobb hiba, amit az orvosok elkövetnek – mondja Platón –, hogy a testet anélkül igyekeznek meggyógyítani, hogy az elmét is gyógyítani próbálnák. Pedig az elme és a test egy, és nem szabadna külön kezelni.” Ez az, amire dr. Szász István Tas önmagától is rájött, mert ő éppen annyira orvos, általános és pszichiáter szakorvos, címzetes főorvos, egészségpolitikus, mint amennyire író, közíró, költő, lapszerkesztő és lapalapító, múzeumtulajdonos és kiállítás-szervező művészbarát, de főként mindenki „igen tisztelt Tasija”, ami az idő múlásával saját jelzőrendszerében önálló fogalomcsoporttá magasztosult, főként azok számára, akik őt személyesen ismerik. S noha vándorútja számtalan kanyarral, szakadékkal és emelkedővel volt teljes, Sütő András úgy minősítette összpályaképét, hogy „dr. Szász István Tas tiszteletbeli szellemi főkonzul Magyarország”.

Persze, a sok szerpentint nehéz lenne itt most megidézni, de fő vonalakban felvázolva arcképét, hadd említsem meg, miszerint szülőhelye, Kolozsvár, megbízható iránytűt adott kezébe, biztosan vezetve őt végig az útvesztőkön és

az élet-sugárúton. Ahogy ez a Hítel irodalmi csoportosulás elvi programjában megfogalmazva kifejezésre is talált ekképpen: „Fölületessé, formalistává, önzővé vedlő társadalmunkban legalább a szellem csoportjainak védniök és oltalmazniok kell a nemzeti létfenntartásnak kisebbségi időkben megszületett lelkét: a szolgálat szellemét.”

Édesapja a Bolyai Egyetem alapító tanára, édesanyja a Kolozsvári Magyar Színház jeles színésznője volt, ő pedig a helyi Református Kollégiumban tanult még az én édesapám igazgatóságának idején. Aztán a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézetben folytatta felsőfokú tanulmányait, ahonnan '56-os magatartása miatt „átmenetileg” kizárták. Ekkor ólombányászként, burkolóként, ólomkeretes ablakok készítőjeként is dolgozott; a kolozsvári Szent Mihály-templom égi fényt közvetítő hatalmas üvegablakai ma is őrzik keze nyomát. Aztán az egyetemet befejezván, a szilágysági Kusaly után a marosmenti Tompaháza, majd Csombord, Nagyenyed és Kolozsvár következett, ahol az egyetemen gyakorlati oktatást tartott pszichológusoknak, ám miután Kolozsborsára akarták igazgatónak áthelyezni a bűnöző elmebetegeket ellátó kórház élére, eldöntötte, hogy Magyarországra való visszahonosítását kéri. Elsőre Pápakovácsiban végezte orvosi teendőit, majd Leányfalu következett, ahol ma is él, és végzi nemzetszolgálati munkáját bámulatos helytállással, irigylésre méltó energiával, példaadással, szorgalommal. Immár harminchetedik éve szervezi az *Erdélyi művészek Leányfalun* című kiállítássorozatot, amely minden esztendőben a nemzeti ünnep előestéjén, augusztus 19-én színvonalas irodalmi műsorral egybekötve gyűjti egybe a hasonló érzelmű emberek visszatérő táborát.

Ámde a történések egzakt adattára mellett, mindegyre a személyes események összefüggései, a közös kapcsolatok füzérei is szót kérnek, hiszen oly jó az otthon földjén megpendülő lélekhúrok zengő zenéjében együtt gyönyörködni, már ha létezik közös dallam. És igen, létezik közös dallam. Amelyben Kincses Kolozsvár neve, léte, képe rezonál. És ott rezonál a Farkas utca júniusi hársfa illata; a kálvinista templom orgona akkordjai, a tanárok ablakai alatt felcsendülő diákszerenádok egykori emléke; Apáczai Csere János, Áprily Lajos, Szabó Dezső, Kemény János, Wass Albert, Cs. Szabó László lépteinek hangja kopott kövén a régi útnak; a Sétatér óriás gesztenyefáinak őszirozsda levéltakarója; a Feleki-tető fényei a bágyadt napsütésben; a Gyalui-havasok felől áradó hűvös áramlat; a szőke Szamos andalgása, az Attila úti kertek illata és a Donát úti orgonáké. De persze, a tájban megjelenő emberek arca is. A ma ott élőké, a világrózsában szétszórta, a Házsongárdi csendben pihenőké. Talán ezek a színek együttesen járulnak hozzá a kép, az életkörkép mélyből fakadó üzeneteinek értelmezéséhez, a sors és a juss által megfestett, hol lágyabb, hol keményebb kompozíciós vonalak életművé formálódó összhangzatában. Amelyben a meggyógyított embereken kívül dr. Szász István Tas tanulmányainak és írásainak száza, ezrei jelzik, igazolják és kiáltják világgá egy példás életmű kőkemény hitvallását, mert ő az, aki nem hagyja szunnyadni a vétkes, a térdre rogyott

történelmet, ezért felszólít, emlékeztet, biztat és példát mutat nemzetszolgáló helytállásból. *Trianon átka* című versében a sorokat így osztja:

„És jönnek képek, jönnek hangok,
madár dalol, dörögnek tankok,
elmémbe gördül történelem,
a kevés öröm, sok sérelem.”

Dr. Szász István Tas tagja a nemzeti sorskérdésekkel foglalkozó Százak Tanácsának, a Magyar Írószövetségnek, negyven kötet szerzője, és díszpolgára jelenlegi településének, Leányfalunak. Megtisztelte őt a Hippokratész Emlékérem, a Márton Áron-émlékérem, a Magyar Érdemrend lovagkeresztje, a Magyar Orvos Írók és Képzőművészek Körének életműdíja. Sok más magas elismerés mellett most a Bethlen Gábor Alapítvány Teleki Pál-díját veheti át. Jó pillanatban, jó érzésekkel, jó egészséget kívánva további elkötelezett munkájához, őszinte szívvel gratulálunk.

Árkossy István

Székelyföld Jövőjéért-ösztöndíjasok

Deák Gellért-Gedeon

Deák Gellért-Gedeon Kovásznán született, Erdélyben. Általános iskolai tanulmányait szülővárosában, az Orbán Balázs Általános Iskolában végezte. A középiskolát szintén Kovásznán végezte a Kőrösi Csoma Sándor Líceumban – természettudományok-intenzív német szakon. Ezt követően sikeresen felvételizett a Marosvásárhelyi „George Emil Palade” Orvosi, Gyógyszerészeti, Tudomány és Technológiai Egyetem általános orvosi szakra. A sikeres egyetemi felvételi után a Gecse Dániel Református Egészségügyi és Orvosi Szakkollégiumban nyert lakhatást. A felvételi meghallgatáson megtudtuk, hogy voltak nehéz időszakok az életében, hisz 2007-ben édesapja egy baleset során elhunyt, ezt követően pedig édesanyja egyedül nevelte fel őt. Gellért azonban Istenbe vetett hittel, kitartással és szorgalommal, minden nehézség ellenére az elsők között jutott be az orvosi egyetemre. Gellért immár hatodik éve kollégiumunk bentlakó diákja. Ezért fejlődését, szakmai előmenetelét, hitben való növekedését jómagam is nyomon követtem. Fent nevezett diákunk érdeklődéssel és nyitottsággal vett részt a közösségi életben, szorgalomról, hűségről és nem utolsósorban élő hitéről tett bizonyosságot minden rábízott feladat során. Gellért több éven át lelkes tagja volt Szakkollégiumunk diáktanácsának és zenecsapatának, ahol mind a kulturális, mind a tudományos programok megszervezése és lebonyolítása által gazdagította közösségünk életét. Néhány rendezvény ezek közül: MINDSET konferencia, Ráhangelő – adventi rendezvénysorozat, GECSE Napok,

felvételi összerázó tábor, közösségi estek. Az idei évtől a mentorcsapat koordinátora, a szakkollégista diákoknak tart, illetve szervez olyan programokat, amelyek a szakmai fejlődés lehetőségét biztosítja számukra.

A szakkollégiumi tevékenység mellett Gellért másodévtől foglalkozik tudományos kutatómunkával, hazai és magyarországi konferenciák rendszeres résztvevője, mutatott be dolgozatokat már Pécsen és Budapesten is, ahol ezekkel a munkákkal évente kiemelkedő szakmai elismerésekben részesült. A 2023–2024-es tanévben ERASMUS-program keretein belül a Szegedi Tudományegyetem Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Kar hallgatója volt, ahol csatlakozott a Reumatológia és Immunológia Klinika kutatócsoportjához. Ebben az időszakban sikerült annyi adatot összegyűjtenie, hogy két saját dolgozattal tért haza a Marosvásárhelyi Tudományos Diákköri Konferenciára. Az elbíráló bizottság mindkét dolgozatát kitüntetésben részesítette (I. és II. díj). Végül, de nem utolsósorban Gellért nagyon szépen szaval, a 2022-ben megrendezett VII. Nemzeti VERSenyen (Budapest) arany minősítésben részesült, és az általa készített versklip elnyerte a zsűri különdíját. Gellért meggyőződése, hogy a versek által is lehet embereket gyógyítani.

Mindezek után örömmel és büszkén vállalom továbbra is Gellért mentorálását, hisz tudom azt, hogy Istenbe vetett hittel és alázattal továbbra is az erdélyi közösséget fogja szolgálni.

Batizán Attila

Lukács Kamilla

Szaktanárként javaslom és jogosultnak tartom Kamillát az ösztöndíjra, hiszen elmondhatom, hogy húszéves pályafutásom alatt az egyik legkiemelkedőbb, legodaadóbb, legszorgalmasabb tanítványom volt. Példaértékű magaviseletű, tanáraival, diáktársaival tisztelettudó diák volt az általános iskolás évei alatt is, miközben a Petőfi Sándor Általános Iskolának a tanulásban is kimagasló diákja volt. Céltudatosság, komolyság, rendszeresség, kreativitás határozta meg egyéniségét. Empatikus, segítőkész, ismeretlen helyzetekben könnyen alkalmazkodó, magatartása, viselkedése mindenki számára motiváló.

Heti négy órában tanítottam őt, így volt lehetőségem megismerni jobban, ráláthattam a más tantárgyak iránti érdeklődésére, az iskolán belüli és kívüli tevékenységeire, s nem utolsósorban megtapasztalhattam a magyar nyelv és irodalom, a szép beszéd, a versek, a versmondás iránti szeretetét is. Kamilla tehetsége nem csupán a tanórákon mutatkozott meg, hiszen mindig nagy odaadással vett részt rendezvényeinken, műsorokban, versenyeken, mindig lehetett rá számítani, és elmondhatom, hogy mindig mindenben a maximumot nyújtotta. A tanórák keretein belül fontosnak tartom kiemelni nagyon jó kommunikációs készségét is, szívesen kezdeményeztem beszélgetést vele, mindig egyedi véleménye volt, amit gyönyörűen megfogalmazva tárt elénk. Korán kitűnt kortársai közül szókinccsével, kifejezőképességével, véleményalkotásaival, ehhez véleményem

szerint nagyban hozzájárult az olvasás szeretete, valamint neveltetése, talpraesettsége. Meg is küzdött az osztályban olykor a tanulótársai irigységből adódó bántásaival, de mindig bátran és határozottan követte álmait, céljait, vágyait. Számomra csodálatra méltó, hogy már általános iskolás korban tudta, hogy az orvosi pályát szeretné választani, s kitartóan ment végig ezen az úton.

A tanórákon kívüli tevékenysége is széles körű volt, fontosnak tartotta nemzeti identitásunk megőrzését, kiemelkedő szerepet vállalt a szép magyar beszéd és hagyományaink ápolásában, továbbadásában. A magyar nyelv és irodalom terén meghirdetett versenyeken méltóképpen képviselte iskolánkat. Körzeti, megyei versenyeken egyaránt megmérettetett, s mindig kiemelkedő helyezéssel tért haza. Már ötödik osztályban első helyezést ért el a körzeti szépolvasási versenyen, részt vett több éven keresztül a körzeti és megyei Mikes Kelemen Magyar Nyelv és Irodalom Tantárgyversenyen, a Simonyi Zsigmond helyesírási versenyen, majd számos versmondó versenyen is jeleskedett. Bevallom, személy szerint ez volt minden verseny közül a legkedvesebb számomra, öröm volt felkészíteni a versmondó versenyekre, öröm volt a szavalatait hallgatni. S egy kicsit előreugorván az időben, egy kedves, személyes emléket osztanék meg ezzel kapcsolatban. Anyai büszkeségem, örömöm mellett pedagógusi örömöm és büszkeségem is fokozódott, amikor a nagy fiam nagykorúsítási ünnepélyén ülve, Székelyudvarhelyen, egy más városban, a Tamási Áron Gimnáziumban, az akkor tizenegyedik osztályos Kamillát láthattam és hallhattam a színpadon verset mondani az ünnepélyen.

A versenyek mellett nagyon sok iskolai és városi szintű kulturális rendezvény szereplője volt Lukács Kamilla: megemlékező műsorok október 6-án és 23-án, március 15-én, a Petőfi-hét keretén belüli nagyszabású gálaműsorokon. A versenyeken elért kitűnő eredményeivel, a kulturális rendezvényeken való fellépéseivel, odaadásával, szorgalmával, kiemelkedő magatartásával növelte és öregbítette iskolánk jó hírnevét, valamint nagymértékben hozzájárult a székelykeresztúri Petőfi-kultusz ápolásához, megtartásához. A versenyek mellett oszlopos tagja volt jótékonykodási mozgalmainknak, a fogyatékkal élő gyerekek ajándékozásában nyújtott segítséget, a csomagok, édességek, gyümölcsök gyűjtésében.

A nyolcadik osztály elvégzése után Székelyudvarhelyen a Tamási Áron Gimnáziumban, majd a Marosvásárhelyi Orvosi Egyetemen folytatta tanulmányait. Lehetőségeimhez mérten igyekeztem követni továbbra is tevékenységét, szem előtt tartván azt a meggyőződésemet, hogy egy tanár nemcsak tudást ad át tanítványainak, hanem értékeket, iránymutatást és olykor lelki támaszt is, amik elkísérik diákjait akár egy egész életen át. A kulturális rendezvényeken való részvétele mellett a gimnáziumi évek alatt önkéntes mozgalmakban is méltóképpen képviseltette magát. Az Angyalok a városban program keretén belül az árva gyerekeknek segített ruhákat, cipőket vásárolni, a Marosvásárhelyi Magyar Diákszövetséggel (MMDSZ) együtt hátrányos helyzetű gyerekeket lepték meg karácsonykor csomagokkal, szervezőként a Zöld Nap programsorozat keretén belül a környezettudatos életmódra ösztönözte tanulótársait – a kupakgyűjtő

akción belül a befolyt összeg a kardiológiai betegségekkel küzdő gyerekek műteti hozzájárulását segítette. Egyetemi évei alatt, jelenleg is a magyar nyelvű diákok javát szolgáló fizika tanszék oktatásában segédkezik.

Összegzőképpen elmondhatom, hogy ismerem Lukács Kamilla egyetemi hallgató képességeit, tehetséges és rendkívül céltudatos lányt látok benne, aki rendületlenül képes küzdeni céljaiért, álmaiért. Tette mindezt úgy, hogy elkötelezetten dolgozott azért is, hogy a magyar nyelv szépségét és gazdagságát megőrizze, továbbadja, legyen szó oktatásról, közösségi programokról vagy kulturális rendezvényekről. Az általa képviselt elvek és tevékenységek a hagyományaink tiszteletére, az irodalmi hagyományok ápolására, megőrzésére épültek, valamint a folyamatos adni akarásra és a segítségnyújtásra.

A fentiek alapján javaslom Lukács Kamillát az ösztöndíjra, továbbá vállalom az ösztöndíj végleges elnyerése utáni feltételeket, mentorálom, s kötelezettséget válllok, hogy az ösztöndíjat tanulmányaira, tehetségének fejlesztésére fordítsa.

Fülöp Anna

Összeállította: Nagymihály Zoltán

Dömötör Mihály: Metamorfózis: a földre szállt angyalok-sorozat, 2017–2018

NAGYMIHÁLY ZOLTÁN (1988), a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár munkatársa.

Gyarmati-Paor Zoltán

Vér/vonal

Hitel Kiadó, 2025. április

Rövid tartalom

Gyarmati-Paor Zoltán bravúros krimijében a rejtelmes magyar középkor vérszomjas lovagokkal és kínzó enigmákkal tör be hazánk jelenébe. Egymás után érik támadások az ország legfőbb genetikai intézeteit, s nem tudni, mi a bűncselekmény-sorozat oka. Egyetlen szál köti össze a középkori módon és kegyetlenséggel végrehajtott rémtetteket: a laborok legutóbbi nagyszabású vizsgálatait hajdani csontminták genetikai rekonstrukciójára irányultak.

Amikor Herczeg Roland hadtörténész bekapogtat az egyetem laborvezető kutatónőjéhez, Emmához, egyik pillanatról a másikra egy szédítő és végeláthatatlannak tűnő hajsza kellős közepén találják magukat, amely a Szent Korona és az Árpád-ház egyetlen ma élő leszármazottja körül forog.

A szerző bámulatosan egyensúlyoz a hiteles történelmi ismeretek, a legfrissebb kutatási eredmények és a legvadabb fikciók között. Ennek köszönhetően a dicső magyar múlt és nemzettudat nem porlepte fóliánsok penészes lapjairól ásítzik ránk, hanem a főhősökkel együtt kíméletlenül belezuhanunk a titkoktól, ármányoktól és tévhitektől terhes középkor útvesztőjébe.

Gyarmati-Paor Zoltán jogász, filmrendező, operatőr, fotós és grafikus. Emellett fekete öves kardvívó, okleveles természetgyógyász és improvizatív jazz-zongorista.

A „Vonal-ciklus” kezdő kötete a szerző első szépirodalmi műve, amelyet több éves kutatómunka, valamint a hazai tudományos élet élvonalbeli képviselőivel való közös munka alapozott meg.

Részlet a könyvből

Budapest, az ezredforduló után

– Akkor én léptem – tette el fekete keretes szemüvegét Patrik a tokjába.

– Majd ha a papírmunkával is végeztél – emlékeztette Albert.

Főnöke türelmes hangja ellenére Patrik akkora sóhajjal ült vissza asztalához, hogy lehetőleg a tizedik emeleten dolgozó háeresek is tudomást szerezzenek a genetikusok szívszorító hétköznapijairól. Azzal vigasztalta magát, hogy a több hónapja tartó labormunka percekben belül lezárul, ő pedig egy kémcsővel sem találkozik többet. Mármint hétfőig.

Amíg a nyomtatóra várt, Patrik benyúlt fehér köpenye zsebébe, és alufóliába csomagolt sajtos-uborkás szendvicset halászott elő, amit még a nagymamája készített neki reggel. Miközben bontogatta, lélekben már messze járt a labortól. Telefonján a reneszánsz vásárról készült legújabb posztokat figyelte.

A képek önmagukért beszéltek: a budai Vár főterén felállított színes sátrak közötti forgatagban egymást érték a kikiáltók, lovagok, jövőmondók, muzsikuskok, zsonglörködő mutatványosok, vándorárusok (kézműves tanúsítvánnyal ellátott termékekkel), valamint lacikonyhák vérlázítóan túlázott gasztronómiai ingyencsúszkával, amelyek láttán Patrik kis híján egészben lenyelte a szendvicset, amely mostanra úgy nézett ki, mintha az autósóban készült volna. Két kollégája kíváncsian nézett felé a másik asztaltól.

– Újabb fantasy-találkozó lesz, Patrik? – érdeklődött Evelin.

A válasz mindössze egy lapos pillantás volt. Nem véletlenül: a huszonkilenc éves kutatónő oda nem illően szép jelenség volt egy laboratóriumba. Fehér köpenye kiemelte tökéletes alakját, és vállára omló hosszú szőke haját, amelyet lazán összefogott, hogy ne zavarja a munkában. Doktori vizsgája után sikerült ennél a labornál elhelyezkednie genetikusként. Patrik titokban szerelmes volt belé, de amúgy minden más nőbe is, aki hajlandó volt vele szóba állni.

– Nem, és erősen gondolkodom, hogy többet nem megyek. A többiek valahogy mindig rám osztják a női karaktereket.

– Persze, mert egy normális lány se hajlandó veletek menni – ugratta Evelin, lopva mellette ülő főnökére pillantva, aki le sem vette a szemét a monitoron kirajzolódó adatokról.

– Patrik enyhe szemrehányással fordult feléjük.

– Hagyjuk. Most reneszánsz vásár lesz a Várban – mutatta fel a kis szobatudós valamivel vidámabban a telefonját. – Már meg is vettem a jelmezem. Na, milyen?

A széke melletti táskából Patrik egy aranybarna színű reneszánsz fejfedőt húzott elő, és nagy gonddal a fejére illesztette. A trubadúrok hordhattak ilyet a Medici-kori Itáliában. A gépek vidám zümmögése mellett Evelin próbálta visszatartani a nevetését. Még a laborvezető is kénytelen volt odanézni. A szoba

hipermodern berendezései és kékesfehér fényei között még idétlenebbnek hatott a hatalmas sapka.

– Hát jobb, mint a múltkori – bökte ki végül a lány.

– Honnan tudhattam volna, hogy olyan nehéz egy páncél? Egy szóval sem mondták a kölcsönzőben – háborgott Patrik.

– Elesett benne, és nem bírt felkelni – magyarázta a mellette ülőnek Evelin rázkódó rekeszizommal. – Ott feküdt negyedóráig – tört ki végül a lányból a nevetés.

– Mondjuk, segíthetél volna nekem.

Patrik hangjában enyhe neheztelés érződött, egyrészt, hogy főnöke előtt kiderült a kínos eset, másrészt, hogy kolléganőjét ennyire mulattatta a férfiúi büszkeségén esett csorba.

– Tudom, de annyira röhögtem – próbálta Evelin szája elé tett kézfejjével leplezni jókedvét. – Na, kész van. Nyomtathatjuk?

– Négy példányban – szólalt meg a harmadik kutató.

A labor munkáját az ötvenöt éves, deresedő hajú Albert vezette. Szeretett kollégáival itt dolgozni. Evelin nemcsak szép, de kedves és ügyes lány volt, Patrikra pedig – aki minden kutatásukban jövődöbeli Nobel-díjának megalapozását látta, ezért folyton bizonyítani akart – bármilyen munkát rá lehetett bízni.

– Összevetem az adatbázissal – buzgólkodott szokás szerint, de Albert leintette.

– Nem kell. Csak a szekvenálásra kaptuk a megbízást, a keresésre nem.

Albert büszke volt a labor vadonatúj génszekvenáló berendezésére. Amióta sikerült megszerezniük, megsokszorozódtak a kutatásaik. Ráadásul nemcsak ma élő emberek szöveteiből, hanem akár többszáz éves csontokból is lehetett vele DNS-t izolálni.

Albert megnyitott egy félig kész dokumentumot. Egy tervezett publikáció volt a labor kutatásainak bemutatására. Laborvezetőként ez is a feladatkörébe tartozott. A mostani cikk a tudományos szaklapokba szánt publikációkkal ellentétben a nagyközönségnek íródott, olyan nyelvezettel, hogy bárki megértse. Mielőtt azonban egy szót is írhatott volna, megint felcsendült Patrik kellemesen idegesítő fejhangja.

– Nem kerül semmibe, két kattintás az egész! Ne mondjátok már, hogy nem érdekel, van-e egyezés? – méltatlankodott Patrik tele szájjal.

– Felőlem – hagyta rá Albert – de ne várj nagy csodát... akár hét-nyolcszáz éves is lehet az a minta.

– És ha egy király volt?

– Amilyen a mi formánk, inkább egy udvari bolond... vagy egy vérbajos kurtizán – replikázott Evelin.

– Elég kicsi a valószínűsége... tekintve, hogy férfi volt – vizsgálta Patrik a nyomtatóból kijövő papírokat.

– Amíg beosztottja összevetette az adatbázissal az eredményeket, Albert visszafordult a cikkéhez, és gyorsan átfutotta.

A számítógép halkan csengetett egyet. Patrik odapillantott.

– Hohó, van is rögtön egy találat. Na, mit mondtam?! – emelte büszkén a többiekre a tekintetét. Evelint nem lelkesítette fel ennyire a felfedezés.

– Hurrá, egy öreg csontnak van egy mai utóda. Ettől nem fordul meg a világ.

– Az ajtón három kopogás hallatszott.

– Kinyitnád? – kérdezte Albert. – Úgyis ajtónállónak vagy öltözve...

– Ha-ha.

Patrik tettetett sértődöttséggel vette le a sapkáját, és szendvicsét majszolva ment ajtót nyitni. Arra azonban, ami a folyosón várta, nem volt felkészülve.

Az ajtó mögött egy kétméteres, középkori harcos állt, teljes fegyverzetben. Egy lovag. Apró láncszemekből összekovácsolt sodronyinge felett kopott, bordó köpenyt viselt, széles barna bőrvén nehéz, keresztvassal ellátott kard lógott, melynek markolatát bal kezével fogta. Fejét kereszt alakú légzőnyílásokkal ellátott zárt sisak fedte, amely teljesen elrejtette viselője arcát. Megjelenése olyanra filmbe illően tökéletes volt, hogy Patrik meglepetésében rágni is elefelejtett. Végignézett a különös látogatón, majd visszapillantott kollégáira. Evelin újfent nevetését igyekezett visszafojtani, főnöke pedig sűrű pislogással várta a további fejleményeket.

Patrik végre magához tért káprázatából. Sejtette, melyik barátja állhat a tréfa mögött, és lázasan járt az agya, milyen fergeteges poénna tudna frappánsan visszavágni. Egyetlen jó mondat kell, és nemcsak a galád lovag kullog el megszegyenülten, hanem egyúttal Lady Evelyn is lenyűgözi az ellenállhatatlanul humoros Sir Patrick.

– Helló... khm... a páncélos statisztákat megkérjük, hogy lehetőleg kerüljék az erős mágneses mez...

Patrik szava elakadt. Fel sem fogta mi történik, amikor a lovag jobb kezében meglendült a középkori fegyver. Tüskés fémgolyó, amely egy rövid boton lógott. Láncos buzogány.

Az irtózatos ütés Patrik bal halántékát érte, élénkpiros vért fröcskölve a keszfehér falakra. A kis tudós előtt elsötétült a világ, majd hangtalanul összeesett.

Evelin nem akart hinni a szemének. Olyannyira valószínűtlen volt, amit látott, hogy teljesen ledermedt. Agya hiába adta ki a *menekülj!* parancsot, lábai egyszerűen nem engedelmeskedtek. Fülében dobolt a vér, mintha víz alatt lett volna. Nézte, ahogy a lovag bőrcsizmás lábával átlép Patrik mozdulatlan testén, és könyörtelen nyugalommal belép a laborba. Mint egy lassított film, amelynek levették a hangját. A láncos buzogány nekilendült az ajtó melletti polcnak. Csillogó üvegszilánkok röpködtek mindenfelé a szobában.

Ekkor valami megmozdult a kutatónő testében. Az adrenalin a másodperc törtrésze alatt átjárta az ereit, hasizma rándult egyet, és Albert kiáltása is elért a tudatáig.

– Evelin!